

"อาณาจักร" คือ "ราชอาณาจักร"¹ การลดอำนาจของเจ้าเมืองต่าง ๆ สถานภาพของเมืองขึ้นครองดินแดนในอำนาจส่วนกลางกว้างขวางขึ้น จำนวนผู้ช่วยเสนาบดีที่รัฐจะเรียกเก็บได้ก็กว้างขวางขึ้น ดังเช่น สมัยอยุธยาตอนต้น พระเจ้าอู่ทอง พระราเมศวร มีนโยบายขยายเขตครอบครองไปยังกัมพูชา ซึ่งนอกจากเป็นการทำลายศูนย์กลางอำนาจรัฐเดิมในแถบนี้ กัมพูชายังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยของป่า เช่น ฝาง ไม้จันทน์ เครื่องยา การบูร งามช้าง มีแร่ประคัมมากมายเช่น พลอย บุษราคัม โมรา² ต่อมาอยุธยาเริ่มจุกมั่ง

¹นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสถาปนากรุงศรีอยุธยาในรูป "อาณาจักร" เมื่อปี พ.ศ. 1893 เขตอำนาจรัฐของกรุงศรีอยุธยาเข้มแข็งเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือจากสุพรรณบุรีจรดลพบุรี และจากชัยนาทจรดกัญบุรี ความพยายามของพระเจ้าอู่ทอง พระราเมศวร ที่จะขยายอำนาจรัฐไปทางเขมร และความพยายามของราชวงศ์สุพรรณบุรีโดยพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพระจ้าว) และพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ที่จะขยายอำนาจรัฐไปทางเหนือ คือ สุกโขทัย ล้านนา ก็เป็นเพียงความพยายามที่จะขยายอาณาจักรเป็น "ราชอาณาจักร" ซึ่งมาประสบผลสำเร็จในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ คือเป็นสมัยที่พระบรมไตรโลกนาถสามารถสานต่อนโยบายการขยายพระราชอาณาเขตจากกัมพูชาของกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้สำเร็จ เช่น การยึดสุโขทัย (ก่อนหน้านี้สุโขทัยเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา) ไว้ได้โดยสมบูรณ์ และตีนครธมได้เมื่อ พ.ศ. 1976 และทำการปฏิรูปการปกครอง ความแตกต่างของ "อาณาจักร" กับ "ราชอาณาจักร" อยู่ที่ "ราชอาณาจักร" สามารถรวมศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ได้มากกว่า "อาณาจักร" และกินอาณาเขตในปกครองกว้างขวางกว่า "อาณาจักร".

²สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, ฉบับปรับปรุง, หน้า 242.

หมายยึดครองสุโขทัย ประสบผลสำเร็จในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็เพื่อผลประโยชน์ทางค้าเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อขยายอาณาบริเวณที่สามารถให้แรงงานช่วยอากรและผลิต เช่น อากรข้าว และควบคุมแร่เหล็กที่พิษณุโลก กำแพงเพชร อุดรศักดิ์ หลักฐาน "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" กล่าวถึงสินค้าจากพิษณุโลกว่ามี น้ำอ้อย ยาสูบ ช้าง น้ำผึ้ง สินค้าจากเมืองตาก เพชรบูรณ์ มีครั้ง กำยาน เหล็ก () หางกุ้ง เหล็กส้มเลย เหล็กน้ำที่ไค้ หวาย/^{จีน} น้ำมันยาง ยาสูบ เขาทิ้ง หนองงา และ าลา¹

สงคราม² จึงเป็นความพยายามของรัฐในรูปแบบหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นเพื่อขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กว้างขวาง สงครามเป็นปรากฏการณ์ของรัฐในรูปอาณาจักรนำมาใช้บ่อยครั้ง ทั้งนี้เพราะสงครามมีความหมายค่อนข้างปกคลุมอย่างน้อย 3 ประการคือ 1.) เป็นรูปการที่กระชั้นและชี้ให้เห็นความจริงรักภักดีที่ประชาชนมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นการรวมศูนย์ความจริงรักภักดีความลำดับชั้นการขึ้นต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้พลนิกกรวมกลุ่มกันในที่หนึ่ง ๆ หนาแน่นขึ้น ในฐานะผู้ต้องเตรียมพร้อมสำหรับการประกอบกิจกรรมร่วมกัน 2.) สงครามในความหมายของผู้ชนะ คือการกอบโกยเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้แพ้ไค้ตามอำเภอใจ และสามารถกวาดต้อนผู้คนของผู้แพ้ม้าสู่ดินแดนผู้ชนะไค้ อาทิเช่น สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ที่เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. 1918 ก็ "กวาดครัวอพยพมาครั้ง

¹ดู "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3(มกราคม 2512) : 57.

²ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1893) ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (ถึง พ.ศ. 2369) ไทยทำสงครามขยายเขตอิทธิพลประมาณ 49 ครั้ง ในเวลา 476 ปี, ดู พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1 และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพินยา, 2524)

นั้นมาก"¹ และสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ก็ทรงกวาดต้อนลาวจากเชียงใหม่ส่งไปไว้ เมืองทัญจง เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองจันทบูร² 3.) สงครามในความหมายของผู้ชนะหมายถึง การขยายเขตอิทธิพล ซึ่งสามารถเรียกเก็บผลผลิตจากเมืองนั้นหรือ ส่วยบรรณาการ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง นอกจากนี้สงครามยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นแสนยานุภาพ บุญญาธิการ ความกล้าหาญของพระมหากษัตริย์

สถานภาพของพระมหากษัตริย์ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" จึงเป็นสถานภาพที่สัมพันธ์กับพื้นฐานทางเศรษฐกิจ คือ ความมั่งคั่งของพระคลังสินค้า ความอลังการของทรัพย์สินที่เจ้านายสรรคสร้างปราสาทราชวัง ๗๗ปราศจากส่วยสาภาณีอากรที่เรียกเก็บจากราษฎร รัฐก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างศักดิ์สิทธิ์และมั่งคั่ง และเพื่อบรรจุกบประสงคดังกล่าว พระมหากษัตริย์ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีพระราชภารกิจทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งอาจนับว่าเป็นบทบาทของรัฐได้ บทบาทดังกล่าวครอบคลุมไปทั่วเมืองและชนบทที่แรงงานได้สร้างผลผลิตหรือกิจกรรมทางการค้าขึ้น นอกจากพระมหากษัตริย์ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" จะดำรงอยู่ในฐานะ "เจ้าแผ่นดิน" ผู้เป็นเจ้าของหรือถือกรรมสิทธิ์ที่ดินทั่วพระราชอาณาจักร³ และ "พ่อค้าใหญ่" ผู้สะสมบริโภคน และค้าสินค้ารายใหญ่ที่สุด พระมหากษัตริย์ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ยังเป็น "สถาบันการเงิน" หรือ "เจ้าหนี้ยรายใหญ่"⁴ ในแผ่นดิน รายได้มหาศาลของพระองค์มาจากอากรน้ำ อากรสวนผลไม้ อากรนา ที่นาของพระองค์

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516),

1 : 114 .

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 117 .

³โรแบร์ท แลงกาต, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายที่ดิน (มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2483), หน้า 16-19.

⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ชาวโปรตุเกสจากเมืองมาเก๊าขมิเงินหลวง 120 ชั่ง ในการต่อกำปั่นซื้อสินค้าไปขาย, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร: องค์การการค้าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2504), หน้า 134-135 .

เอง (ให้ไพร่หลวงและทาสทำการผลิต)¹ ค่าเช่าที่พักอาศัยของพระองค์ ภาษีสินค้าขาเข้า และชาวออกบรพธนาการจากผู้ครอบครองที่ดิน และผู้ปกครองเมือง ถ้าไรจากการผูกขาดการค้า ถ้าไรจากการค้าภายในที่ควบคุมโดยพนักงานหรือพ่อค้าซึ่งทำการค้าขายแทนพระองค์ ภาษีมรดกจากมูลนายที่เสียชีวิต ผลถ้าไรจากการแต่งสำเภาไปค้าที่ฝั่งโคโรเมนเคล จิน ญี่น บัทยาเวีย² และรายได้ที่สำคัญ ของพระองค์มาจาก "ส่วย" ซึ่งเป็นรูปการความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรทั้งปวงรูปหนึ่ง ส่วยเหล่านี้ได้กลายเป็นสินค้าที่รัฐส่งออกโดยไม่ต้องลงทุน

ก. การกิจของพระมหากษัตริย์ในค่านเศรษฐกิจ

1. การขุดคลอง พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาเหมาะสมกับการเพาะปลูกอยู่แล้ว มีแม่น้ำหลายสาย อย่างไรก็ตามความจำเป็นที่จะควบคุมน้ำเพื่อเพิ่มผลผลิตก็ยังคงมีความจำเป็นอยู่มาก เพราะบางปีธรรมชาติก็ผิดปกติ ฝนตกมากเกินไป น้ำท่วมไรนา บางปีฝนแล้ง

มีการขุดคลองในสมัยอยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์หลายครั้ง แต่ไม่ได้เน้นประโยชน์ในด้านการชลประทานโดยเฉพาะ ขุดคลองที่ขุดในสมัยดังกล่าว ส่วนใหญ่เพื่อประโยชน์ทางคมนาคม เช่น ขุดคลองลัดเชื่อมแม่น้ำ ขุดคลองให้ทางน้ำไหลสะดวกขึ้น หากจะได้ประโยชน์ทางกสิกรรมบ้างก็เป็นผลทางอ้อม เช่น พ.ศ. 2041 สมัยพระรามาธิบดีที่ 2 โปรดฯ ให้ขุดลอกคลองสำโรงที่จะไปคลองศิระจรเข้ และคลองทับนางที่จะไปปากน้ำเจ้าพระยา เพื่อให้เรือใหญ่เดินได้สะดวก สมัยพระไชยราชาธิราช โปรดฯ ให้ขุดคลองบางกอกใหญ่ คือ คลองลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณราชวรวิหาร สมัยพระมหาจักรพรรดิ โปรดฯ ให้ขุดคลองลัดที่บางกรวยตรงมาออกบางระมาด คลองขึ้น สมัยพระเจ้าทรงธรรม โปรดฯ ให้ขุดคลองลัดตั้งแต่คลองลาดพร้าวถึงปากคลองบางหลวงเชียงราก เรียกว่า

¹ ชิมอง เกอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), 1 : 417 .

² George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenthth Century Thailand, (Northern Illinois University, 1977,) p.74.

คลองแกมคี่ใหญ่ สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้ขุดคลองลัดตั้งแต่เมืองนนท์มาออก
บางกรวย สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระโปรดให้ขุดคลองลัดที่เรียกว่าปากเกร็ดทุกวันนี้¹ สมัย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการขุดคลองวัดปากจันทร์ สมัยพระเจ้าเสือมีการขุดคลองมหาไชย
ชลมารค² เป็นต้น นอกจากนี้สมัยอยุธยาตอนปลาย มีการขุดคลองสามโรงเชื่อมแม่น้ำเจ้า
พระยาภิรมย์กับแม่น้ำบางปะกง และคลองมหาไชยเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาภิรมย์กับแม่น้ำปราจีน

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการ
เกณฑ์ข้าราชการชนมุลกิน และอิฐหักจากกำแพงกรุงเก่ามาทำท่อนบกกันน้ำทะเลไม่ให้เข้าคลอง
ปากลัด³ มีการขุดคลองแสนแสบมุ่งไปทางตะวันออก เพื่อส่งกำลังบำรุงกองทัพที่ไปสงคราม
กัมพูชา⁴ การขุดคลองยังคงเน้นประโยชน์ของการคมนาคม การเพิ่มรายได้คือส่วยสาอาษ
อากรให้กับรัฐบาล สมัยรัชกาลที่ 2 ใช้วิธีสร้างท่อนบกกันแม่น้ำเพื่อลัดให้น้ำไหลไปตามคลอง
บางแก้วที่เคยขึ้นเขิน⁵ ทำให้สามารถใช้คลองบางแก้วเดินเรือในหน้าแล้งได้ แต่พอหน้าน้ำ
ท่อนบกพัง ต่อมามีการจ้างชาวจีนขุดคลองลัดหลังเมืองทะเลออกคลองศาลาว⁶ ในรัชกาลที่ 3

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 534-535.

²กระทรวงเกษตร, ประวัติกระทรวงเกษตร (พระนคร : 2510), หน้า 129.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
(พระนคร : องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์, 2503), หน้า 88-89.

⁴Paitoon Saiswang, "An Economic History of the Chao Phraya
Delta 1850-1890." (Bangkok: Faculty of Economic Research Report
Series, Thammasat University, 1978) p.14.

อ้างในนิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมการผูกพันกับบรรณกรรมรัตนโกสินทร์"
(กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2525), หน้า 122.

⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2,
(พระนคร : องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์, 2504), หน้า 51-52 .

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

มีการว่าจ้างแรงงานจีนชุกคลองหลายโครงการ เช่น คลองบางขุนเทียนบรรจบกับคลองค่านวักปากน้ำ และแยกบางบอนเป็นสองสาย คลองบางขุนกบบรรจบคลองพระโขนง แก่คลองพระโขนง¹

อย่างไรก็ตามการชุกคลองดังกล่าวก็หวังผลในแง่การเป็นเส้นทางคมนาคม การเก็บส่วยสาภาภาษีอากรได้สะดวกขึ้น การส่งกำลังบำรุงกองทัพ เป็นต้น มีใช้เป็นคลองเพื่อการชลประทานโดยตรง ราษฎรคงได้ประโยชน์บ้างโดยทางอ้อม คือ ชุกคลองต่อจากคลองดังกล่าว เพื่อลำเลียงน้ำสู่ที่นา เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้แตกต่างจากสังคมด้านนา สุโขทัย ที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง ฝ่าย อ่างเก็บน้ำ การชลประทาน²

ดินแดนเหนือบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เช่น สระบุรี ลพบุรี กำแพงเพชร พิษณุโลก สุโขทัย น้ำไม่ลมนุ่ม, บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งอาศัยการชลประทานเพียงเล็ก/มีการท่วท่วน้ำและประตุน้ำกินน้ำที่เข้า/แต่การสร้างท่านบต่าง ๆ ก็มักเป็นงานที่ประชาชนจัดทำขึ้นเอง รัฐไม่ได้มีส่วนในการชลประทานโดยตรง เช่น มีการทำท่านน้ำ

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

(พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 93-94.

²โยนิโอะ อิชิตี กล่าวว่า ดินแดนอยุธยาเป็นที่ราบน้ำท่วม ดังนั้นบทบาทสำคัญของรัฐแทนที่จะมีระบบการควบคุมน้ำ (ชลประทาน) ก็กลายเป็นเลือกสรรพันธุ์ข้าวที่โตเร็ว หนีน้ำได้ทัน, ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 51. ส่วนเหตุผลที่ผู้เขียนคาดว่าน่าจะเป็นไปได้อีกประการหนึ่งก็คือ บทบาทของรัฐ เน้นในแง่การมอบปัจจัยการผลิตบางอย่าง คือ พระราชทานโคกระบือให้ผู้ที่บุกเบิกที่ดินเพาะปลูกใหม่ ๆ ดังปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช "ทรงอุกทูนูกำลังให้พาหนะโค กระบือ เมื่อที่ดินเหล่านั้นได้รับการบุกเบิกเพื่อประกอบกิจกรรมได้แล้ว." ซิมอง เคอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมตบุตร, หน้า 415.

ธารทองแดง ท่านบขารเกษมที่สระบุรี ท่านบศิลาคาค ท่านบสวนมะลิ และท่านบเจ้าพระ
หน้าเมืองที่ลพบุรี โดยไพร่หลวง¹ แม้การชุกคองในบริเวณกรุงศรีอยุธยาบางครั้งก็เป็นงาน
ของราษฎรเช่นกัน คือ คลองมหานาค ขุดในสมัยพระมหาจักรพรรดิโดยพระมหานาค และ
ชาวบ้าน เพื่อป้องกันพม่าคราวศึกพระเจ้าหงสาวดี เริ่มจากคลองวัดกุเขาทองลงมาทางใต้
ถึงวัดศาลาปูน แล้วเลี้ยวลงทางตะวันตกผ่านหลังวัดขุนญวนและหน้าวัดป่าพลูมาออกแม่น้ำใหญ่
ที่เหนือหัวแหลม²

การเก็บกักน้ำ ระบายน้ำภายในตัวราชธานีได้รับความสนใจและให้ความสำคัญ
มิใช่น้อยในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการเมือง การค้า เช่น การขุดคูขื่อน้ำสมัยพระเจ้า
อู่ทอง จากริมแม่น้ำที่หัวรอหน้าป้อมมหาไชยลงไปบรรจบแม่น้ำหน้าป้อมเพชร ทำให้พระนคร
ศรีอยุธยากลายเป็นเกาะ³ ภายในตัวเกาะกรุงศรีอยุธยามี
การทำท่าน้ำตามปากคลองใหญ่ ๆ เพื่อให้ราษฎรในตัวเกาะมีน้ำใช้เวลาหน้าแล้ง ซึ่ง
ฤดูแล้ง น้ำจะตกต่ำกว่าตลิ่งลงไปเกือบ 3 วา แต่การก่อสร้างก็เป็นไปอย่างง่าย ๆ เช่น
ใช้ไม้เค็งรังไม้ตะเคียนจมขวางตามปากคลอง มีเสาสั้น ๆ บักไว้ แล้วเอาไม้เหลื่อมวาง
เรียงเป็นคับขึ้นไปทั้ง 2 ข้าง ถมดินกลางให้แน่นเป็นท่าน้ำสูงเพียงครึ่งคลอง⁴ การถ่ายน้ำ
บึงพระรามให้สะอาดอยู่เสมอ ก็ใช้วิธีเจาะช่องให้น้ำลอคไ้รากลากแห่งเมืองเข้าไป ที่เรียก
ว่า ช่องมหาเดรไม้แซ่จากบึงพระรามก็มีคลองไปออกประตูเทพพิ⁵ ในบริเวณวังจันทร์เกษม
ก็มีระหัดวิกน้ำเข้าวัง ก่อด้วยอิฐอยู่ริมตลิ่งเชื่อมกับแนวกำแพงวัง และพบท่อดินเผาฝังจากที่
นั้นเข้าไปในวัง⁶ เป็นต้น ส่วนที่วังนารายณ์ ลพบุรี ก็มีการทำเขื่อนกั้นน้ำ และลำเลียงน้ำ
จากภูเขาตามท่อน้ำดินเผาเข้าไปใช้ในวัง

¹ประชุมพงศาวดาร ภาค 7, "คำให้การขุนโชนเรื่องพระพุทธรบาท," ประชุม
พงศาวดาร เล่ม 8 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 63 .

²เรื่องกรุงเก่า, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63, หน้า 190.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 139-140.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-44.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

2. ส่วนการเกณฑ์แรงงาน การภาษีอากร จังกอบ และฤชา ภาษีอากร คือวิธีการเก็บผลประโยชน์ของรัฐจากอาณาประชาราษฎร์ ซึ่งแบบอย่างวิธีการเก็บภาษีอากรตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นแบบเดียวกัน นอก จากเปลี่ยนพิภพอัตราบ้าง¹ แบ่งออกเป็นประเภท ๆ ดังนี้

ก.) ส่วน

1) ส่วนและการเกณฑ์แรงงานที่ราษฎรจะต้องส่งมอบต่อรัฐ ตามพันธะที่ราษฎรมีต่อรัฐ

1. แรงงาน ได้แก่การรับราชการเข้าเคื่อนออกเคื่อน ซึ่งไพร่หลวงที่ต้องรับราชการอาจส่งเงินมาแทนได้ เรียกว่า ข้าช่วยเงิน บางครั้งรัฐอาจเกณฑ์แรงงานราษฎรเป็นครั้งคราวได้เช่นกัน เรียกว่า เกณฑ์เฉลี่ย การเข้าวัวร์แต่ละครั้งไพร่จะต้องนำสัตว์เช่น ช้าง วัว หรือควาย เครื่องมือเครื่องใช้ เสนียงอาหารติดตัวมาด้วย²

2. ส่วนผลิตผล (ของป่า) หรือทรัพย์สิน (แร่ธาตุต่าง ๆ) ประเภทผลิตภัณฑ์เมือง (Local Products) คือส่วนที่ได้รับจากไพร่ที่อยู่หัวเมืองไกล หรือเมืองพระยามหานคร รัฐใช้วิธีให้ไพร่ในภูมิภาคนั้นส่งผลิตผลพื้นที่รัฐต้องการเป็นส่วนแทนการ

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากร บางอย่าง" ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มรรณาการ, 2515),

2 : 153

²ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุกา ชุมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 86-87.

เกณฑ์แรงงาน เช่น ให้ราษฎรแถบคงพญาเป็นหาดีบุคค่างความาทำกินประสิว สิ่งเป็น
 ส่วยให้หลวง ให้ราษฎรแถบเมืองกลางส่งคีมุกเป็นส่วยให้หลวง¹ หรือแถบเมืองปักธงไชย
 รัฐให้ไพร่ส่งส่วยในรูป ทองคำ เป็นกัน

เนื่องจากส่วยเป็นที่มาของสินค้าที่รัฐค้ากับต่างประเทศ รายการสินค้าออกของ
 กรุงศรีอยุธยา รัตนโกสินทร์ อาจใช้เป็นบรรทัดฐานในการพิจารณาประเภทของส่วย
 ที่ทางรัฐเรียกเก็บจากราษฎรได้ เพราะสินค้าออกและบรรณาการส่วนใหญ่มาจากผลิตผล
 ที่ราษฎรส่งมอบต่อรัฐ (ส่วนหนึ่งอาจมาจากการค้ากับประเทศอื่น ๆ) ตามหลักฐานที่มี
 อยู่ปรากฏว่า ประเภทของส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยาตอนต้น
 กลาง

แต่ส่วยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา² คือ

 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากร
 บางอย่าง," ศัพท์ธรรมเนียมต่าง ๆ, 2 : 146.

²เช่นสมัยอยุธยาตอนต้น สินค้าออกมี อำพัน ไม้หอมต่าง ๆ เนื้อไม้
 กฤษณา เครื่องยา กระวาน ก้านพลู พริกไทย ไม้ต่าง ๆ เช่น ฝางไม้แก่นคำ
 ทองคำ เงิน พลอยต่าง ๆ ตะกั่ว งาช้าง นรมาค หอกระดาน หนังสือลาย
 ต่าง ๆ ชะมด เครื่องเคลือบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้าบางชนิด ฝ้าย น้ำตาล ข้าว
 ช้าง ม้า นกยูง นกแก้ว (ห้าสี) สินค้าออกสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ มี ฝาง
 หนึ่งกวาง หนึ่งโค หนึ่งปลากระเบน ไหมดิบ ข้าว ทอง ทับหิม พลอย พริก-
 ไทย หมวก หวาย ไม้ซุง เนื้อไม้ กล้าพัก ยาค่า ก่ายาน แก่นคุณ สีเสียด
 รง ครั่งเชดเล็ก ขี้ผึ้ง ดินประสิว คราม น้ำมัน คีมุก คีมุกคำ เหล็ก เหล็ก-
 กกล้า ตะกั่ว งาช้าง นอแรด เครื่องกระเบื้อง น้ำตาลทรายแดง รังนก เกลือ.
 สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติศาสตร์การค้าไทย, หน้า 99 และ 168-169. สมัยสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชก็มีบันทึกว่าสินค้าออกที่สำคัญได้แก่ ข้าว หมวก ฝาง พริกไทย

เก็บส่วยเป็นของป่าหรือผลผลิตที่สามารถนำมาค้ากับต่างประเทศได้ อย่างไรก็ตามมีบันทึกเรื่องส่วยโดยตรงกล่าวว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ส่วยส่งของประกอบค้าย ผาง ไม้หอม คินประส่ว ช้าง หนังสัตว์ งาช้าง ในคำให้การชาวกรุงเก่า ระบุประเภทของส่วยประกอบค้าย ทองคำ ตะกั่ว ดีบุก ริงนก พลอยต่าง ๆ ทองแดง เหล็กจันทน์ชะมด เนื้อไม้ กายาน สีลาปากนก งาช้าง ผาง กำมะถัน คินประส่ว ผ้าขาว ผ้าแดง ไม้ ไม้ไผ่ ถ่าน ส่วนส่วยสิ่งของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญคือ เร่ว ฝรั่ง กระจวาน พริกไทย ไม้ขนสัก ทองคำ งาช้าง ช้าง ไหม ป่าน ผ้า คีบูก น้ำรัก ผ้าขาว เป็นต้น¹

หากไพร่ส่วยเหล่านี้หาส่วยได้ไม่ครบ หรือไม่สามารส่งส่วยเหล่านี้ได้ก็ให้ส่งมาเป็นเงินแทน เช่น ส่วยคีบูก ส่งเงินแทนในอัตราไพร่ 10 บาท อัคราทาส 5 บาท ไพร่หมู่ตะมุ่นหญ้าช้างส่งเงินแทนในอัตราไพร่ 9 บาท อัคราทาส 4.50 บาท ไพร่ส่วย

ไม้ซุง เนื้อไม้ หนังสัตว์ งาช้าง ริงนก คีบูก ตะกั่ว คินประส่ว เหล็ก ทองแดง กายาน ฝรั่ง น้ำตาล ช้าง นอกจากนี้ยังมีสินค้าอื่น ๆ อีก เช่น แก่นคูน น้ำมันสน ชิง ยาสูบ กาแฟ ผ้า กระจวาน รง ยางขนุนนก (gutta percha) สินค้าที่ส่งไปขายจีนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มี รง กานพลู ฝรั่ง พริกไทย น้ำตาล คีบูก กระจวาน กฤษณา ผาง เปลือกโกงกาง ไม้พะยุง ผ้า งาช้าง ฝรั่ง ข้าวหมาก ปลาเค็ม เขาวัว หนังวัว เขากะบือ หนังกะบือ ช้าง นอแรด กวาง เลือด เลือดคว นาก จันทน์ ชะมด สินค้าที่ส่งไปขายแถบมลายูมี น้ำตาล เกลือ น้ำมัน ข้าว เหล็ก เครื่องปั้นดินเผา น้ำมันหมู. ดู บุญรอด แก้วกัณฑ์, "เก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 11, 13 และ 22.

บุญรอด แก้วกัณฑ์ "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411," หน้า 13-14 และ 20.

เงิน ส่งเงินในอัตราไฟร์ 6-8 บาท อัตราทาส 3-4 บาท ไฟร์ช่วยฝัง ส่งเงินแทน
ในอัตราไฟร์ 7.50 บาท อัตราทาส 3.75 บาท¹ หรือช่วยน้ำรั๊ก น้ำมันยาง น้ำมัน
ปลา น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย ชัน และสีน้ำรั๊กต่าง ๆ ปลาน้ำจืด น้ำแกม เสีย
เงินแทนปีหนึ่งคนละ 4 บาท²

3. ช่วย "เงินตรา" ใ้แก่เงินที่ไฟร์หลวง หรือไฟร์ช่วย ส่งให้แก่รัฐแทน
การเข้ารับราชการ หรือส่งช่วยเป็นผลิตผล ก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เก็บ
เงินค่าราชการเดือนละ 1 บาท ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเก็บเดือนละ 2 บาท
(ปีละ 12 บาท)³ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ค่าราชการที่เรียกเก็บ
จากไฟร์ อยู่ในอัตรามีปีละ 18 บาท กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือ "พระ
ราชกำหนดเกล้ามาตรา 139" ระบุว่า ไฟร์อาจจ้างผู้อื่นมารับราชการแทนได้โดยจ่ายค่า
จ้างในอัตราก่าง ๆ กัน เช่น เดือนละ 3-4 บาทบ้าง ตกปีละ 18-24 บาท ถ้า
ถูกเกณฑ์ไปล้อมช้าง จับสลักโจรผู้ร้ายแต่ไม่ไปต้องส่งเงินเป็นช่วยแทนแรง เดือนละ
5 บาท หรือ 6 บาท หรือ 7 บาท 8 บาทต่อเดือน "ถ้าจะคิดไฟร์ที่องหมู่ต้องเสียเงิน
ค่าจ้างแต่ละปีเป็นเงินสี่ตำลึงสองบาท (18 บาท) บ้าง หกตำลึงบ้าง เจ็ดตำลึง
(24-28 บาท) บ้าง"⁴

¹"พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 48," กฎหมายตราสามดวง, (พระนคร :
องค์การคำของคุรุสภา, 2506), 5 : 138.

²คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 279.

³ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
หน้า 419.

⁴"พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 48, กฎหมายตราสามดวง, 5 : 139.

การเก็บส่วยของรัฐทำให้รัฐมีรายได้เป็นมูลค่ามหาศาล ^{และนับเป็นรายได้ประจำ (เงินประจำ)}
^{มากที่สุดในดินแดนประเทศ} รายได้ของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามการเก็บส่วยก็มีข้อเสียที่จะเก็บได้อย่าง
 เป็นระเบียบเรียบร้อยและจ่ายค่างพระราชาประสงค์ เช่น หัวเมืองส่งส่วยไม่ทันกำหนด
 หรือไพร่เป็นจำนวนมากไม่สามารถส่งส่วยได้ แต่รัฐก็พยายามผ่อนผัน

2.) เกณฑ์เฉลี่ย คือ การเกณฑ์แรงหรือสิ่งของจากราษฎรเป็นครั้งคราว เป็น
 การเกณฑ์เพิ่มจากการเกณฑ์แรงงานตามปกติ เช่น เกณฑ์มาทำพระเมรุ ถนน พลับพลา
 รับเสด็จ เกณฑ์ไพร่ไปล้อมช้าง เป็นกำลังคุ้มกันให้ขุนนางข้าราชการที่เดินทางไปราชการ
 ตามหัวเมืองหรือออกนอกพระราชอาณาเขต บางครั้งก็เป็นการเกณฑ์ในกรณีพิเศษ เช่น
 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการเกณฑ์เงิน ทอง ทองเหลือง ทอง-
 แแดง จากขุนนางตามอัตราเบี้ยหวัด มาหล่อปืนใหญ่ณารายณ์สังหาร¹ หรือเกณฑ์เขมร
 10,000 คน มาขุดคลองรอบพระนคร เกณฑ์ลาวเวียงจันทน์ 5,000 คน มาก่อกำแพง
 คราวสร้างกรุงรัตนโกสินทร์² และ

...ส่วนใหญ่อะไร 1 นอกจากอาการใหญ่อาการสมพิศพร หรือค่าเค็มจอบที่กล่าวมา
 แล้วนั้น ก็ยังต้องถูกเฉลี่ยขอแรงอีก ก็ในรัชกาลที่ 3 เกณฑ์ขอแรงให้ชาวสวนปลูก
 หน่อและคนก็ปลีสำหรับขอมฉาเหลือง และประกอบโสด ขอเอาผลส่งละตระนาน
 แด ในรัชกาลนั้นยังค้าสำเภาอยู่ ขอแรงชาวสวนเป็นค่าไม้ประกำไบเฟื้อง 1 ค่า
 น้ำมันเฉลี่ยหยอกเพล่อีกเฟื้อง 1 ก็แต่คนค่าก็ปลีนั้น บางส่วนได้ปลูกงาที่ไม่ได้
 ปลูกโคขมมาก จึงขอเสียค่าผลค่าและค้ำปลีส่งละตระนานนั้นให้เป็นเงินเสีย คิดละตระนาน
 ละเฟื้อง 1³

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,
 หน้า 143-144:

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 74-75.

³ พระยาภาสกรวงศ์, "เรื่องสวน," ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค 1-6,
 (พระนคร . องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 173.

3.) พัทยา คือทรัพย์สินที่มีที่รับจากเอกชนเป็นของหลวง เช่น ทรัพย์สินจากผู้ต้องโทษประหาร เช่น ต้องโทษตัดคอ ทรัพย์สิน (ทรัพย์สินส่วนไรรณา) ทรัพย์สินราชบุตร (ทรัพย์สินทั้งลูกเมีย บ่าวไพร่) นอกจากนี้ยังหมายถึงทรัพย์สินที่ปล้นสะดมได้จากข้าศึก ถือเป็น "พัทยา" หรือทรัพย์สินที่ถูกยึดเป็นของหลวง นอกจากนี้ผู้ต้องโทษต่าง ๆ บางอย่างยังสามารถจ่ายเงินให้หลวงเป็นค่าไถ่โทษได้

4.) เครื่องราชบรรณาการ คือของที่เจ้าประเทศราชต้องส่งมาถวายพระมหากษัตริย์ ปกติเจ้าเมืองประเทศราชจะรวบรวมส่ง และเงินทองจากประชาชนในเมือง มาทำเป็นดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ส่งมอบให้กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา สิ่งของที่ส่งมาเป็นของขวัญ มักเป็นผลิตภัณฑ์เมือง หรือสินค้าหายากซึ่งเป็นที่ต้องการของราชธานี เช่น ทองป๋า (จากลาว) หรือผ้าแพรอย่างดี (จากญวน)¹

๒ ข.) อากร

อากร คือส่วนที่เรียกเก็บจากผลประโยชน์ของราษฎรที่ประกอบกิจการต่าง ๆ ตั้งแต่การทำนา (เรียกว่าเก็บหางข้าว ขึ้นฉางหลวง) ทำสวน ทำไร่ ประมง ทำสุรา บ่อนเบี้ย เป็นต้น อากรบางอย่างรัฐให้เอกชนผูกขาดไปเรียกเก็บ แต่ผู้ผูกขาดจะต้องส่งเงินให้รัฐเป็นจำนวนที่แน่นอน (ตามที่ประมูลได้) ทุกปี เช่น อากรเก็บของป๋า อากรน้ำ (จับสัตว์น้ำ) อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรโรงโสมณี อากรตลาด เป็นต้น

อากรค่านา เก็บจากอวนนาที่ทำนาทั่วไป หากไพร่ทาสเช่าที่ดินของเจ้าที่ดินทำนา ก็จะต้องเสียทั้งค่าเช่าให้กับเจ้าของที่ดิน และรัฐ (ถือเป็นการเสียอากรแทนเจ้าของที่ดินให้รัฐ) แชรแวงกล่าวไว้ว่า ที่ดินที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ขุนนางไปเป็นทำนองให้เช่า ขุนนางก็ต้องเสียเงินอัตราแปลงละ 8 เฟื้องต่อปี² การเก็บอากรค่านา

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงเงิน, 2522) หน้า 196.

² นิโคลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 130.

เดิมเก็บเป็นข้าวเปลือก เรียกว่า "หางข้าว" ขึ้นฉางหลวง โดยประชาชนลำเลียง มาส่งฉางหลวงในเมือง หรือในกรุง วิธีเก็บค่านาในระยะแรก ๆ คงเก็บเฉพาะนา ที่ปลูกข้าวได้ ส่วนนาที่มีไถ่ทำก็ยกเว้นให้ แต่ในการยกเว้น ผลก็ตกอยู่กับเจ้าของที่ดิน ที่มีที่ค่นมาก ๆ มากกว่าตกอยู่กับไพร่ เพราะในความเป็นจริง เจ้านาย ขุนนางที่มี ที่ค่นมากก็อาจหาไพร่มาเช่ามาทำนาได้โดยไม่เพียงพอ จึงเกิดที่ดินที่ว่างไว้ หากต้องเสีย อากกรก็จะป็นภาระหนัก¹

เพื่อแก้ปัญหานี้ นานาโค่นหรือไม่ว่าประโยชน์ รัฐจึงแต่งตั้งข้าราชการ "เสนา" ออกไป "เดินนา" หรือ "รังวัดนา" คือสำรวจนาตั้งแต่เริ่มเพาะหว่าน ว่า นานาโค่นทำประโยชน์บ้างก็จะเรียกเก็บอากกรตอนปลายปี แต่บางรัชกาลก็มีการเดินนา เพียงครั้งสองครั้งเท่านั้น ทำให้ที่ดินที่ตกสำรวจมีมากเช่นกัน

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้วิธีเก็บค่านาเป็นเงินแทนไร้อะ 1 สลึง โดยเรียกเก็บทั้งจากนาที่ทำและไม่ไถ่ทำ ปกติที่นา 1 ไร่ จะได้ข้าวประมาณ 30-40 ถัง การเก็บอากกรข้าวไร้อะ 1 สลึง จึงเท่ากับเก็บอากกรไร้อะ 2 ถัง (ข้าวถังละ 10-12 สลึงโดยประมาณ) ซึ่งเป็นอัตราที่ใช้จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตามการเก็บวิธีนี้ก็ยังมีผลเฉพาะบางเมืองที่สมเด็จพระนารายณ์มีอำนาจเรียกเก็บโดยสมบูรณ์ เท่านั้น² เพราะทำให้เจ้าของที่ดินรายใหญ่แย่งกับภาระหนักขึ้น เจ้าของที่ดินในเมืองอื่นๆ เช่น เมืองเอก เมืองโท เมืองตรี คงไม่ยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขนี้ โดยทั่ว ๆ ไป วิธีเก็บค่าอากกรนาแบ่งเป็น นาคูโลก นาสองร้อย ซึ่งใช้กันมาแต่โบราณก่อนกรุงศรี-

¹จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงเงิน, 2522), หน้า 221.

²ซ็อง เกอ ดาตูแมร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 414.

อยุธยา¹

นาคูโค คือการทำในบริเวณน้ำท่วมถึง คือน้ำลุ่ม ถัดจากโดยวิธีนับวัดความ โดยผู้เข้านาจะมาสำรวจและออกโฉนดศักราสีแดง ไว้สำหรับเป็นคู่มือในการเสียอากร เรียกว่า "โฉนดตราแดง" แต่โฉนดดังกล่าวไม่ได้แสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพียงแค่นั้น แสดงสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินทำประโยชน์ และหน้าที่ที่จะต้องเสียอากรให้รัฐ ดังกฎหมายระบุว่า ถ้าผู้ใดหักร้างตางพงมุกเบกที่ไร่นา จะต้องแจ้ง เสนา นายระวาง มารัง วัคเพื่อทำทะเบียนเสียอากร เพียงแต่ได้รับยกเว้นอากรในปีแรก

นาฟองลอย หรือนาน้ำฝน คือนาในที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง ต้องพึ่งน้ำฝนหรือ การชลประทาน การเก็บอากรนาประเภทนี้ ใช้วิธีผูกตอวางเป็นเกณฑ์ ส่วนใหญ่คนาพวก นี้เป็นของไพร่ กรมนาจะออก "ใบจอง" ให้เป็นการชั่วคราว หากไม่ทำติดต่อกันสาม ปี รัฐก็จะเรียกที่นาคืนเป็นของหลวง²

นอกจากเก็บอากรค่านาแล้ว ทางรัฐยังใช้วิธีบังคับซื้อข้าวจากชาวนาไร่ละ 2 ถัง ในราคาดังละ 60 สตางค์ ซึ่งต่ำกว่าราคาขายทั่วไป (ดังละ 10-12 สตางค์) อัตรานี้ใช้มาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเปลี่ยนวิธีเก็บอากรทางข้าว เป็นเงินอีก คือเก็บ ไร่ละ 1 สลึง และอีกค่าขนส่งข้าวขึ้นฉางหลวงซึ่งราษฎรเคยเสียในเวลาขนส่งข้าวขึ้น ฉางหลวงปกติ บวกเข้าไปไร่ละ 1 เฟื้องเป็นไร่ละสลึงเฟื้อง หรือ 37 สตางค์ และ ใช้อัตราเดียวกันทั้งนาคูโค นาฟองลอย²

ในส่วนของอากรนาโดยเฉพาะนาคูโคนั้น ปรากฏว่า ผู้มีทุนรอนที่จะเสียค่านาทุกปี สิทธิทำกินบนที่นานั้นก็ตกอยู่กับผู้นั้นตลอดไป เนื่องจากเป็นที่นาที่ดี จึงมีขุน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากร บางอย่าง," ลัทธิธรรมเนียม, 2 : 189.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

นาง เจ้านายท่านั้นน้อยอยู่เสมอ หรือบางครั้งอาจซื้อขายกันก็ได้ แต่เป็นเพียงซื้อขายสิทธิการใช้ที่ดินเท่านั้น คือซื้อขายโฉนดตราสาร เนื่องจากที่ดินยังคงเป็นกรรมสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน¹

อากรสวน

เป็นอากรที่รัฐเรียกเก็บจากชาวสวน ลาซุแบร์ระบุว่า อากรสวนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชครั้งนี้ ทุเรียนที่ออกผลแล้วเก็บต้นละ 1 บาท ที่ยังไม่ออกผลเก็บต้นละ 2 สลึง ต้นพุด เสียอากรปีละ 1 บาท ต้นหมากเก็บเก็บทะลายละ 3 ผล สมัยสมเด็จพระนารายณ์เก็บทะลายละ 6 ผล ต้นมะพร้าวเก็บต้นละ 2 สลึงต่อปี ต้นส้ม มะม่วง มังคุด พริก เก็บต้นละ 1 บาทต่อปี แต่ไม่ใช่อากรสำหรับค้างต้นพริกไทย² หลักฐานสมัยรัชกาลที่ 4 ระบุว่า รัฐส่งข้าราชการในกรมพระคลังสวนไป "เดินสวน" และออกโฉนดสำหรับประเมินอากรจองต้นไม้แต่ละชนิด เวลาเจ้าพนักงานไปเดินสวน เจ้าของสวนจะต้องอยู่ต้อนรับและรับรู้ มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นสวนร้างไร้เจ้าของ จะเรียกคืนเข้าหลวง ปลูกการเดินสวน ทำกันตอนต้นรัชกาล แล้วใช้เป็นหลักเกณฑ์ตลอดรัชกาล แต่บางรัชกาลก็เดินถึง 2-3 ครั้ง เช่น สมัยรัชกาลที่ 3 มีการเดินสวนเมื่อ พ.ศ. 2372 และ 2375³ ในขณะเดินสวน เจ้าของสวนจะต้องตั้งพิธีทำบายศรีบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่สำหรับหนึ่ง กรุงเทพฯสำหรับหนึ่ง โดยเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 2.35 บาท⁴ หากสวนใดทำการเดินสวนมาครบ 5 ครั้ง แล้วจะต้องจ่ายเงินให้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

² ชูมอง เกอ ลาซุแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 16-17.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ตำนานภาษี-อากรบางอย่าง," ลัทธิธรรมเนียม, 2 : 211.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

แก่ข้าหลวงอีกสวนละสองสิ่ง และจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้อีกสวนละสองสิ่ง และเมื่อข้าราชการออกมาเดินสวนจะต้องเสียเงินค่าโฉนคใหม่ใบละ 1 บาท 2 สิ่ง แทนโฉนคเก่า นอกจากนี้หากชาวสวนโค่นต้นไม้ เช่น แก่นไม้มะเกลือ ไม้ละมุกสีดา และไม้จันทร์ จะต้องแจ้งข้าราชการให้รับทราบและปลูกทดแทนขึ้นใหม่¹

ใ้ อากรน้ำ

คืออาการที่เก็บจากการจับปลา มีทั้งอากรน้ำจืด และอากรน้ำเค็ม หลักฐานสมัยรัชกาลที่ 4 ระบุว่า มักใช้วิธีให้เอกชนผูกขาดรับไปทำ เรียกว่า "เจ้าภาษี" ส่วนผู้ที่ออกไปเรียกเก็บเรียกว่า "นายอากร" ทางรัฐออกกฎหมายกำหนดอัตราภาษีอากรไว้ เช่น โพงพางน้ำจืด โพงพางละ 12 บาท เรือแหพานลำละ 10 บาท เรือแหโพงลำละ 6 บาท เรือแหทอดลำละ 1 บาท สวิงกุ้ง สวิงปลา กนละ 12 สตางค์ ฉมวกคนละ 12 สตางค์ เบ็กราวคนละ 50 สตางค์ เบ็กรวมตา 100 คัน 50 สตางค์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เก็บอากรน้ำได้ถึงปีละ 64,000 บาท ในสมัยรัชกาลที่ 3 เก็บอากรค่าน้ำได้ปีละกว่า 700 ชั่ง (56,000 บาท) ต่อมาเพิ่มภาษีชนิดอื่นและเลิกเก็บภาษีน้ำ (แต่รัชกาลที่ 4 เริ่มเก็บใหม่)²

ใ้ อากรสุรา

สมัยสมเด็จพระนารายณ์เก็บอากรสุราทะเละ 1 บาท หากเมืองใดไม่มีเตาต้มก่กัน ประชาชนต้มกินกันเองจะต้องเสียภาษีให้รัฐคนละ 1 บาท³ ใน "พระราชกำหนดใหม่" พ.ศ. 2329 ระบุโทษผู้ลักลอบต้มสุรา ว่าแต่เดิมผู้ลักลอบต้มสุราจะถูกปรับวันหนึ่ง 30 เท่ ๆ ละ 32 ทนาน ๆ ละ 1 สิ่ง เป็นเงิน 3 ชั่ง (240 บาท) ต่อมาสมัย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 218-220.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 190-207.

³ ชื่อของ เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร,

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเพิ่มบทลงโทษเป็นปรับไหมทวีขึ้น 3 วัน 90 เท เป็นเงิน 9 ชั่ง (720 บาท)¹ ซึ่งเป็นอัตราปรับที่สูงมากเมื่อเทียบกับความผิด ปักดีเจ้าของโรงงานสุราชำระอากรสุราเป็นประจำ โดยใช้วิธีประมุขเพื่อขอสิทธิในการจำหน่ายเรียกว่าเป็นนายอากรสุรา (ในกรุงศรีอยุธยามีโรงเหล้าคัมภีร์สุราอยู่ 4 ตำบล ที่บ้านป่าข้าวสาร บ้านคลองสวนพศุ หน้าวัดกุเขาทอง บ้านเขาหลวง ในทุ่งขวัญ)² เป็นของคนจีนทั้งสิ้น, แสดงว่ารัฐมีนโยบายในการเก็บภาษีสุราหารรายได้จากภาษีอย่างเด่นชัด ดังปรากฏว่าสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเก็บอากรสุราได้กว่า 264,000 บาท ต่อปี³

อากรโสเภณี

ลาดูแบร์บันทึกไว้ว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการก่อตั้งโรงหญิงโสเภณีเพื่อเรียกเก็บภาษีอากรโดยให้ขุนนางผู้หนึ่งเป็นผู้ผูกขาดเรียกเก็บ ขุนนางผู้นี้มีโสเภณีในปกครองถึง 600 คน⁴ ครอว์ฟอร์ดระบุว่า โสเภณีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนหรืออพยพเข้ามาเช่น พม่า มอญ ญวน ส่วนหญิงสาวชาวไทยมีน้อย⁵

¹พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 32," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 311-313.

²ดู "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงคอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 55-59.

³เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), หน้า 123.

⁴ดูมอง เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 331 และ 377.

⁵John Crawford, Journal of an Embassy to the Court of Siam and Cochin China, (Kuala Lumpur : Oxford University, 1967), p.348.

อาการบ่อนเบี้ย

เป็นอาการที่เรียกเก็บจากบ่อนการพนัน คือ ถั่ว กำกั่ว และไพ่ว่า ปราบกฏ ครั้งแรกในพระราชกำหนดเกล้าขอพระเจ้าบรมวงศาธิบดี สันนิษฐานว่าคงเกิดขึ้นในราวสมัย พระเจ้าท้ายสระ และชาวจีนจะเป็นผู้ตั้งขึ้น อย่างไรก็ตามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็มีบ่อนการพนันแล้ว และอาจมีมาก่อนหน้านี้อีกได้¹ นับเป็นรายได้ที่รัฐเรียกเก็บได้เป็น จำนวนเงินมีใช้น้อย เช่น พ.ศ. 2299 มีชาวจีน 2 คน ขออนุญาตตั้งบ่อนเบี้ยในแขวง เมืองราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรปราการ เป็นจำนวนเงินถึง 370 ชั่ง (29,600 บาท)² รัฐคงเก็บค่าอาการบ่อนเบี้ยทั่วประเทศได้ปีละเป็นแสน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2365 รัฐมีรายได้จากอาการนี้ถึง 260,000 บาท และในสมัยรัชกาลที่ 3 อาการ บ่อนเบี้ยเพิ่มขึ้นสูงถึง 400,000 บาท³

ผลประโยชน์ที่นายอาการบ่อนเบี้ยจะได้รับ คือจากการได้หัวเบี้ย 10 หยิบ 1 จากจำนวนเงินที่มีผู้เล่นถูก จากเงินที่กินจากนักเลงเล่นเบี้ย จากกำไรในการขายช่วง บ่อนเบี้ยให้ผู้อื่นทำแทน ค่าธรรมเนียมอนุญาตเล่นการพนัน สิ้นไหมจากผู้ล่วงละเมิดอาการ บ่อนเบี้ยและการพนัน นอกจากนี้ยังได้จากคะแนนสำหรับเล่นเบี้ย เรียกว่า "ปี่สะกา" หรือ "ปี่" ซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า ปี่นี้ในบางโอกาสใช้แทนเงินได้ ทำให้ผู้เล่นการ พนันนิยมปี่แทนเงิน ฝ่ายนายอาการก็ถือว่าได้รับเงินสดมาไว้ในมือและมักหาจังหวะเปลี่ยน ปี่อยู่เสมอ เพื่อให้ผู้ที่ถือปี่ไว้นาน ๆ ไม่มีโอกาสแลกเปลี่ยนเงินกลับคืน สำหรับตัวนายอา- กรบ่อนเบี้ย ถือว่าเป็นขุนนางศักดินา 400 ต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเช่นกัน และต้องรับ

¹ ใช้นอง เดอ ลาตูมบร, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 417.

² "พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 42," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 115-118.

³ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 250.

ผิดชอบในการส่งเงินหลวงมิให้ผิดค่าง¹

⌈ อากรตลาด

คืออากรที่เรียกเก็บจากเจ้าของร้านค้าในตลาดทั้งในราชธานีและหัวเมืองแต่รัฐให้นายอากรตลาดเป็นผู้รับประมูลไปดำเนินการเป็นเขต ๆ ละ 2-3 เมือง โดยรัฐจะกำหนดอัตราอากรร้านค้าไว้ให้นายอากรตลาดเรียกเก็บ เช่น ลูกตลาดมีสินค้าน้อยให้เก็บเพียง 8-10 เบี้ย ซึ่งปรากฏว่านายอากรตลาดมักเรียกเก็บเกินเลย จนต้องมีกฎหมายระบุโทษดังกล่าว คือทวนควยไม้หวาย 15 ที แล้วเอาไปประจานรอบตลาด แล้วจำใส่ขื่อ 3 วัน²

*นอกจากนี้ยังกำหนดให้นายอากรตลาดเป็นทูลาแทนรัฐดูแลว่ามีลูกตลาดคนใดค้าขายสินค้าต้องห้ามแก่ชาวต่างประเทศ โดยระบุโทษฝ่าฝืนว่า ทวนควยลวดหนัก 25 ที ประจานรอบตลาด จำใส่ขื่อสามวัน แล้วเอาสิ่งของต้องห้ามทิ้งไหมหัวคุณ³

นอกจากนี้ยังมีอากรอื่น ๆ อีก เช่น อากรน้ำมันมะพร้าว อากรน้ำตาล อากรรัฐ อากรมรดก อากรน้กนึ่ง (สมัยพระเจ้าเอกทัศ) อากรชุกคั้นสมบัติกรุงศรีอยุธยา (สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีภาษีอากรเพิ่มขึ้นรวมเป็น 38 ชนิด⁴

¹"ตำนานอากรบ่อนเบี้ย," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 17 (พระนคร : องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), 12 : 187-190.

²"พระโอบการอาชาหลวง," กฎหมายตราสามดวง, (พระนคร : องค์การค้ำของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2504), 4 : 87.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴ดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 182-183.

มีขนอนบก คือด่านเหนืออยู่ใกล้กับศาลาเกวียน รินแม่น้ำป่าสัก ซึ่งเป็นที่ชุมนุมเกวียน
ม้าต่าง วิวต่างจากภาคอีสาน และกัมพูชา

ขนอนหลวง 4 ทิศ รอบกรุง มีขุนด่านหมื่นขนอน และไพร่หลวงรักษาด่าน
นาย 2 ไพร่ 20 ในเดือน 1 คดัดเปลี่ยนเวียนเวรละ 15 วัน สำหรับตรวจตราของ
คองห้ามตามกฎหมาย เครื่องศาสตราวุธที่แปลกประหลาด ผู้คนเข้าออก มีม้าใช้ เรือ
เร็วสำหรับแจ้งเหตุการณมาในพระนคร¹⁾

จังกอบ คือภาษีสินค้า เรียกเก็บเมื่อมีการขนส่งเข้าออกผ่านแดน โดยรัฐจะ
ตั้งด่านขนอนเก็บจังกอบทั้งทางบกและทางน้ำ ทั้งสินค้าที่ค้าภายในประเทศและต่างประเทศ
และเก็บทั้งภาษีสินค้าเข้าและสินค้าออก โดยเก็บเป็นสินค้านั้น ๆ 10 เปอร์เซ็นต์หรือ
สิบหยิบหนึ่ง "ถ้ามีถึงสิบไซร์ห้าหมื่นให้เอาจังกอบนั้นเลย"² นอกจากเก็บจังกอบเป็นสินค้า
สิบหยิบหนึ่งแล้ว ยังมีการเก็บเงินตามความยาวของเรือสินค้า หรือยานพาหนะคือค่า
ปากเรือ เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเก็บจังกอบโดยวิธีวัดความยาวของ
เรือในอัตราวาละ 1 บาท แต่ถ้าเรือกว้าง 6 แอก แม้วาไม่ถึง 6 วา ก็เก็บ 6
บาทเช่นกัน³ อย่างไรก็ตามอัตราการเก็บจังกอบ ก็ไม่แน่นอน เช่น ถ้าเป็นเมือง
ที่มีพระราชไมตรีและไปมาค้าขายกันเสมอ ก็เก็บในอัตรา 100 ซัก 3 ค่าปากเรือกว้าง
4 วาขึ้นไป เก็บวาละ 12 บาท ถ้าเป็นสินค้าเมืองอื่น เก็บภาษี 100 ซัก 5 ค่า
ปากเรือวาละ 20 บาท แต่ถ้าสินค้าที่บรรทุกมาเป็นสินค้าที่ต้องพระราชประสงค์ ก็ไม่
เก็บภาษีขาเข้า แต่เก็บเพียงภาษีปากเรืออย่างเดียว ในส่วนของสินค้าออก ซึ่งรัฐ

¹"คำให้การขุนหลวงจันทบุรีพระคู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1,"
แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 53.

²"พระไอยการอาชาหลวง," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 89-90.

³ซีของ เดอ ลาตูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โภษะบุตร,
หน้า 415.

เป็นผู้ค้าเอง ก็คงไม่ต้องเสียภาษี¹

สมัยรัชกาลที่ 3 เก็บจังกอบสินค้าขาเข้าร้อยละแปด แต่เรือของโปรตุเกสเก็บร้อยละ 6 ส่วนค่าปากเรือก็ต่าง ๆ กัน เช่น เรือเดินทะเลเก็บวาละ 8-40 บาท เรือสำเภาก็เก็บวาละ 80-200 บาท² ครั้นเมื่อทำสนธิสัญญาเบอร์นี (พ.ศ. 2369) กำหนดว่า เรือกำปั่นใบ 3 เส้า ต้องเสียภาษีตามขนาดกว้างของเรือวาละ 80 บาท ถ้าเรือสองเส้า กึ่งอัตรา ภาษีสินค้าขาเข้าเก็บร้อยละ 8 สินค้าขาออกเก็บในอัตราตายตัวตามชนิดของสินค้า เช่น น้ำตาลภาษีห้าบาทละ 2 สลึง เป็นต้น และต่อมาเปลี่ยนเป็นเรียกเก็บภาษีเรือสินค้าขาเข้าวาละ 1,700 บาท ถ้าเรือเปล่าเข้ามาซื้อของเก็บวาละ 1,500 บาท แล้วไม่เสียจังกอบหรือภาษีอื่น ๆ อีก³

ก) ฤชา

คือค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎร เมื่อราษฎรมาขอบริการจากรัฐ เช่น ค่าธรรมเนียมศาล ค่าธรรมเนียมในการออกหนังสือสำคัญต่าง ๆ ค่าธรรมเนียมที่หักส่วนจากค่าปรับใหม่ให้ฝ่ายชนะ เรียกว่า เงินพนัน โดยแบ่งกึ่งหนึ่งเป็นเงินพนันเข้ารัฐ ค่าธรรมเนียม "ตราภูมิคุ้มห้าม" ซึ่งใครที่เข้าเกณฑ์แรงงานให้รัฐจะเสียคนละ 2-37 บาท หรือ "เก้าสลึง เฟื้อง"⁴

¹พระยาอนุমানราชชน, ตำนานสุลตากร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์ธรรมา (พระนคร . โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482), หน้า 49-51.

²จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 217.

³พระยาอนุমানราชชน, ตำนานสุลตากร, หน้า 59-60.

⁴จิตร ภูมิศักดิ์ โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 212.

นอกจากนี้ผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองหัวเมืองเอกก็ต้องเสียค่าตราตั้ง 96 บาท เรียกว่าตราตั้งปลัด ตั้งพล ตั้งกรมการเมือง, วัง คลัง นา มหาศไทย สัสดีของเมือง รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 15 ชั่ง (1,200 บาท) ส่วนผู้รั้งหัวเมืองชั้นโท ตรี จัตวา ก็ ลดหลั่นกันไป¹

เงินค่าฤชา หรือค่าธรรมเนียมนี้มีอยู่ในทุกกรมกองที่สัมพันธ์กับธุรการต่าง ๆ ทั้งในกรมเมือง กรมวัง กรมคลัง กรมนา เช่น ในกรมนามีฤชาค่าธรรมเนียมออก โฉนดนา โฉนดสวน เงินส่วนนี้ถือเป็นรายได้ของขุนนางในกรมกองต่าง ๆ มากน้อย ลดหลั่นกันไปตามตำแหน่งแต่รายได้จากฤชาส่วนหนึ่งเข้าคลังหลวง เป็นค่ากระดาษ ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ

จ) ค่าเช่า

ในกฎหมายเบ็ดเสร็จไค้กล่าวถึง กฎเกณฑ์การเช่านาไว้บ้าง เช่น ถ้าผู้เช่า (ไพร่ ทาส) ชำระเงินล่วงหน้าให้เจ้าของนา (เจ้านาย ขุนนาง) แล้ว เจ้าของนา จะให้ผู้เช่าอื่นเช่าซ้อนไม่ได้² ในกรณีที่ผู้เช่าไม่จ่ายค่าเช่าตามสัญญากฎหมายระบุโทษ ปรับเป็น 2 เท่าของค่าเช่า กึ่งหนึ่งของค่าปรับทั้งหมด เป็นค่าเช่า ยกให้เจ้าของนา อีกกึ่งหนึ่งแบ่งเป็นค่าธรรมเนียม (เงินพนัย) ให้หลวง และที่เหลือให้เป็นค่าปรับ (สินไหม) ยกให้เจ้าของที่ดิน³ ในกฎหมายดังกล่าวไม่ได้ระบุอัตราค่าเช่านา แต่ปกติมักเก็บค่าเช่าระหว่าง 30-50 เปอร์เซ็นต์ นาไร่น้ำหนึ่งจะได้ข้าวประมาณ 30-40

¹ดู "พระราชกำหนดเกณฑ์ตรา 33," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 88-95.

²"พระไอยการเบ็ดเสร็จ," กฎหมายตราสามดวง (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), 3 : 119.

³เรื่องเดียวกัน หน้า 119-120.

ถึง หากเสียค่าเช่า 30 เปอร์เซ็นต์ ก็ตกประมาณ 6-10 ถึง เป็นต้น¹

ฉ) ดอกเบี้ย

ในกฎหมายลักษณะฎีกาได้ระบุอัตราดอกเบี้ยว่า เงินกู้ 1 ตำลึง (4 บาท) ในเวลา 1 เดือน เสียดอกเบี้ย 1 เฟื้อง (12 สตางค์) คิดเป็นร้อยละได้ ร้อยละ 37.50² ถ้าอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าที่กำหนดไว้ กฎหมายอนุญาตให้สูงเพียงหนึ่ง เดือนเท่านั้น หลังจากนั้นจะต้องปรับอัตราดอกเบี้ยเป็น 1 เฟื้อง ต่อ 1 ตำลึง ในเวลา 1 เดือน อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติอัตราดอกเบี้ยจะไม่คงตัว บางสมัยก็ไม่มีการห้ามการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา เช่น ในสมัยพระนารายณ์มหาราช และนายเงินก็มักเรียกดอกเบี้ยในอัตราสูงซึ่งภายในสามหรือสี่ปีเท่านั้น ดอกเบี้ยก็เท่าหรือท่วมต้นเงินยืม³ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเจ้าหนี้ยังเรียกเก็บดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราที่กำหนดไว้ ทำให้ลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ เมื่อดอกเบี้ยท่วมทวีบวกเงินต้นที่กู้ยืม ทำให้ผู้กู้ยืมอยู่ในภาวะไม่สามารถชำระหนี้ได้ ทางออกก็คือการขายตัวขายลูกเมีย เป็นทาส⁴ สมัยรัตนโกสินทร์ เบอรัมบั้นทีกว่าอัตราดอกเบี้ยทั่ว ๆ ไป คือ 33 เปอร์เซ็นต์ต่อปี⁵

3. รายรับ-รายจ่ายของพระมหากษัตริย์

มีหลักฐานที่ระบุตัวเลขรายรับ-รายจ่ายของพระมหากษัตริย์น้อยมาก เช่น

¹จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 190-191.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 192.

³นิโกลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 130.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

⁵Henry Burney, The Burney Papers, Vol. 11 (Bangkok:

ผลประโยชน์เป็นตัวแทนเงินสมทบเค็จพระนารายณ์หาราชตกประมาณ 1.5 ล้านบาท¹ ใน "คำให้การชาวกรุงเก่า" ระบุรายรับจากของพระมหากษัตริย์ว่าได้รับผลประโยชน์เป็นเงินปีละ 13,800 ชั่ง หรือ 1,104,000 บาท มีรายละเอียดดังนี้

...ภาณีอากาศต่าง ๆ ซึ่งเก็บในกรุงหรืออยุธยา แยกจากส่วยและจำนวนเงินซึ่งเก็บได้ มีค่าประเภท ดังนี้ (จำนวนเงินในฉบับพิมพ์ลงไว้แต่ตัวเลข ไม่บอกค่าชั่งหรือบาท พิเคราะห์ดูเข้าใจว่าจะหมายความว่าชั่ง แม้บางแห่งดูจำนวนเงินอยู่ข้างจะมากเกินไป ก็ไม่ถือจรรยาด้วยไทยที่พม่าไปให้การโดยมากคงจะไม่รู้อาณาจริง และจะตั้งใจบอกให้มากกว่าย คือ)

1. อากาศสวน	3,000	ชั่ง
2. อากาศสุรา	2,500	"
3. อากาศบ่อนเบี้ย	2,500	"
4. ภาษีบ้านคานขนอน	800	"
5. สุนัขสวน (ผู้แปลว่าภาษีหอมกระเทียม เห็นจะหมายความว่าอากาศผสมพักสร)	200	"
6. ภาษีอินโอยะแตก (ผู้แปลว่าภาษีโรงเรือนเห็นจะหมายความว่าอากาศตลาดหรือจังกอบ)	300	"
7. ภาษีน้ำเกาชาเข้า (คือเก็บค่าปากเรือ)	3,000	"

...วิธีเก็บภาษีชาเข้า เก็บไม่เสมอกัน ถ้าเป็นเรือของเมืองที่มีทางพระราชไมตรีและไปมาค้าขายไม่ขาดนั้น เก็บภาษีตามราคาสินค้าชาเข้า 100 ชัก 3 ค่าปากเรือ ตั้งแต่กว้าง 4 วาขึ้นไป เก็บวาละ 12 บาท ถ้าเป็นเรือเมืองอื่น ภาษีสินค้าเก็บร้อย ชัก ห้า ค่าปากเรือเก็บวาละ 20 บาท ถ้าสินค้าที่พาเข้ามาเป็นของที่ต้องพระราชประสงค์ ไม่เก็บภาษีสินค้า เก็บแต่ค่าปากเรือ

8. ภาษีเงิน (เห็นจะเป็นรัชชูปการ)	500	ชั่ง
9. ภาษีหมาก ไม่โคสคงคลัง	500	"
10. ภาษีหมอน้ำ (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่า เครื่องดินเผา)	500	"

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ตำนานภาณีอากาศ บางอย่าง," ฉันทนิพนธ์นิยมต่างๆ, 2 : 152.

11. คานา	ไม่มีจำนวนเงิน
12. ส่วยทอง	ไม่มีจำนวนเงิน

...รวมเงินภาษีอากรผลประโยชน์ที่เก็บได้ ในกรุงศรีอยุธยาเท่าที่รู้จำนวนเป็นเงินปีละ 13,800 ชั่ง¹

ส่วนรายจ่ายหากไม่นับเงินเบี้ยหวัดที่ให้ข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งไม่ได้ให้ตัวเลขรวมไว้ เป็นรายจ่ายจำนวน 12,808 ชั่ง หรือ 1,024,640 บาท ซึ่งถ้านับเงินเบี้ยหวัดข้าราชการชั้นผู้น้อยด้วย แสดงว่ารายจ่ายกับรายรับแทบจะสมดุลกัน อย่างไรก็ตามในบัญชีรายรับไม่ได้ระบุกำไรที่ได้จากการค้าต่างประเทศ และบัญชีรายจ่ายล้วนแต่แสดงให้เห็นพระราชกรณียกิจทางค่านุเคราะห์ศาสนา² การปูนบำเหน็จพระบรมวงศานุวงศ์ พระสมณกษัตริย์ ขุนนางชั้นต่าง ๆ

1. พระราชทานนิตยภัต และอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นเงิน 100 ชั่ง
2. ในการสมโภชพระพุทธบาท เมื่อเสด็จขึ้นไปมีสักการคราวหนึ่งตั้งตนกัลปพฤกษ์ 4 คน ไปรยทานคนละชั่ง 7 วัน รวมเป็นเงิน 28 ชั่ง ตั้งศาลาทอทาน 2 หลัง เลี้ยงสัปบุรุษเป็นเงิน 35 ชั่ง พระราชทานอาหารบิณฑบาตรเลี้ยงพระสงฆ์ เป็นเงิน 12 ชั่ง รวม 75 ชั่ง
3. มีงานมหรศพสมโภชพระพุทธสิริธร ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ 3 วัน เป็นเงิน 6 ชั่ง ถวายในการปฏิสังขรณ์วัดพระมหาธาตุเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก และเมืองนครศรีธรรมราช ปีหนึ่งแห่งละ 3 ชั่ง รวม 9 ชั่ง

¹คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 279-280.

²เช่นสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงโปรดเกล้าให้หล่อพระพุทธรูปพระศรีสรรเพชญ์ ขนาดแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมีสูง 8 วา พระพักตร์ยาว 4 ศอก พระพักตร์กว้าง 3 ศอก พระอุระกว้าง 11 ศอก ใต้ท้องหนัก 5 หมื่น 3 พันชั่ง ทองคำหนัก 286 ชั่ง ข้างหน้าเป็นทองเนื้อ 7 น้ำสองขา ข้างหลังเป็นทองเนื้อ 6 น้ำสองขา พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 453.

4. พระราชทานพระกรูณปีหนึ่งเป็นเงิน 100 ชั่ง
5. พระราชทานคณาจารย์เสวยพระทุกวัด รวมปีละ 100 ชั่ง
6. พระราชทานปฏิสังขรณ์พระอารามที่สลักหักพัง ปีละ 100 ชั่ง
7. พระราชทานในเวลานักชกฤกษ์สงกรานต์ และมีสุริยุปราคา จันทรุปราคา รวมปีละ 25 ชั่ง
8. พระราชทานแก่บรรดาผู้อนาตาทุพพลภาพปีละ 10 ชั่ง
9. พระราชทานเป็นเงินอุทิศ ในการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปีละ 100 ชั่ง รวมพระราชทรัพย์ที่พระราชทานในพระราชาฤกษ์ปีละ 619 ชั่ง

...นอกจากจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชฤกษ์ พระราชทานเบี้ยหวัดแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการโดยอัตรากัน

1. พระมหากุปราช	ปีละ	500	ชั่ง
2. พระอัครมเหสี	ปีละ	300	"
3. พระราชโอรสธิดาที่ทรงพระกรุณา (เห็นจะหมายความว่าชั้นเจ้าฟ้าพระองค์หนึ่ง)	ปีละ	100	"
4. พระราชโอรสธิดารองมา (เห็นจะหมายความว่าชั้นพระองค์เจ้า)	ปีละ	50	"
5. พระราชนัดดาองค์หนึ่ง	ปีละ	20	"
6. พระสนมรวมเงินปีละ 200 ชั่ง	ได้คนละ 50 ชั่ง	บ้าง 40 ชั่ง	บ้าง 30 ชั่ง
7. เบี้ยหวัดพระราชทานข้าราชการฝ่ายหน้า	รวมเงินปีละ 1,500 ชั่ง	มีอัตรากัน	ข้าราชการผู้ใหญ่ได้คนละ 50 ชั่ง
		บ้าง 40 ชั่ง	บ้าง 30 ชั่ง
		บ้าง 20 ชั่ง	บ้าง 10 ชั่ง

...ส่วนข้าราชการผู้น้อยมีอัตรารับพระราชทานเบี้ยหวัดคนละ 5 ชั่ง บ้าง 4 ชั่ง บ้าง 3 ชั่ง บ้าง 2 ชั่ง บ้าง 1 ชั่ง

...นอกจากเงินที่พระราชทานประจำปีดังกล่าวมาแล้ว ยังมีเงินคงพระคลังไว้สำหรับใช้ในราชการ คือ

1. เตรียมไว้ในราชการทัพศึก	5,000	ชั่ง
2. เตรียมไว้ในในการพระราชพิธีพิเศษ มีการพระเมรุ เป็นต้น	4,000	" ¹

อย่างไรก็ตาม รายจ่ายส่วนสำคัญของพระมหากษัตริย์อีกด้านหนึ่งก็คือการซื้อ

¹ ใ้การชาวกรุงเก่า, หน้า 280-283.

สินค้าต่างประเทศ ดังที่ จอร์จ สมิท (George Smith) กล่าวว่า รายจ่ายของพระมหากษัตริย์ตกอยู่กับการตกแต่งพระราชสำนัก วัดวาอาราม สินค้าไม่เฟ้อ (luxury goods) เครื่องประดับเพชรพลอย (precious minerals) และอาวุธ¹

ครอเฟอร์รวบรวมรายรับจากภาษีอากรสมัยรัชกาลที่ 2 ไว้ว่า ได้รับภาษีเป็นเงิน 2,226,000 บาท

...ภาษีที่ดิน	253,000
✓ ภาษีสุรา	264,000
ภาษีการพนัน	260,000
ภาษีโรงเรือน	165,000
ภาษีประมง	64,000
ภาษีทางคาว (ชาวจีน)	200,000
ค่าสัมปทานรังนก	100,000
กำไรจากการทำสัมปทานไม้ฝาง ในอัตรา $1\frac{1}{2}$ บาท ต่อ 1 ทาย จำนวน 150,000 ทาย	225,000
กำไรจากสัมปทานตีบูก ในอัตรา 15 บาทต่อทาย จำนวน 4,000 ทาย	60,000
กำไรจากสัมปทานพริกไทย จำนวน 40,000 ทาย	320,000
กำไรจากสัมปทานสินค้าเบ็ดเตล็ด อื่นๆ คือ ไม้กฤษณา รง ตะกั่ว งาช้าง และกระวาน	110,000
อากรศุลกากรและกำไรจากรัฐพาณิชย์ ที่ไม่เกี่ยวกับการสัมปทานประมาณ	200,000
รวม	2,226,000 บาท ²

¹George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, pp. 74-113.

²เอกสารของครอเฟอร์, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ, หน้า 123 - 124.

แต่ "ค่าใช้จ่ายของรัฐบาลในการทหารและการว่างแรงงานทั่วประเทศมีมูลค่าไม่น้อยกว่า 7,344,000 บาท หรือ 9,180,000 รูปี ต่อปี"¹ แสดงว่ารายจ่ายเกินรายรับเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม รายรับดังกล่าวไม่ได้รับเงินรายได้จากส่วยซึ่งถือเป็นรายได้ที่สำคัญมาก และไม่ได้รับกำไรจากการค้าต่างประเทศ แม้กระนั้น "พระคลังหลวงก็มีเงินอยู่ในคลังถึง 160,000 บาท หรือ 200,000 รูปี"² สมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏตัวเลขรายได้ของพระมหากษัตริย์ในปี พ.ศ. 2388 ซึ่งอาจนำมาเทียบเคียงได้คือ เฉพาะภาษีอากรเก็บได้ 294,438 บาท 46 สตางค์ แต่รวมรายรับทั้งหมดแล้วไม่ต่ำกว่า 25 ล้านบาท³ ส่วนรายจ่ายยังคงเป็นไปอย่างสุรุ่ยสุร่าย ทุ่มเพื้อย มีการจัดเงินปีถวายแด่พระสงฆ์⁴ การใช้จ่ายในการทะนุบำรุงพุทธศาสนาจึงเป็นรายจ่ายที่สำคัญ เช่น ในการสร้างซ่อมแซมวัดตั้งแต่ครองราชย์ถึง พ.ศ. 2382 เป็นเงินกว่า 5 ล้านบาท⁵

รายจ่ายของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คล้ายคลึงกันในแง่รายจ่ายของพระมหากษัตริย์เน้นหนักที่การบำรุงพุทธศาสนา การปูนบำเหน็จข้าราชการ และพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีข้อแตกต่างบ้าง คือ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มมีการที่รัฐใช้แรงงานจ้างบ้าง แต่การจ้างแรงงานดังกล่าวก็นำมาจากเงินที่ไพร่เสียให้แก่รัฐมาจ่าย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากร บางอย่าง," สถิติธรรมเนียมต่าง ๆ, 2 : 170.

⁴ เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ, หน้า 125.

⁵ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2398," (ปริญญาานิพนธ์ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2523), หน้า 29.

4. การค้าภายใน

พุทธศตวรรษที่ 22 อยู่ชยาเป็นสังคมเกษตรกรรม แต่ก็มีบริเวณตัวเมือง (ศูนย์กลางของเมือง) ที่ไม่ประกอบกิจกรรมทางการเกษตรเกิดขึ้นเช่นกัน ในช่วงทศวรรษของคริสต์ศักราช 1630 (พ.ศ. 2173 - 2183) มีตัวเมืองประมาณ 18 - 19 เมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของแต่ละเมืองและเป็นศูนย์กลางการค้าภายใน แต่ที่สำคัญและมีความเป็น "ชาวกรุง" เค้นซัดที่สุดคือกรุงศรีอยุธยา เมืองเหล่านี้เป็นที่อยู่อาศัยของช่างฝีมือด้วย เช่น ช่างท่อเรือ ช่างทอง ช่างเงิน ช่างทำตุ้ตึง ช่างเขียน ช่างทอผ้า ช่างจักสาน ช่างแกะสลัก ช่างปั้นหม้อ ช่างก่อสร้าง ช่างแกะแม่พิมพ์ไม้ แม่พิมพ์หิน ช่างหล่อ ช่างโลหะต่าง ๆ และพ่อค้า ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่สนองความต้องการของราชสำนัก ชั้นสูง คือทำให้เมืองในฐานะศูนย์กลางของราชอาณาจักรมีความสง่างาม¹ ของราชปราสาท และวัดวัง

ความคึกคักทางการค้าของกรุงศรีอยุธยาปรากฏตามหลักฐานใน "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม"² ว่า มีแพล้อมรอบบริเวณเกาะเมืองกรุงศรีอยุธยา ประมาณ 21,000 แพ³ ความคึกคักดังกล่าวเป็นภาพที่ได้รับการสานต่อในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างแน่นอน โดยเฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จำนวนพ่อค้า ร้านเรือนแพ ร้านค้าในเมือง

¹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, pp 72 และ 38.

² "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, หน้า 53-59. "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, 3 (พฤษภาคม 2512), หน้า 21-24. และ "เรื่องกรุงเก่า", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63, หน้า 188-197 และ 203-211.

³ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, หน้า 58.

และประเภทของสินค้าเพิ่มทวีขึ้นในฐานะศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่ที่เหมาะสม สอดคล้องกับภาวะการณ์ที่เปลี่ยนไป คือ กรุงรัตนโกสินทร์อยู่ไกลทะเลมากกว่า เรือขนาดใหญ่ที่กินระวางนำลึกสามารถจอดเทียบท่าได้

๗ ทั่วเมืองของกรุงศรีอยุธยาคงคึกคักไปทั่ว พ่อค้า ทั้งพ่อค้าจีน พ่อค้าพื้นเมือง พ่อค้าเรือสุบลำเภอ กำปั่น ขุนนาง การซื้อขายคงแน่นหนาที่ผู้มีฐานะดีเหล่านี้เพราะมีกำลังซื้อพอที่จะแสวงหาสินค้าฟุ่มเฟือยหรูหราได้ ถึงแม้สภาพการค้าจะคึกคักอย่างไร ชาวเมืองที่เป็นชาวไทยแท้ส่วนใหญ่ก็คงประกอบการค้าเล็กน้อย ๆ เช่น ขายอาหารขายของสดในตลาดเช้าเย็น (ซึ่งมีนายอากกรเก็บอากรตลาด) น่าเชื่อว่า การค้าสินค้าประเภทเครื่องทองเหลืองสินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ คงอยู่ในมือของพ่อค้าจีน พ่อค้าแขกที่มั่งคั่ง การค้าไม้ก็น่าจะเป็นกิจการของขุนนาง หรือไม่ก็ชาวจีน เพราะมีระบุไว้ว่า บ้านเชิงฉะโลกรนอกกำแพงพระนครชายฝั่งแม่น้ำไม่รวก ไม่ลาย ซึ่งนำมาจากบ้านอำพวา¹ บ้านอำพวาเป็นบ้านที่เศรษฐีชาวจีนผูกขาดภาษีอยู่ ทั้งนี้เพราะกิจการหลายอย่างต้องใช้เงินลงทุนสูง มีแต่ชาวต่างประเทศที่ร่ำรวย ขุนนางไทยราชสำนักเท่านั้นที่มีเงินลงทุน จอร์จ สมิท (George Smith) ก็ระบุไว้ว่านอกจากขุนนางเข้าร่วมการค้าต่างประเทศแล้ว บางคนเป็นพ่อค้าที่ดำเนินการค้าภายใน² นอกจากนั้นราชสำนักยังควบคุมช่างไม้ทั้ง 10 หมู่ การหล่อพระพุทธรูป การทำกระดาศสมุกช้อย ก็คงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่รัฐจะต้องควบคุมไว้ไม่ให้แพร่กระจายไปตามยถากรรม และส่วนหนึ่งคงเป็นกิจการของรัฐ หรือรัฐเป็นผู้ดำเนินการ การค้าไม้ต่างประเทศ การค้าเครื่องเงิน การค้าและการทำกระดาศ เครื่องโลหะ เช่น พระพุทธรูป กิจการ

¹ คำให้การขุนหลวงวักประทุพพริ้งธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1, แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 59.

² George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth Century Thailand, p.74.

ที่อาจนับว่าอยู่ในมือของชาวไทยพื้นเมือง ก็คงเป็นกิจการ การค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ มูลค่าสินค้า
 ค่า เช่น ขายของสดในตลาด เครื่องปั้นดินเผา และทับโตน เรโรบีแก้ว จึงหนอง
 เพลี้ย ชลุ่ม หีบไม้ดูโลก ไม้ตะแบก ขุนไต้ผ้า ช้าง ม้ากระชาย กูร์ปล ศาลพระภูมิ
 จะเวจเขียน เทวรูป เสื้อดำแพน ปลาตะเพียนโบลาน จิงโจ้ ซึ่งมีชายที่ย่านป่าไทร¹
 การช้อกล้วยคิมมาบ่มและคัมชาย (บ้านริมวัดโรงฆ้อง)² หน้าวัดมหาธาตุมีแม่ค้านั่งคอยซื้อ
 มีคพ้าขวานชำรุด คือเศษเหล็ก มีชาวจีนนั่งเป็นแถวเอาข้าวพองตังเมมาแลกของต่าง ๆ³
 เป็นคัน นอกจากนี้ในบริเวณตัวเมืองก็ยังมีปรากฏอาชีพของกลุ่มชนที่ไม่อาจถือว่าเป็นได้เป็นพายน
 นัก เช่น บ้านพระกรวน จับปลาหมอไร่ชาย⁴ บ้านป้อมหัวแหลม จับนกจิ้งจัน นกกระจาม
 ส่าทายชาย จับนกสีชมพูปากตะกั่ว นกแดงอิฐ นกกระทิ นกกระจายเป็น ๆ ไล่ทรงชาย
 ให้ผู้ที่จะปล่อยนกเพื่อเอาบุญ⁵

เมื่อพิจารณาหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม และพงศาวดารกรุงเก่า
 จะมองเห็นวิถีชีวิตของชาวเมืองกรุงศรีอยุธยา ที่แตกต่างจากชีวิตชนบทมิใช่น้อย สินค้าหลาย
 อย่าง วิวัฒนาการทางเทคนิค บางอย่างก็เข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตประจำวันของชาวเมืองก่อน
 ช้างสูง ชาวเมืองส่วนใหญ่คงทำการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ชาวต่างชาติ เช่น ชาวจีน
 แรก มอญ คงค้าขายอย่างจริงจังเป็นล่ำเป็นสันมาก/อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตของชาวเมืองกรุงศรีอยุธยา
 กวา

¹"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แดง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 21.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง ตอน 1," แดงงาน
ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56.

³"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แดง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 23.

⁴"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แดง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 59.

⁵เรื่องเดียวกัน.

ค่อนข้างก้าวไปไกล แต่ทั้งนี้ก็คงขึ้นอยู่กับเงื่อนไข กำลังซื้อที่จะจกตาเครื่องอุปโภค บริโภค ที่สร้างความสะดวกสบายให้กับชีวิตครอบครัว

นอกจากสินค้าเกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรมย่อยที่แพร่กระจายในบริเวณตัวเมืองกรุงศรีอยุธยา มีสินค้าบางอย่างที่นำให้ความสนใจโดยเฉพาะส่งผลกระทบต่อชีวิตชาวเมือง คือ

1. เครื่องเรือน ปรากฏว่าที่ย่านในไก่ มีหีตะ เคียง ถัง ขาย¹ ย่านโรงเคียงหอรัตนไชยทำเครื่องเคียงนอน เก้าอี้²หวาย ย่านเหล่านี้มีชาวจีนอาศัยอยู่ สันนิษฐานว่าชาวจีนคือผู้ประกอบการ

ปกติเรือนไทยไม่จำเป็นต้องมีเครื่องเรือนเหล่านี้ เพราะทานอาหารรับแขกและนอนบนพื้น มีเครื่องเรือนเพียงคั้งและแคร่ เครื่องเรือนจากจีนเหล่านี้มีผลต่อการสร้างขนบธรรมเนียมใหม่ในครัวเรือนของขุนนาง ผู้ดี และบุคคลบางกลุ่มในหัวเมืองมิใช่น้อย ค่อมามแมแต่หีบไม้สำหรับเก็บเสื้อผ้าก็นิยมหีบไม้จากจีน หีบก้ามะลอกจากญี่ปุ่น เพื่อว่าเวลาอบเสื้อผ้าด้วยกระแจะผงไม้จันทร์ ดอกไม้หอม กลิ่นหอมจะคงนานกว่าอบในหีบไม้เสื้อผ้าที่คนไทยด้วยกันทำซึ่งทำจากไม้อุโลก ในกรุงศรีอยุธยาสมัยนั้นมีชายที่ย่านป่าไทร³ ส่วนในชนบทชาวนาไร่กระทอ ซึ่งเป็นเครื่องสานใส่เสื้อผ้า⁴ วัฒนธรรมการอยู่อาศัย วัฒนธรรมการกิน (ก็ต้องมีถ้วยโถโอชามจากจีน) วัฒนธรรมการแต่งกาย (นิยมใช้ผ้าต่างประเทศ) เป็นวัฒนธรรมที่สะท้อนความฟุ้งเฟ้อ เป็นวิถีชีวิตที่คนกลุ่มหนึ่งในเมืองได้มีโอกาสเสเพล มากน้อยลดหลั่นกันไปตามฐานะการเงิน และยศถาบรรดาศักดิ์

¹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง กอน 2," แดง งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 22.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

⁴ เสฐียรโกเศศ, "ชีวิตของชาวนา," ประเพณีเบ็ดเตล็ด (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนักการศึกษาศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2508, หน้า 190.

2. วิจารณ์การการผลิตตะปูตะปดิ่งใหญ่่น้อย ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ ทรงธรรมกล่าวว่าบริเวณนอกเมืองมีบ้านท่าโฆลงตั้งเตาตีเหล็กตะปูตะปดิ่งใหญ่่น้อย¹ ส่วนบริเวณในกำแพงพระนครมีตะปูตะปดิ่งมีหล้าชายที่ย่านป่าเหล็ก² แสดงว่า ชาวเมืองกรุงศรีอยุธยา รู้จักใช้ตะปูในการก่อสร้างเรือน เครื่องไม้ค่าง ๆ และส่วนหนึ่งก็คงนำมาใช้ในการต่อเรือ ซึ่งมีอยู่รอบ ๆ ทิวเกาะเมืองดังเช่นปรากฏในงานเขียนสมัยรัชกาลสินทร์ตอนต้นว่า "สำเภาลำโคของพานิช ซึ่งจะตกแต่งก่อคึกเป็นกงงานประกอบประดุกกับกระดานคอกคกรัง ตะปูตะปดิ่ง ยิงคกรังกระชัยซึก พึกเหล็กก็คึกคอกหมัน"³ แต่ในชนบทไม่มีตะปูเหล่านี้อใช้ คือใช้เดาวัวล้วย หรือคอกผูกมัดไม้⁴

นอกจากนี้ยังระบุถึงย่านที่ทำการเลื่อยไม้ขาย เช่น บ้านริมวัดขรมีเลื่อยกระดานไม้จิวไม้จุโลกชาย⁵ บ้านนางเขียนฝั่งกำแพงกรุงเลื่อยไม้สักทำฝาเรือนปรุง เรือน ฝากระดาน และเครื่องลับฟาสารวคชาย⁶ และยังระบุถึงโรงงานเรือนแพ ชายไม้ไผ่ป่าไม้ไม้สีสุก ไม้รวก เลาไม้แก่น ไม้พริงรอด ที่บ้านคลองขลุเอก⁷ โรงร้านขายเสาไม้เต็งรัง ไม้รอด พริงไม้ไผ่ป่า ไม้รวก ไม้ลาย ที่บ้านเชิงฉะไกรนอกกำแพงพระนคร⁸ อีก 2 แห่ง ซึ่ง

¹"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 21.

³เจ้าพระยาพระคลัง(หน), "กัณฑ์ฎมาร," มหาเวสสันดรชาดก, ฉบับที่ 13 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2500), หน้า 239.

⁴เสฐียรโกเศศ, "ชีวิตของชาวนา," ประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 136.

⁵"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

⁷เรื่องเดียวกัน.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

สันนิษฐานว่า คงรับเอาวิวัฒนาการการเลื้อยไม้ มาใช้แล้วเช่นกัน เพราะไม้รอกพริงเป็นไม้ที่แปรรูปแล้วสำหรับทำเรือนคือ รอก เป็นไม้ที่สอกรูเสาทิ้งคู่สำหรับรับคอง¹ พริงเป็นไม้กระดานหน้าใหญ่พอกับวงเรือนรอกรอบเสาทิ้ง 4 ค้าน² ส่วนไม้เต็งรัง เป็นไม้ลำต้นแข็ง แก่นใหญ่ ใช้ทำเสาเรือน ไม้เหล่านี้ล้วนใช้เป็นส่วนประกอบสำหรับการสร้างเรือน

วิวัฒนาการการช่างไม้ มีผลต่อการก่อสร้างเรือนไทยแตกต่างจากเรือนไทยเดิม คือ เรือนเครื่องผูก (เชื่อมไม้สองอันโดยใช้หวาย และคอกผูกรัด) และเรือนเครื่องสับ (เชื่อมไม้ขนาดใหญ่ด้วยวิธีเข้าปากไม้ คือ บากไม้ที่จะเชื่อมแล้วสับลงไปให้เข้ากัน) คือ สามารถใช้ตะปูเชื่อมไม้ได้ ใช้ฝากระดานสำเร็จรูปในการประกอบบ้าน ครัวบ้านมีหน้าต่าง แทนช่องลม เป็นต้น³ ในกรุงศรีอยุธยาบ้านทำฝาเรือนไม้ไม่อยู่ในกำแพงเมืองที่ย่านฉะโบกรใหญ่⁴ และนอกกำแพงเมืองที่หมู่บ้านในย่านสัมพันธ⁵ ซึ่งคงเป็นแหล่งที่ขายฝาเรือนสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไป แต่ชนชั้นสูงหรือมั่งมีก็คงซื้อฝาเรือนไม้สัก ฝากระดานเครื่องสับฝาสำรวจ จากบ้านนางเอียน ผังกำแพงกรุง⁶ อย่างไรก็ตามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เครื่องเรือนสำเร็จรูปนี้คงแพร่กระจายไปถึงหมู่บ้านบางแห่งที่มีการติดต่อกับเมืองอยู่ตลอดเวลา เช่น ชนบทในเมืองกาญจนบุรี

¹พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ 6., หน้า 757.

²เรื่องเดียวกัน., หน้า 645.

³ชัย เรื่องศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ," หน้า 174. (อักษำเนา)

⁴คำให้การขุนหลวงวักประสูติทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1, "แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 24.

⁵คำให้การขุนหลวงวักประสูติทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2, "แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

เอ็งไปท่าเลื่อยโรงกระดาน
 คิคอ่านชื่อเรือนเขาท่าใหม่
 เงินสามชั่งนี้เอ็งเอาไป
 ซื้อเขาให้ไค้มาโดยพลัน¹

3. การทำกระดาษ² สมุด กินสอ ปรากฏว่าในกรุงศรีอยุธยา มีบ้านนาเล็ง บ้านหอแปลพระราชสาส์น ทำกระดาษขาย³ พระยาโบราณราชธานินทร์ สันนิษฐานว่า คงเป็นพวกเล. เผ่าหอแปลพระราชสาส์น เป็นผู้ทำกระดาษขาย โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ใน ละแวกนั้น⁴ ส่วนวัดหลวงวัดป่าฝ้าย มีร้านขายสมุดกระดาษ⁵ และย่านป่ากินสอ ริมวัด

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การคำของจุฬาลงกรณ์, 2493), หน้า 137

² "ชาวสยามทำกระดาษจากผ้าฝ้ายเก่า ๆ และยังทำจากเปลือกต้นไม้ชนิดหนึ่งชื่อคันช้อย (Ten Coe) อีกด้วย ซึ่งต้องนำมาบดย่อยให้ละเอียด เช่น อย่างผ้าชีวูเหมือนกัน แต่กระดาษเหล่านี้มีความหนาบางไม่สม่ำเสมอ ทั้งเนื้อกระดาษและความขาวนวลก็หย่อนกว่าของเรา ฉะนั้นชาวสยามจึงไม่มีหมึกจีน (สีดำ) เขียนบนกระดาษของพวกเขา ส่วนมากมักชอบหมึกให้คำ ซึ่งทำให้เนื้อกระดาษแน่นขึ้น แล้วใช้เขียนด้วยกินสอ (สอแปลว่าขาว) ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นดินเหนียวปั้นตากแดด หนังสือของพวกเขาไม่มีการเข้าเล่มเย็บสัน หากทำเป็นแผ่นยาวเหยียดไม่ใช้วิธีม้วนเก็บเช่นบรรพบุรุษของเรา หากพับทบไปมาอย่างพับพัดค้ำจิว และที่ตีเส้นบรรทัดเขียนอักษรนั้น เป็นไปตามทางยาวของรอยพับ หากได้เขียนทางค้ำจิวว่างไม่ นอกจากสมุดกระดาษแล้ว ชาวสยามยังจารอักษรด้วยเหล็กจารลงในใบไม้ชนิดหนึ่งจำพวกคันปลาล์ม เขาเรียกต้นไม้ชนิดนี้ว่า ใบลาน (Balm) คัดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวมาก และกว้างน้อย บนแผ่นใบลานนี้แล้ใช้เขียนชာคกและมนตร์ซึ่งภิกษุใช้สวดในวัด" ชิมอง เกอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกลมบุตร, หน้า 52-53 .

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63, "เรื่องกรุงเก่า", หน้า 210.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

⁵ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 23.

พระงามมีกินสอขาว กินสอคำชาย¹ วิวัฒนาการการผลิตวัสดุเพื่อการเขียน เช่น กระจกสา
 เขื่อนไม้ไผ่บาง ๆ ใบลาน กินสอคำ กินสอขาว ทำให้คนสมัยนั้นไม่จำเป็นต้องบันทึกเรื่อง
 ราวโดยสลักศิลาจารึกต่อไป แต่ใช้วิธีจารลงในใบลาน เขียนลงบนกระจก กังเช่น
 สมุดข่อย หมุกคำ หมุกขาว (ในภาคใต้) ไม้ไผ่ (อีสาน)

จำนวนตลาดสดถึง 40 ตลาด 40 ตำบล ในตัวเมืองกรุงเทพฯ และยังมี
 ตลาดรอบนอกบริเวณเกาะเมืองอีกมากมาย สะท้อนให้เห็นจำนวนพลเมืองในเมืองที่ค่อนข้าง
 มาก ในขณะที่เดียวกันก็มียุคคนทยอยเข้าสู่ตัวเมืองอย่างไม่ขาดสายมีการสร้างเรือน
 อยู่เสมอ จึงจะเห็นได้จาก การค้าส่วนประกอบสำเร็จรูปสำหรับการสร้างเรือน และ
 เครื่องเรือนต่าง ๆ อย่างน้อยที่สุดการตั้งบ้านเรือนของชาวต่างชาติเช่น ชาวจีน ชาวอิน-
 เดีย ก็เพิ่มขึ้นตลอดเวลาและยังมีชาวพม่ามอญ ชาวญี่ปุ่น ชาวตะวันตกคือโปรตุเกส ฮอลันดา
 ฝรั่งเศส มาตั้งคลังสินค้าและบ้านเรือนด้วย

บทบาททางการค้าในตัวเมือง ค่อนข้างเป็นบทบาทของพ่อค้าชาวต่างชาติ
 อย่างเด่นชัด เช่น บทบาทของชาวจีนในการตีเหล็ก² ทำโต๊ะ เคียง เก้าอี้ ทำขนม³
 ทำโรงคั่วเมล็ดสุรา เดียงสุตร⁴ บทบาทของชาวแขก เช่น ทอผ้า ทำเครื่องจักสาน⁵
 เป็นต้น แสดงว่า ชาวเมืองดำรงชีวิตอยู่โดยประกอบอาชีพตามความถนัดคือ ผลิตสินค้า
 ที่คนถนัดไปค้าขายแลกเปลี่ยนกัน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

² "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1,"
แถลงงานประวัติศาสตร์, หน้า 55.

³ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2,"
แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 22.

⁴ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1,"
แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56 และ 57 .

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58 และ 59.

[ความคึกคักของการค้าในเมืองมีอาจประเมินได้โดยโคกเคี้ยวในตัวของมันเองลาดู-แบร์กล่าวไว้ว่า "ส่วนการค้าภายในนั้นเป็นสิ่งเล็กน้อยเหลือเกินไม่ทำให้ใครสร้างสมบัติได้มากมายเลย"¹ เบื้องหลังประการหนึ่งความคึกคักดังกล่าวก็คือการเข้ามาจับตลาดของรัฐ¹ คือในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช "พระองค์ทรงขยายการค้าของหลวงใหญ่โตขึ้นมากจนกระทั่งว่า การค้านั้นแทบมิใช่อาชีพของเอกชนคนใดในสยามเสียแล้ว พระองค์มิได้ทรงพอพระทัยเพียงขายส่งอย่างเดียว ยังได้ทรงเปิดร้านขึ้นในตลาดต่างๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย² และยังกล่าวไว้อีกว่า ก่อนหน้าที่ชาวฮอลันดาจะเข้าไปค้าขายในลาวและประเทศใกล้เคียง กษัตริย์เป็นผู้ผูกขาดการค้าผ้า ปกตักษัตริย์อยุธยาจะส่งผ้าจากพระคลังสินค้าไปขายตามหัวเมือง 10 ปี ครั้ง และส่งไปไม่มากต่อมามีผ้ามากจึงเน้นการจำหน่ายปลีก "จนกระทั่งกลางครึ่งเพื่อให้การจำหน่ายขายปลีกได้ดียิ่งขึ้น พระองค์ทรงทรงบังคับราษฎรให้ผูกหลานนุ่งผ้าเสียก่อนถึงกำหนดอาชุนเคยเป็นธรรมเนียมมากมี"³

ในพระไอยการลักษณะ ซึ่งออกเมื่อ พ.ศ. 1899 ระบุว่า "ตลาดคนสาน"⁴ ซึ่งเป็นคำเดียวกับปลาน. (มาจากภาษา - ~~Basar~~ ในภาษาเปอร์เซีย) ที่ปรากฏในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แสดงว่าเมื่อเริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยา ก็มี "ตลาด" เป็นศูนย์กลางการค้าภายในแล้ว นอกจากนี้ตลาดคนสานสมัยพระเจ้าอู่ทองยังมี "นายตลาด"⁵ หรือ "เจ้าตลาด"⁶ ทำหน้าที่ควบคุมการซื้อขายแพรวพรรณ รูปพรรณเงินทองแก้วแหวน ทองขาว ทองเหลือง ทองแดง ตะกั่ว สำริด ช้าง ม้า โค กระบือ เรือ เกวียน

¹ ซีมอง เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกลมบุตร, หน้า 314.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 418.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 420.

⁴ "พระไอยการลักษณะ," กฎหมายตราสามดวง, 3:3. และ ซีมอง เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกลมบุตร, หน้า 317.

⁵ "พระไอยการลักษณะโจร" กฎหมายตราสามดวง, 3:272.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

และสิ่งใด ๆ มาขายในตลาดชลมาคสดลมาค นอกจากเจ้าตลาดดังกล่าว การค้าขาย
 ยังถูกควบคุมโดยนายบ้าน นายเมือง¹ ซึ่งแสดงว่า ทั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น
 พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมการค้าภายใน โดยกลไกการบริหารด้วยบุคคลากรดังกล่าว
 โดยกำหนดให้มี "ตลาดซึ่งท่านอาณัติให้ซื้อขาย" หรือตลาดหลวง² และเจ้าตลาด (ซึ่ง
 ต่อมาคงได้แก่กำนันตลาด มีศักดินา 200) สามารถลงโทษผู้นำเงินแดงปลอมมาใช้โดย
 ให้ทวนควยหวาย 5 ที³ แม้ว่าราษฎรจะรวมทุนกันทำการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ต้องทำหนังสือ
 สัญญาหรือ "หนังสือสำคัญบริคน" ไว้ว่าจะแบ่งปันกำไรกันอย่างไร ซึ่งหนังสือดังกล่าวก็จะ
 ต้องกระทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐผู้เห็นและรับรอง มิฉะนั้นหากมีการคดโกงจะฟ้องร้องกันภายหลัง
 ไม่ได้⁴ ตามค่านักง ๆ ก็มีขุนค่านตรวจตราสินค้าต้องห้าม แสดงว่า มีการควบคุมการค้า
 ภายในแล้ว ตั้งแต่เริ่มต้น "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" -

อย่างไรก็ตามสภาพความคึกคักของการค้าภายในเมืองก็ก่อให้เกิดเศรษฐกิจแบบ
 เงินตราบ้าง และเกิดเศรษฐกิจเพื่อการตลาดบ้าง แต่ก็เป็นเพียงการเกิดขึ้นธรรมชาติของ
 การเป็นเมืองในระบบเช่นนี้ ความเป็นจริงก็คือ เศรษฐกิจแบบ →
 เงินตราแฝงภาวะเงินฝืดเอาไว้ มีเงินทุนหมุนเวียนในตลาดน้อย เงินפקคังทำออกใช้
 สมัยนั้นก็ผลิตออกมาอย่างจำกัด เงินเบี้ยที่ทำจากเปลือกหอยเล็ก ๆ ชนิดหนึ่ง ก็มีอัตรา
 แลดูเปลี่ยนไม่คงที่แล้วแต่ว่ามีเบี้ยเข้ามาขายในท้องตลาดมากน้อยแค่ไหน สมัยพระเจ้าอู่ทอง
 เบี้ย 500 ยังไม่ถึงเฟื้อง สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเบี้ย 800 เท่ากับ 1 เฟื้องบาง
 สมัยมีเบี้ยในตลาดมากอัตราการแลกเปลี่ยนอาจสูงถึง 1,000 เบี้ยต่อเฟื้อง⁵ ส่วนสมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น อยู่ระหว่าง 300-400 เบี้ยต่อเฟื้อง⁶ (สมัยรัชกาลที่ 1) หากใน

¹ ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 269, 271 และ 294.

² สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 62.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295-296.

⁴ "พระไอยการเบ็ดเสร็จ," เล่มเดียวกัน, หน้า 131.

⁵ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 101, 134.

⁶ "พระราชกำหนดใหม่ มาตรการ 23," กฎหมายตราสามดวง, 5: 275-279.

ตลาดมีเบียดมาก อัตราการแลกเปลี่ยนก็สูงขึ้น บางครั้งสูงถึง 2,000 เบียดต่อเฟื้อง
 พ่อค้าทั่ว ๆ ไปจึงถือเงินไว้ไม่มาก แต่เงินส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่ที่พระคลังสินค้าซึ่ง
 ทำการค้าภายในด้วย สภาพการณ์เช่นนี้ดำรงอยู่กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม้ว่า
 ปริมาณเงินตราในตลาดมากขึ้น เงินตราในความครอบครองของพ่อค้ามากขึ้น¹ แต่
 บทบาทของรัฐยังคงดำรงการกระจุกตัวของเงินตราไว้ในท้องพระคลังเช่นเดิม² การที่
 รัฐทำเงินผูกคลังใช้เอง เป็นเรื่องธรรมดา แต่การผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้า
 การกำหนดราคาสินค้าตามพระราชประสงค์³ นำมาซึ่งการกระจุกตัวของเงินตราในท้อง
 พระคลัง เป็นสิ่งกำหนดสภาพเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้พระ
 มหากษัตริย์เป็น "เจ้าหนี้" รายใหญ่ของพ่อค้าต่างประเทศ การมีเงินสกลให้ถูกอยู่ในมือ
 สามารถเรียกดอกเบี้ยได้ด้วย ซึ่งมากขึ้นน้อยขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ มิใช่ตามกฎหมายที่ระบุ
 ว่า เงิน 1 ตำลึง ดอกเบี้ย 1 เฟื้องในเวลา 1 เดือนเสมอไป ในด้านเศรษฐกิจเพื่อ
 การตลาดนั้น สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแม้ว่าจะมีการส่งออกมากขึ้น มีการเก็บ
 ค่าแรงงานเกณฑ์เป็นเงินและมีการว่าจ้างแรงงานกันในหมู่ไพร่ ก็คงก่อให้เกิดการผลิต
 ข้าวเพื่อขาย และทำให้ชาวนามีเงินตราไว้ในครอบครองเพื่อจ่ายเป็นค่าแรงงานเกณฑ์
 หรือจ้างไพร่ผู้อื่นไปทำแทน แต่สภาพชนบทโดยทั่วไปยังไม่มีการพัฒนาการผลิตหรือ
 พัฒนารูปแบบการผลิต จิตสำนึกของชาวนายังไม่เปลี่ยนแปลงและไม่มีความจำเป็นในการ
 ใช้เงินมากนัก จึงเชื่อว่า การผลิตเพื่อการตลาดคือการผลิตข้าวนั้น มิได้เกิดขึ้นโดย
 พื้นฐาน แต่เกิดขึ้นโดยปรากฏการณ์ที่กินอาณาบริเวณแคบ ๆ เฉพาะพื้นที่นา แถบลุ่ม

¹ เสรีร โกลเศศ กล่าววว่า สมัยก่อน "ถ้ามีเงินถึง 100 ซึ่งคือ 8,000 บาท
 ก็เป็นเศรษฐีมีเงินอันเหลือ, "เสรีร โกลเศศ, ชีวคชาวไทยสมัยก่อน, หน้า 326.

² ชิมอง เกอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกลมบุตร,
 หน้า 503.

³ สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับบูรณะ,
 หน้า 217.

นำเจ้าพระยาและเพื่อสนองนโยบายของรัฐเท่านั้น ^{ก่อนหน้าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย} มีหลักฐานระบุว่า "จำนวนเงินมากมายที่ริบเอาไปจากราษฎรนั้นย้อนกลับมาสู่ราษฎรได้ก็แสนช้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองไกล¹ กระทบถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เศรษฐกิจแบบเงินตรา หรือเงินตราของหลวงก็ยังเข้าไปไม่ถึงดินแดนชนบทซึ่งแม้จะทำการค้าแต่ก็ใช้เงินของพวกญวนพวกจีนฮ่อ เป็นสื่อกลาง²

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เริ่มมีการว่าจ้างแรงงานเกณฑ์โดยรัฐเก็บเงินจากไพร่ที่ไม่ต้องการเกณฑ์แรงงาน มอบให้แก่ผู้ที่มาทำงานแทน แนวโน้มของการว่าจ้างแรงงานโดยรัฐ³ เค้นลึกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะมีการจ้างแรงงานชาวจีนซุกดอกลูกดอง และโดยทั่ว ๆ ไป อัตราค่าจ้างแรงงานนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ค่อนข้างสูง คือสมัยรัชกาลที่ 2 ค่าแรงกรรมกรธรรมดาตกวันละสลึงครึ่ง หรือ $7\frac{1}{2}$ ไพ ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่กรรมกร

¹ ลาดูแบร์กล่าวไว้ว่า "คนพื้นเมืองชาวสยามนั้นดิ้นหายบ่นปีไปแล้วด้วยภาชี-อาการและการเข้าเคื่อนรับราชการ จึงไม่สามารถที่จะทำการค้าที่ใหญ่โตได้ แม้ว่าจะมีเสรีภาพอันสมบูรณ์เข้าสักคราวหนึ่ง คนเราจะทำการค้าได้ก็ด้วยเงินที่เหลือใช้เหลือสอยแล้ว แต่เงินอันจำเป็นแก่การครองชีพก็ยากที่จะหาได้เสียแล้วในสภาพที่มีภาชีอาการ เป็นเรื่องหนักหนาอยู่ จำนวนเงินมากมายที่ริบเอาไปจากราษฎรนั้นย้อนกลับมาสู่ราษฎรได้ก็แสนช้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองไกล แล้วก็มีไคย้อนกลับไปทั้งหมดเสียด้วย เพราะส่วนใหญ่มันตกอยู่ในกำมือของผู้ที่ทำหน้าที่รับและจ่ายสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ เงินส่วนที่ย้อนกลับไปถึงราษฎรนั้น ก็หาได้ตกถึงมือราษฎรเพื่อจับจ่ายใช้สอยไม่ ด้วยไม่ช้าก็ถูกริบกลับไปสู่ท้องพระคลังหลวงอีก", ซีมอง เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โทมสกบุตร, หน้า 503.

² "เรื่องเงินของราษฎรภาคอีสาน," มติชนธรรมนิยม ภาค 1-6, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 48.

³ เอกสารครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, หน้า 127-128.

สามารถซื้อข้าวเลี้ยงคนได้ 18 คน หากทำงานในหนึ่งเดือน ส่วนช่างไม้ที่มีรายได้วันละครึ่งบาท หรือ 10 ไพ¹ ส่วนรัชกาลที่ 3 อัคราค่าจ้างแรงงานยังคงสูง ตกวันละประมาณ 4 เฟื้อง สำหรับกรรมกรรมกรรม² แต่อัคราการว่าจ้างที่สูงกระทำในกิจการที่ส่งผลประโยชน์ต่อรัฐโดยตรง และกำหนดโดยรัฐมิใช่เอกชน ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับความต้องการและความเป็นจริงของรัฐในระบบผูกขาด คือต้องการแรงงานเพื่อประกอบกิจการมิให้บรรลุเป้าหมายในเวลาจำกัดและสามารถกำหนดค่าจ้างสูง เพราะใช้เงินที่เรียกเก็บจากไพร่ที่ไม่ยอมมาเกณฑ์แรงงานช่วยจ่าย ผลที่เกิดขึ้น 2 ประการคือไพร่ที่ไม่มาเกณฑ์แรงงานก็ไปประกอบการ หรือทำการผลิตเพื่อตอบสนองกลไกส่วยสาอากรของรัฐได้ก็ขึ้น เพิ่มขึ้นเพราะมีเวลาประกอบการทำการผลิตมากขึ้น และในส่วนของราคาสินค้าก็จะไม่เขยิบตัวขึ้นสูง คือทำให้สินค้าในตลาดภายในโดยทั่วไปยังคงราคาถูก³ สภาพการณ์เช่นนี้เรียกว่า "ค่าจ้างแพง ค่าแรงถูก" หมายความว่า ค่าจ้างแพงก็เฉพาะในกิจการที่รัฐต้องการให้สำเร็จลุล่วงในเวลาอันจำกัดและผู้รับจ้างมีประสิทธิภาพในการทำงาน ผู้รับจ้างส่วนใหญ่ก็คงเป็นชาวจีน ซึ่งต้องจ่ายเพื่อการบริโภควันต่อวัน เงินค่าจ้างจึงย้อนกลับสู่รัฐในเงื่อนไซของกลไกภาษี เช่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย ที่รัฐควบคุมอยู่ ส่วนค่าแรงถูกหมายความว่า ค่าแรงที่ชาวนาชาวไร่ห่มเทไปในการผลิต ได้ผลิตผลออกมาเป็นสินค้าที่มูลค่าต่ำ เพราะถูกรัฐกรราคาซื้อ

ความเปลี่ยนแปลงใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" คือการก่อเกิดของเศรษฐกิจแบบเงินตรา และเศรษฐกิจเพื่อการตลาด แต่เขตกอทิพผลและผลกระทบของปรากฏการณ์ดังกล่าวยังอยู่ในวงแคบ และเติบโตบนพื้นฐานเดิมคือ การผลิตเพื่อส่งด้วย

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

²บาลเลอแก้วซ์, เล่าเรื่องเมืองสยาม, แปลโดย ลันต์ ท. โกลนบุตร, หน้า 15.

³เอกสารครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณกิจ, หน้า 128.

ภาษีอากรให้รัฐ การควบคุมการค้าภายในอย่างเข้มงวดและการผูกขาดการค้าโดยรัฐด้วย
เหตุนี้ จึงเป็นการเกิดขึ้นโดยปรากฏการณ์มิใช่เกิดขึ้นโดยพื้นฐาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใน
ระบบโครงสร้างเศรษฐกิจ และวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชาวนาทั่วๆ ไปในชนบท นั่นคือ
ความแตกต่างหรือช่องว่างระหว่างชาวเมือง และชาวชนบทยังปรากฏเด่นชัด ดังที่คროฟอร์ด
กล่าวว่า

...จากที่เราได้ยินได้ฟังมา ก็คือว่าชาวไพร่ที่อยู่ห่างจากเมืองหลวงไป มีนิสัยใจคอที่
นานิยมกว่า แต่สำหรับพวกที่อยู่ในเมืองหลวง ซึ่งได้แก่พวกที่เราคงคิดคอยอยู่ประ-
จำแล้ว มักจะมีนิสัยใจคอกระเดียดไปทางเดียวกับเจ้านายของตน¹

5. หัตถกรรม และอุตสาหกรรมย่อย

ก.) หัตถกรรม

1.) การทอผ้า

ตัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา สะท้อนให้เห็นชีวิตของชาวเมืองที่ทำการค้าเล็ก ๆ
น้อยๆ พอประดังชีวิตตามความถนัด ถึงแม้การค้าขายค่อนข้างคึกคัก แต่รายได้คงไม่มากนัก
ภายใต้สภาพสังคมเมืองชาวเมืองไม่ได้อยู่ในฐานะประกอบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ เช่น ที่ปรา-
กฏในชนบท คือชาวสารทงซื้อกิน ผ้าต้องซื้อไม่ได้ทอ/เศรษฐกิจแบบการค้าเงินตรากระทบและ
แปรเปลี่ยนวิถีชีวิตชาวเมืองมิใช่น้อย เอง

ถึงแม้ในตัวกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา จะมีร้านค้าขายทั่วไปในโรงในหีบฝ้ายที่ย่าน
พระกาล² และวัดนางวังจินต³ มีร้านขายฝ้ายที่ย่านป่าทอง⁴ มีร้านขายหีบฝ้ายที่ย่านหน้า
จวนคลัง⁵ มีร้านขายฝ้าย ค้ายาว ที่ป่าตะกั่ว⁶ มีร้านขายไหมคลุม ไหมสั้น ไหม-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

² "เรื่องกรุงเก่า," ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63, หน้า 205.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

เบญจพรรณที่ป่าใหม่¹ แต่ปรากฏว่ามีย่านท่อน้ำอยู่ 2 ย่าน คือ ย่านวัดแก้วฟ้า และย่าน
 ริมวัดลอคช่อง² ทั้ง 2 ย่านนั้นเป็นที่อาศัยของแขกจาม แยกกัน ฉะนั้นผู้ที่ท่อน้ำขายใน
 เมืองก็คือ แขกเหล่านี้ "บ้านริมวัดลอคช่อง พวกแขกตานีท่อน้ำขายเป็นผ้าพื้น ผ้าม่วง
 เกลี้ยง ม่วงคอก ชาย"³ ฉะนั้นชาวไทยในเมืองจึงอยู่ในฐานะผู้บริโภคน้ำดื่ม ไม่ใช่
 ผลิตน้ำเอง หากจะมีหัตถกรรมเกี่ยวกับผ้าบ้างก็คงเป็น "ย่านบ้านริมวัดขุนพรหม ชาวบ้าน
 ย่านนั้น เอาผ้าขาวเทศมาเขียนพิมพ์ ตีพิมพ์เป็นคอกผ้าลายน้ำจึกชาย"⁴

นอกจากการเป็นผู้บริโภคน้ำดื่มของชาวเมืองแล้ว ชนชั้นปกครองยังนิยมผ้าต่าง
 ประเทศ (จากอินเดีย จีน) ที่สวยงามและราคาแพง เสื้อผ้า เครื่องยศของขุนนาง
 ล้วนแต่ใช้ผ้าต่างประเทศทั้งสิ้น เช่น ผ้าเยียรบับ ผ้ากำมะหยี่ ผ้าสาตุ ผ้ายกทอง
 ผ้ายกเงิน ผ้าไหมค ผ้าทวน ผ้าสักหลาด ลิปคำ อีทลัด แพรหงอนไก่ แม้แต่ขุน
 นางระดับต่ำ ก็แต่งกายด้วยผ้าต่างประเทศ เช่น ผ้ามีสฐ ผ้ากาสา ผ้ามีสฐ ลาดูแบร์
 กล่าววาทาสหลวง (ไพร่หลวง-ผู้เขียน) ก็สวมเสื้อชั้นในคักด้วยผ้ามีสลินยอมสีแคง ในวาระ
 ที่ถวายอารักขาพระมหากษัตริย์ในงานพระราชพิธี⁵ มีร้านค้าของหลวงภายในกำแพงเมือง
 ขายสินค้าผ้าต่างประเทศ เช่น ผ้าชมพูคาก ราคคค หนังกៃ ผ้าพิมพ์ ผ้าสุทรค ผ้า
 คอก⁶ เป็นต้น (ซึ่งผู้ที่ซื้อก็คงเป็นขุนนางและผู้มีฐานะค่อนข้างดี) ถึงแม้ว่าจะมีโรงไหม
 อยู่ที่ถนนโรงไหมทางตะวันตกของคลองท่อ⁷ และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการสั่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

³ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 59.

⁴ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงตอน 1," แถลง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 58.

⁵ ชิมอง เออ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร,
 หน้า 423.

⁶ "เรื่องกรุงเก่า," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63, หน้า 204 และ 208.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

ซื้อแกะมาจากเมืองปัตตาเวีย และมะหังล (Mogol)¹ แต่การทอดผ้าก็ยังมีเพียงเล็กน้อย และการเลี้ยงแกะก็คงไล่ไต่เลี้ยงเพื่อนำขนแกะมาทำผ้าขนแกะอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แชรแอส กล่าวไว้ว่า พระมหากษัตริย์ เลี้ยงแกะเพื่อรับประทานเนื้อ²

2.) เครื่องปั้นดินเผา

แถบทุ่งขวัญ ค้านตะวันตกของคลองสระบัว มีบ้านหม้อปั้นหม้อข้าวหม้อแกง กะทะ เตาขนมครกเบื่อง เตาไฟตะเกียงไต้ ตะคันเชิงไฟ พานหุ้มสีซึ่งถวายพระเจ้าวชิราวุธ ครุฑกระโถนดิน และบ้านกระเบื่อง ทำกระเบื่องทองผู้เมีย กระเบื่องเกล็ดเต่า กระเบื่องขอ กระเบื่องลูกชุกซ้าย แถบทุ่งแก้วฝั่งตรงข้ามกับทุ่งขวัญ มีบ้านวัดคุรุท บ้านหุ้มสีนำชาย และบ้านคนที่บ้านกระโถนดิน กระฉางดินปลูกต้นไม้ ตะคันเชิงไฟ เตาไฟ บันรูปช้าง รูปม้า ตุ๊กตาต่าง ๆ ฯลฯ³ เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ คงมีทำกันหลายแห่งในบริเวณเมืองกรุงศรี - ออยุธยา เพราะดินในบริเวณนี้เหมาะแก่การทำเครื่องปั้นดินเผาอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม ไม่มีการกล่าวถึงว่า บริเวณแถบนี้มีหมู่บ้าน หรือสามารถผลิต เครื่องปั้นดินเผาเคลือบน้ำยาที่ต้องใช้เทคโนโลยีสูงกว่าเครื่องปั้นดินเผาธรรมดาหรือไม่ มี กล่าวแต่เพียงว่า บ้านท่าราบรับพเนียงหูไฉ่ชาย⁴ ลูกค้าเรือสำเภา เรือกำปั่น ซึ่งซื้อไปใส่ครามหรือปูน พเนียงเป็นภาชนะดินเผาเคลือบเช่นเดียวกับโหลสังคโลกที่เคยผลิตได้ที่เมือง เซลียง เมืองสุโขทัย และส่งเป็นสินค้าออกของอาณาจักรสุโขทัย มีลักษณะปากแคบ ก้น แคบ แต่ทรงกลางป่อง ชาวไทยใช้พเนียงบรรจุสุรา

มีความเป็นไปได้ว่า ออยุธยาไม่สันต์คในการทำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบน้ำยาแม้แต่ พเนียงก็คงรับมาจากที่อื่นโดยเฉพาะจากเมืองเหนือ ชนชั้นผู้ปกครองเองก็ยังนิยมใช้เครื่อง

¹นิโกลัส แชรแอส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 96.

²เรื่องเดียวกัน.

³"คำให้การขุนหลวงหาวัดประจักษ์ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 56.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ถ้วยชาม เครื่องเคลือบจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจีน ภายในกำแพงเมืองก็มีร้านค้าจีน ซึ่งขายถ้วยชามเครื่องสำเภา (จีน) ซึ่งคงมีแต่ขุนนาง ชาวจีนเป็นลูกค้า

3.) เครื่องจักสาน

การจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นเมืองของไทย เครื่องจักสานที่ใช้ในบ้านเรือนของชาวไทยมีมากมาย เช่น กระจุง กระจอน ตะกร้า กระจาด ฝาชี คุรุทักน้ำ (ทาร์กั่วย) ในชนบทก็มีการใช้ กระจุง กระจอ สัก กระจัง ตะแกรง สำหรับจับสัตว์น้ำ นอกจากนี้เครื่องจักสาน ยังมีโพล่ ซึ่งไฟไร่ใช้เป็นเกราะกำบังเวลารบ สันนิษฐานว่า คงมีชาวบ้านทำเครื่องจักสานใช้กันเองทุกหมู่บ้าน แต่สำหรับในหัวเมืองปรากฏว่าย่านพราหมณ์หน้าวัดช้างทองกระจุง ตะกร้า กระจอ คุรุ เชือกเสื่อลวดชาย¹ และย่านบ้านท้ายคู พวกแขกจามสานเสื่อต้นไคชาย² สรูปแล้วแขกคือผู้ทำประกอบอาชีพจักสานในหัวเมืองราชธานี

ข.) อุตสาหกรรมย่อย

1.) การทอเรือ

การทอเรือเป็นอุตสาหกรรมย่อยที่มีความสำคัญมากต่อกินแคนที่ใช้เส้นทางน้ำเป็นทางคมนาคมคั่งเช่น ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กระทั่งรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ไม้สัก ไม้ตะเคียน ไม้เคี่ยม ไม้อินทนิล ที่ใช้ทอเรือก็สามารถหาได้ไม่ยากในราชอาณาจักรไทย และคุณภาพก็มากจนชาวจีนนำไปร่ำลือในประเทศจีน

ถึงแม้ไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการทอเรือของประชาชนทั่วไป ก็คงประเมินได้ว่าชาวบ้านย่านริมคลอง แม่น้ำ คงทอเรือเล็ก ๆ ใช้เอง และทำกันมานานแล้ว ยี่มือการช่างคงอยู่ในขั้นใช้ได้ โดยเฉพาะแถบเมืองชายทะเล เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา เมืองทวาย ก็คงมีการทอเรืออยู่เสมอ สมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)

¹"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 22.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 58.

แห่งเมืองนครศรีธรรมราช รับพระบรมราชโองการจากราชธานีให้ก่อเรืออยู่เป็นนิจสิน เช่น ก่อเรือรบเรือไล่ที่เมืองศรีเมือง เมื่อ พ.ศ. 2354 ก่อเรือสำเลียง เรือกำปั่น เรือสำเภาก่อเมื่อ พ.ศ. 2359 เพื่อค้าขายให้หลวง เช่น ค้าตีบุก ช้าง เป็นต้น คาดว่าการก่อเรือดังกล่าวเป็นการใช้ช่างชาวพื้นเมือง¹

ส่วนการก่อสร้างสำเภานในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏตามบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาใช้แรงงานชาวญกเป็นหลัก ดังปรากฏหลักฐานว่า "คนที่ป่าจากสำหรับทำสำเภากุหนึ่งคนที่วังไชยสำหรับทำเรือรบคน 1 คนป่าทอง สำหรับทำสำเภากุหนึ่ง คนท้ายป่าทอง สำหรับเลื่อยไม้กระดานคน 1"² และคงมีนายช่างชาวจีนหรือฝรั่ง หรือไทยควบคุมอยู่คือชาวจีนควบคุมการก่อสร้างสำเภากุ ชาวตะวันตกควบคุมการก่อสร้างเรือกำปั่น เรือรบ และช่างไทยควบคุมการก่อสร้างเรือพระที่นั่ง เป็นต้น

...ที่ท้ายบ้านท่าเรือข้ามนั้น มีคูสำหรับก่อกำปั่นแลสำเภากุหลวง เรียงกันสิบแปดคู แลคูกำปั่นแลสำเภากุที่อยู่ริมกำแพงพระนครมีอยู่ 4 คู ที่โตประทุไชยสองคู ที่ป่าทองสองคูเป็นคูหลวงเก่ามาแต่เดิม³

เมื่อครั้งพระเอกาทศรถ ส่งราชทูตไปฮอลันดาเมื่อ พ.ศ. 2150 ไม่ปรากฏว่าได้ช่างวิไลตามาช่วยก่อสร้างหรือไม่⁴ อย่างไรก็ตาม การก่อสร้างเรือกำปั่นโดยชาววิไลดาเป็นช่าง ก็คงเกิดขึ้นแล้วในสมัยพระเจ้าทรงธรรม หรืออย่างช้าที่สุดก็สมัยพระเจ้าปรา-

¹ดู สุภาพรณ คัมภีร์, "บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลาง และหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 91-97.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 26.

³"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 60.

⁴ดูว่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 152.

สาเหตุ เพราะเป็นสมัยที่มีการสร้างเรือกำปั่นเสร็จเรียบร้อยลำหนึ่ง และใช้เป็นเรือบรรทุกสินค้าไปขายที่ญี่ปุ่น เมื่อ พ.ศ. 2199¹ ลาดูแบร์ระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีเรือกำปั่นย้อม ๆ อยู่ 5-6 ลำ ใช้บรรทุกสินค้าไปขายบางครั้งก็ใช้เป็นเรือรบ แต่ขายเรือลูกเรือ เป็นชาวต่างประเทศ เช่น ชาวอังกฤษ โปรตุเกส ฝรั่งเศส² ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ สามารถต่อเรือกำปั่นใหญ่ไทรมุขยาว 18 วา 2 ศอก ปากกว้าง 6 วา ใช้เวลา 5 เดือน เสร็จแล้วบรรทุกข้าง 30 เชือกเศษไปขายแขกเทศทางเมืองมะริค³

เนื่องจากกิจการต่อเรือสำเภาก่อเรือกำปั่น เป็นการต่อเพื่อค้าขาย และการสงคราม ซึ่งอยู่ในความควบคุมและผูกขาดโดยรัฐ⁴ การต่อเรือสำเภา เรือกำปั่นจึงดำเนินไปโดยพระมหากษัตริย์และเจ้านาย การต่อเรือสำเภานอกจากเป็นการสืบเปลื้องทรัพย์สินที่ไม่อันมีค่าแล้ว การต่อเรือสำเภาโดยพลการ ก็ย่อมถือเป็นความผิด เพราะแสดงว่ามีจุดประสงค์ในการค้าขาย น่าเชื่อว่า สมัยอยุธยาตอนปลายขุนนางเอกชนชาวจีนคงลักลอบต่อเรือกันมาชุก เพื่อลักลอบค้าขาย จึงมีพระบรมราชโองการในสมัยพระเจ้าบรมโกศ ว่า

รัชกาลที่ ๑, ประวัติดังกล่าว, ๒ : ๑๖๓. (อักษรสำนวน)

²ซิมอง เกอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 411-412.

³พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 2 : 202.

⁴การต่อเรือแต่ละครั้งจะต้องได้รับพระบรมราชานุญาต ทั้งผู้ต่อเรือจะต้องถวายทองคำแห่งหมึกให้พระมหากษัตริย์ตามความกว้างของปากเรือ กฎหมายสมัยพระบรมโกศระบุว่า ถ้าสำเภापากกว้าง 3 วาขึ้นไป เสียทองคำแห่งหมึกหนัก 6 ตำลึง 1 บาท เนื้อหน้าเสดสอง หรือจ่ายเป็นเงินแทน 3 ชั่ง 15 ตำลึง ถ้าสำเภापากกว้าง 4 วาขึ้นไป เสียทองคำหมึก 2 แห่ง ถ้าสำเภากว้าง 5-6 วา เสียทองคำแห่งหมึก 3 แห่ง นอกจากนี้ยังต้องเสียเงินค่ารับตั้ง ค่าทุลฉลอง ค่าหมายเบ็ดเสร็จรวมเป็นเงิน 1 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง หากต่อสำเภาที่หัวเมืองจะต้องเสียเพิ่มอีก 3 ตำลึง 1 บาท รวมเป็น 1 ชั่ง 8 ตำลึง 2 สลึง เงินเหล่านี้ข้าราชการหรือขุนนางต่าง ๆ จะได้รับมากน้อยลคหลั่นกันไป สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงออกพระราชกำหนดใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2228 ให้คงอัตราเดิมตาม

...ถ้าผู้ใดลักลอบคอสสำเภาคออำเภอใจตน มิได้ให้กราบทูลพระกรุณาก่อน ให้เอาตัวผู้ลักลอบคอสสำเภามาเป็นโทษ ลงพระอาญาเข็ญนยกหนึ่ง 30 ที แล้วให้เรียกเอาเข้ารับสั่ง ทูลฉลอง ขาหมายทองแท่งหมึกษาทำเนียมให้ครบ แล้วให้พันโทษคอสสำเภาสืบไป¹

การคอสเรือสำเภาสัมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เกิดขึ้นมากมายคามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมถึงบางคอแหลม² โดยชาวจีน และยังปรากฏในตัวเมืองหลายแห่ง เหตุที่การคอสเรือในราชอาณาจักรไทย ชยายตัวมากเป็นเพราะมีวัสดุ คือ ไม้เนื้อแข็งมาก (ไม้ขนลุก) และราคาค่าคอสเรือก็ถูกกว่า คือ ราคาค่าคอสสำเภาคอกันในประเทศไทย 15 เหรียญสิงคโปร์ ในเมืองฉวน 16.66 เหรียญ ในกวางตุ้ง 20.83 เหรียญ ในฟูเกียง 30.58 เหรียญ และยังได้เรือที่เป็นไม้เนื้อแข็งทั้งลำ แม้แต่คากฟ้าก็เป็นไม้เนื้อแข็ง³

2.) เครื่องโลหะ

การช่างโลหะปรากฏในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยเฉพาะศตวรรษที่ 12 เมื่ออาณาจักรศรีวิชัยของพระนางจามเทวีไปปกครองพระนางกัณหา ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเหล็กไปด้วย นอกจากนี้ชาวไทยแถบล้านนา สุโขทัย และแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ก็นิยมทำพระพุทธรูปด้วยสำริด เช่น พระพุทธรูปสลุดลิลปู้ทอง ที่รุ่งเรือง

นั้น พร้อมทั้งระบุนโทษของการซ่อมแซมเรือ แล้วขมปากเรือโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ให้ปรับโทษเป็นทองคำแท่งหมึก. กฎหมายตราสามดวง, 5: 228-234.

¹"พระราชกำหนดใหม่มาตรา 10," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 228-229.

²สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 248.

³John Crawford, Journal of an Embassy to The Courts of Siam And Cochin-China, p. 49. อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์,

"วัฒนธรรมพระภูมิพิกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์," หน้า 114. (อักษรณ์เนา)

ในดินแดนแถบแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยา ความสามารถในการช่างโลหะของชาวไทยอยู่ในขั้นที่ แชร်แวลล์ ชมเชยว่า ช่างทองรูปพรรณมีฝีมือดีเท่า ๆ กับชาวฝรั่งเศส ทำเครื่องทองเงิน รูปพรรณได้หลายพันแบบด้วยช่างงาม ๆ ทั้งนี้ ส่วนช่างหล่อ ช่างตีดาบ ช่างเหล็ก มีฝีมือดีเท่าชาวฝรั่งเศสแต่มีความรู้พอที่จะผลิตงานออกมาเพียงพอความต้องการของประเทศ¹ ลาลูแบร์ก็กล่าวว่า "ชาวสยามเป็นช่างตีเหล็กที่ไม่ดีเลย"²

อย่างไรก็ตาม เทคนิคการทำพระพุทธรูปในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็แปรเปลี่ยนไปบ้าง เช่น นิยมทำพระพุทธรูปค้ำยันเงิน หรือทองเหลือง บางครั้งก็เอาทองคำมาหุ้มอีกชั้นหนึ่ง หากเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ก็ใช้ธูปก่อนแล้วพอกปูนปิดทอง

ตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถ พ่อค้าญี่ปุ่น พ่อค้าสเปน นำเงินแท่ง และเงินเหรียญเข้ามาขายในไทยมากขึ้นทำให้ราชสำนักมีเงินสำหรับเอาไปหลอมทำเงินพดด้วงใช้ นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังส่งทองคำเข้ามาในไทยมีละม้ายน้อย³ ทำให้เครื่องทองเหลืองแพร่หลายมาก ส่วนทองคำ ไทยมีแหล่งแร่ทองคำ อยู่ที่ตำบลบางสะพาน แขวงเมืองญวนบุรี⁴ ทองคำแห่งทองคำเปลว ส่วนใหญ่ซื้อจากจีน ญี่ปุ่น⁵ ส่วนเหล็กนั้นในไทยมีบ่อแร่เหล็กอยู่ที่ลพบุรี⁶

¹นิโกลาส์ แชร်แวลล์, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 121-122.

²ซิมอง เคอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 312.

³ชัย เรื่องศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทยค้ำยันเศรษฐกิจ," หน้า 169. (อักษำเนา)

⁴ประชุมพงศาวดารภาค 20, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 200. และ คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 276.

⁵ชัย เรื่องศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทยค้ำยันเศรษฐกิจ," หน้า 169. (อักษำเนา)

⁶ซิมอง เคอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 61.

กำแพงเพชร¹ จุฑกรทศ²

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม และพงศาวดารกรุงเก่า ได้กล่าวถึงย่านที่
ประกอบและจำหน่ายเครื่องโลหะบริเวณนอกกรุงไว้หลายแห่ง คือ ย่านล้มพินี่ มีหมู่บ้านหนึ่ง
หล่อเหล็กเป็นครกสากเหล็ก ตีมีดพร้า และรูปพรรณอื่น ๆ ชาย ย่านเกาะทุ่งแก้ว บ้าน
เกาะซากหล่อผอบเต่าปูนทองเหลืองชาย มีบ้านท่าโฆลงท่าตะปู ตะปลิงชาย³ บ้านรามทะเล
บุษบาครเหล็กชาย บ้านวัดน้ำวน มีคนจีนตั้งโรงตีเหล็ก ทำขวานตีเหล็กชาย ที่มาของเหล็ก
ส่วนหนึ่ง คือ มีพ่อค้าจากแขวงเมืองตาก เมืองเพชรบูรณ์ นำเหล็กหางุ้ง เหล็กล้มเลย
เหล็กน้ำห่มาชายที่บริเวณปากคลองสวนพลูถึงหน้าวัดพนัญเชิง⁴ ส่วนเครื่องทองเหลืองปรากฏ
ในหมู่บ้านแถบเกาะทุ่งแก้ว คือ บ้านเกาะซากหล่อผอบยาเต่าปูนทองเหลือง และเต่าพาน
ไม้ควักปูนสนหงษ์⁵ ส่วนในกำแพงเมืองมีย่านวังไชย ทำขันทองเหลืองชาย⁶ ย่านวัดกระชี่
มีช่างทำพระพุทธรูปค้ำยทองคำ นาก เงิน สำริด⁷ ส่วนย่านค้าขายเครื่องโลหะ เช่น
บ้านป่าตะกั่วขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว⁸ ย่านขันเงินชายขันเงิน ขันจอก ผอบกลับเงินเลว
สายส้อมกำไร ปั้นปักจุกพรกเทกจิบั้ง⁹ ย่านป่าทองชายทองคำเปลว ทองนากเงิน เขิง
สะพานชีภูมมีแขกชายกำไลมือ กำไลเท้า ปั้นปักผม แหวน กระจก เป็นต้น ย่านป่าเหล็ก

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

²"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แถลง
งานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 57. กล่าวถึงพ่อค้าเมืองเพชรบูรณ์ว่า "เหล็ก
น้ำห่ม" มาขายในกรุงศรีอยุธยา "เหล็กน้ำห่ม" เป็นเหล็กคุณภาพดีอยู่ที่จุฑกรทศ

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

⁶"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 2,"
แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 24.

⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁸"เรื่องกรุงเก่า," ประชุมพงศาวดารภาค 63, หน้า 203.

⁹"คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1,"

ชายมีคพำ ขวานจอมเสียม ตะปู ปลิงบิหลำ ย่านวัดน้อยประจุกเงินชายปรอกทองเหลือง
เคลือบ¹ ย่านในโก๋ชายเครื่องทองเหลือง เครื่องเหล็ก ย่านหลังวัดนก หน้าวัดโพงมี
ร้านไทยมอญชายชั้นตากพานเครื่องทองเหลือง นอกจากนี้ที่ศาลาห้าห้องหน้าวัดมหาธาตุยัง
มีแม่ค้ำมานั่งซื้อมีคพำขวานชำรุด²

ภายในกำแพงพระราชวัง มีโรงช่างทำเงิน บาท สี่ง เพื่อง อยู่บริเวณหอ
พระมณเฑียรธรรม³ นอกกำแพงพระราชวังมีบ้านช่างเงิน อยู่บริเวณทะเลสาบ⁴ คือ กลาง
เมือง ดังนั้นฐานว่าช่างเงินเหล่านี้คงเป็นช่างประจำโรงช่างทำเงินของราชสำนัก และเป็น
ข้าราชการ

สมัยกรุงธนบุรีมีการสั่งซื้อเหล็กจากจีน⁵ เพื่อทำอาวุธ แต่ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น การทำเหล็กก็ค่อย ๆ เติบโตขึ้น จนสามารถส่งเหล็กหล่อไปขายญวน เมื่อ พ.ศ.
2342⁶ มีความเปลี่ยนแปลงในค่านอุตสาหกรรมย่อยนี้เด่นชัดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว คือ คนไทยทำเหมืองแร่เหล็ก ส่วนคนจีนมักเป็นช่างตีเหล็ก ถลุงเหล็ก,
หลอมเหล็ก, ผลิตเครื่องเหล็ก การผลิตเหล็กในช่วงนี้คงมีมากขึ้นดังปรากฏว่า สามารถส่ง

แหล่งงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, หน้า 21.

¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

³เรื่องกรุงเก่า," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63, หน้า 165.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

⁵Suebsang Promboon, "Sino-Simese Tributary Relations 1282-

1853" (Unpublished Ph.D. Thesis) University of Wisconsin, 1971) p.268.

⁶เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,

หน้า 264-265.

ออกไปยังเกาะมลายู กัมพูชา ชวนไต¹ ในกรุงเทพฯมีชาวจีนตั้งโรงงานตีและหล่อเหล็ก เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มากราคาเหล็กถูกมาก²

สำหรับอุตสาหกรรมเหมืองแร่คิงุก ครอฟอร์ดรายงานว่า พ.ศ. 2366 การทำเหมืองคิงุกทางภาคใต้ยังอยู่ในมือของคนไทย ผลิตคิงุก ส่งออกประมาณปีละ 8,000 ทาบ³ หรือประมาณ 500 ตัน หลังจากนั้นไม่นาน เบอรัก็รายงานเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่คิงุกที่พังงา และถลางว่า ผู้ทำเหมืองส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และผู้หลอมคิงุกก็เป็นชาวจีน ในกรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่าสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีชาวจีนสามารถหล่อคิงุกเป็นภาชนะต่าง ๆ แล้วซัดให้เงางามเหมือนเงิน⁵

¹เอกสารของครอฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมนันกิจ, หน้า 100-101.

²John Crawford, Journal of An Embassy to The Courts of Siam and Cochin China, p.323. อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 113.

³จอห์น ครอฟอร์ด, เอกสารของครอฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมนันกิจ, หน้า 101.

⁴Henry Burney, The Burney Papers, Vol.111, p. 216. อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 111.

⁵Sir Thomas Stanford Raffles, (ed.) The Mission to Siam and Hue The Capital of Cochin-China in The Year 1821-1822, (From The Journal of the late 13 George Finlayson, With a Memoir of the Author), (London Murrey, Albemarle-Street, 1826) p.214. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

3) การตีข่าว

ปกติข่าวเปลือกจะตองผ่านการค้า 2 ครั้ง ครั้งแรกตีด้วยครกกระเดื่อง หรือเครื่องตีข่าวกับตะกั่วเหล็ก ซึ่งใช้ แยกผลสายคาม เพื่อให้เปลือกขาวหลุคออก เรียกว่า การซ้อมข่าว แต่ข่าวยังมีเปลือกหมอย หากตองการให้ขาวขาว จะตองตีข่าวอีกครั้งหนึ่ง เอาเปลือกหมอนั้น ออก เรียกว่าการตีข่าวในความหมายของงาน "โรงสี"

สมัยกรุงศรีอยุธยา มีโรงสีข้าว โรงกระเดื่อง อยู่แถบวัดสมอ วัดขุน วัดชาน ซึ่ง เป็นบริเวณที่พอลาชาวนำชาเปลือกจาก เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสวรรค เมืองสุพรรณ มาจอดขาย โรงสีโรงกระเดื่องนี้ สีข้าวเพื่อขายชาวพระนคร พวกโรงต้มสุรา และชาวเรือสำเภากจีน นอกจากนี้ยังมีโรงสีข้าวซ้อมข้าวที่บ้านคลองเกลือ แต่ไม่มีใครรู้ว่าใคร เป็นเจ้าของโรงสี เพียงแต่กล่าวว่า "ชาวบ้านนั้นทั้งโรงสีเข้า"¹ นอกจากนี้ ลาดูแบร์กล่าวไว้ว่า โกล ๆ กรุงศรีอยุธยา มีโรงสีลมสำหรับบดข้าวสาธิตอยู่แห่งหนึ่ง และที่โกล เมืองละโว้ก็มีอีกแห่งหนึ่ง²

4) การต้มกลั่นสุรา

สมัยกรุงศรีอยุธยามีโรงต้มกลั่นสุราอยู่บ้านบางป่าขาวสาร บ้านคลองสวนพลู หน้าวัดกุเขาทอง และที่บ้านเขาหลวง รวม 4 แห่ง ลาดูแบร์จีนเป็นเจ้าของและดำเนินการ³ แสดงให้เห็นว่า รัฐไทยยินยอมให้ชาวจีนเข้ามาประกอบอุตสาหกรรมย่อยประเภทนี้โดยสงอากาศให้รัฐจำนวนหนึ่ง อย่างไรก็ตามสุราที่ผลิตในแต่ละแห่งคงมีขอบเขตการจำหน่ายเฉพาะในอาณาบริเวณหนึ่ง ๆ เท่านั้น ไม่ใช่ออกไปตลอดอาณาจักร ฉะนั้นจึงเท่ากับว่าในเมืองอื่นทั่วพระราชอาณาจักร ก็อาจมีการตั้งโรงต้มกลั่นสุราอีกได้ การควบคุมของรัฐจึงควบคุมโดยวิธีผูกขาดการเก็บอากรซึ่งทำให้รัฐมีรายได้เป็นจำนวนมาก

¹ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 7," แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, หน้า 57.

² ซีมอง เคอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 74.

³ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1," แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, หน้า 5 57.

5) การผลิตน้ำตาล

การผลิตน้ำตาล เป็นอุตสาหกรรมสำคัญที่หารายได้ให้รัฐสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นจำนวนมาก ถึงแม้วิธีที่บอวยยัง เป็นเพียงใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์และใช้พื้นที่ไฟ ในการเคี้ยว ครอเพิร์คกล่าวไว้ว่า การผลิตน้ำตาลจากอ้อยเริ่มขึ้นเมื่อ 13 ปีก่อนที่เขาจะเข้า กรุงเทพฯ คือ ประมาณ พ.ศ. 2352 ต่อมาชาวจีนได้รับอนุญาตจากทางราชการให้ปลูกอ้อย ทำน้ำตาลได้ สามารถผลิตน้ำตาล และส่งออกได้ปีละ 80,000 ทอน¹ ครอเพิร์คกล่าวด้วย ว่า การปลูกอ้อยทำน้ำตาลมีอยู่มากในแถบบางปลาสร้อย นครไชยศรี บางปะกง และแปะควี คนปลูกอ้อยเป็นชาวไทย แต่ผู้ผลิตน้ำตาลเป็นชาวจีน² ต่อมาเมื่อมีแรงงานจีนในไร่อ้อยด้วย เพราะการผลิตขยายตัวขึ้น จนกลายเป็นสินค้าออกอันดับ 1 ของราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ในช่วงทศวรรษที่ 2370 เป็นต้นมา³ การขยายตัวของการผลิตอ้อยนำรายได้มาสู่รัฐ เป็นจำนวนมากเช่นกัน คือ เก็บภาษีการผลิตหาบละ 2 สลึง และเก็บภาษีส่งออกหาบละ 6 สลึง⁴

นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมย่อย ๆ อีก เช่น การสกัดน้ำมันงา น้ำมันลูกกะเบา น้ำมันสำโรง น้ำมันถั่ว ที่หมู่บ้านย่านส้มปณี และการนำกระเบื้องดินเผา กระเบื้องเคลือบเผา กระเบื้องขอมกระเบื้องสุพรรณในย่านแขวง เกาะพงัน⁵ การเป็นเชือกเปลือกมะพร้าวตีเป็น

¹ เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณกิจ, หน้า 102-103.

² John Crawford, Journal of An Embassy to the Courtes of Siam and Cochin-China, pp. 422-423.

อ้างในนิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมการปลูกอ้อยที่กว๊านรัตนโกสินทร์," หน้า 106-107.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมการปลูกอ้อยที่กว๊านรัตนโกสินทร์," หน้า 107.

⁴ Henry Burney, The Burney Papers. Vol. 11. p. 102.
อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁵ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ตอน 1, "แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี," หน้า 56.

สายสมอ การพันชุกชุมหรือกล้วยเปลือกมะพร้าว ที่บ้านแขกเก่า การทำเชื้อถั่วแขวงหวาย
ไค้ขึ้นน้ำมันยางหมั้นเรือที่ย่านป่าจาก เป็นต้น

6. การค้ากับต่างประเทศ

...รายได้ของพระมหากษัตริย์ มีที่มาจากพาณิชย์กรรม ซึ่งพระองค์ทรงกระทำ
ก่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เอง และกับคนต่างดาว พระองค์ทรงขยายการค้าของ
หลวงใหญ่ไค้ขึ้นมากจนกระทั่งว่า การค้านั้นแทบจะไม่ใช่อำชีพของเอกชนคนใดในสยาม
เสียเสียแล้ว พระองค์มิได้ทรงพอพระทัยเพียงขายส่งอย่างเดียว ยังได้ทรงเปิดร้านขึ้น
ในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย²

ก.) พระคลังสินค้า

หลักฐานทางกฎหมายสมัยพระเจ้าอยู่หัว ระบุว่ามีการคลังเป็นที่เก็บส่วยและอากร ซึ่ง
คงจะมีมานานแล้วตั้งแต่ไทยค้าสำเภากับจีน³ อย่างไรก็ตามระบบพระคลังสินค้าคงปรากฏเป็น
ที่แน่นอนใน "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ว่าด้วยข้าราชการฝ่ายโภชาริบัติหรือการ
คลัง⁴ ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่า บทบาทการผูก^{ขาด}โดยพระคลังสินค้าเริ่มขึ้นเมื่อใด นอกจาก
สันนิษฐานว่าคงปรากฏชัดเจนในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2⁵ อย่างไรก็ตาม การผูกขาดการค้าโดย
พระมหากษัตริย์ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวแล้ว เพราะปรากฏหลักฐานว่าในสมัยพระเจ้า
อยู่หัวมีนายตลาดเจ้าตลาดดูแลการค้าภายใน ควบคุมการค้าภายใน ดังกล่าวแล้ว การควบคุม
ดังกล่าวย่อมสัมพันธ์กับการค้าส่งออกของรัฐในยุคนั้นด้วย คือดูแลไม่ให้มีการค้า สินค้าต้อง
ห้าม นอกจากนี้อำนาจทางการเมืองในระบบเศรษฐกิจอยุธยา ก็คือ อำนาจที่มาจาก การควบคุม

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

² ชิมอง เกอ ลาดูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร,
หน้า 419.

³ ดู สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 83-87

⁴ "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง, 1 : 233.

⁵ พงษ์ อวนสกุล, "ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา" วารสารธรรมศาสตร์,

4 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม, 2518) หน้า 24

คุมการค้า หรืออย่างน้อยที่สุด พ.ศ. 1968 สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ก็มีพงศาวดารวิเวกของญี่ปุ่น ระบุว่า พระมหากษัตริย์ได้เข้ามาจัดการการค้าขายผูกขาด¹ และ พ.ศ. 2062 สมัยสมเด็จพระรามาเมศวรก็มีเอกสารญี่ปุ่นจากเกาะวิเวก ระบุว่า เจ้าและขุนนางไทยผูกขาดสินค้าต่าง² ครองราชย์ครั้งที่ 2

กฎหมายอาญาหลวงระบุถึงเรื่องการผูกขาดการค้า และชนิดของสินค้าที่ผูกขาด คือ เครื่องศาสตราวุธ กล้วยา พาง ติบูก³

...อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวห้ามมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ผู้มาแต่ต่างเมือง แลมันขึ้นซื้อขายแลส่งออกไปนอกคานทางแดน แลขุนมนนายอนาพยาบาลผู้ใดใดของมันรู้เห็นเป็นใจ คุ้มมันมิไคเอามาว่ากล่าวพิศุทูลทานโทษโทษขุนมนนายอนาพยาบาลแลมันผู้ส่งสิ่งของต้องห้ามออกไปให้ซื้อขายนอกคานทางแดน⁴

และเพิ่มเก็มนสินค้าต้องห้าม คือ นรมาก งาข้าง ไม้จันทน์ ไม้หอม⁵ ลานูแบร์ บันทึกไว้ว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สินค้าต้องห้ามประกอยด้วย ติบูก งาข้าง กินประสิวะ ตะกั่ว ไม้ฝาง หมาก กำมะถัน ดินปืน เครื่องศาสตราวุธ หนังสือ⁶ (ติบูกและหนังสือวีรบุรุษผูกขาดแต่ต้องขายให้ฮอลันดาเพียงชาติเดียว

¹ชาฎวิทย์ เกษกรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 53-54.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

³"พระไอยการอาชาหลวง," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 38.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

⁶ซีมอง เดอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 420-421.

เพราะฮอลันดาผูกขาดสินค้า 2 ชนิดนี้ โดยพระคลังสินค้าจะรับซื้อผลิตผลดังกล่าวจาก-
 ราษฎรแต่ผู้เดียว และชาวต่างประเทศก็ซื้อได้จากพระคลังสินค้า) ใน "คำให้การชาว
 กรุงเก่า" ระบบสินค้าต้องห้ามทั้งนี้ งาม้าง ผ่าง ตะกั่วมม ไม้คำ ไม้แดง ชัน ฝัก
 จันทน์ ชะมด ฝรั่ง สินค้าเหล่านี้รัฐจะเป็นผู้ส่งออกหรือจำหน่ายเพียงผู้เดียว¹ ในกรณี
 สินค้าเหล่านี้ พระคลังสินค้าจะกว้านซื้อสินค้าที่ดีที่สุด และต้องการตามราคาที่เหมาะสม
 ไปรุดกำหนดพระราชนานให้ เหลือนอกนั้นจึงจำหน่ายแก่ราษฎรอื่น ๆ ได้ แต่เครื่องสาตรา-
 วุธต่าง ๆ ถ้ารัฐซื้อไว้ไม่หมดก็ต้องชงกลับไป² โดยสรุปแล้ว พระคลังสินค้าเป็นหน่วยงานหนึ่ง
 ในกรมคลัง ทำหน้าที่รวบรวมช่วยราชการของรัฐ (ต่อมาเป็นที่รวบรวมภาษีอากรต่าง ๆ
 ที่ให้เจ้าภาษีรับไปผูกขาด) และเป็นพ่อค้าคนกลางในการจำหน่ายสินค้า, แ่่งส่งไป
 ขายต่างประเทศ ต่อมาการค้าต่างประเทศใหญ่ขึ้น จึงแยกกรมทำขึ้นดูแลการซื้อขายกับ
 ฝรั่งต่างประเทศ ถึงปรากฏหลักฐานว่ากรมทำแบ่งออกเป็น 3 กรมย่อย คือ กรมท่ากลาง
 ว่าการเกี่ยวกับชาวต่างประเทศทั่วไป กรมท่าซ้าย มีหลวงโชฎีกราชเศรษฐีว่าการฝ่ายจีน
 กรมท่าขวามีพระจุฬาราชมนตรีว่าการฝ่ายแขก เป็นต้น แต่ต่อมากรมท่าขวาก็ว่าการเกี่ยว
 กับอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น กรมท่าซ้ายว่าการเกี่ยวกับฮอลันดาด้วย³

การผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า เป็นการควบคุมผลิต ความคุมปริมาณ
 ราคาสินค้าตามความต้องการการซื้อและขายในท้องตลาด ผูกขาดการค้าส่งออกและสินค้า
 ส่งเข้า โดยโชกลองของรัฐ (ระบบราชการ) เป็นเครื่องมือในการผูกขาด ผลกำไรจาก

¹ คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 279.

² ชิมอง เกอ ลากูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ห. โทมลบุตร
 หน้า 503.

³ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย (กรุงเทพฯ : วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต
 2514) หน้า 89.

การขายแต่ละครั้งเป็นจำนวนเงินที่สร้างคามมั่งคั่งให้กับพระมหากษัตริย์ เพราะการค้า โดยรัฐทั้งกล่าวก็คือ การค้าของพระเจ้าแผ่นดิน¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลิตภัณฑ์เมือง ทุกประเภทที่เป็นสินค้าส่งออก เป็นผลิตภัณฑ์ที่รัฐเรียกเก็บจากไพร่ช่วยแต่ละท้องถิ่นทั่ว - ราชอาณาจักรซึ่งเท่ากับรัฐไม่ต้องลงทุนอีกเก็บแต่อีกส่วนหนึ่งรัฐจะต้องลงทุนบ้างในการซื้อ จากรายการก็เป็นการลงทุนที่คุ้มค่า เช่น สมัยรัชกาลที่ 2 ทางรัฐบาลซื้อพริกไทยที่จันทบูรณ หาบละ 8 บาท ขายออกหาบละ 18 บาท ซื้อกระวานที่จันทบูรณ เช่นกันหาบละ 120-140 บาท แต่ขายออกถึง 270-280-300 บาท² เป็นต้น คำว่า "การผูกขาด" หมายถึง กตราคาสือ เพิ่มราคาขายด้วย แม้ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตกจะไม่ค่อย พอใจระบบพระคลังสินค้า แต่ก็ได้รับความสะดวก ความแน่นอนว่าจะได้สินค้าแต่ละ - ประเภทตามจำนวนที่ต้องการในแต่ละเที่ยวของการค้าขาย

... ด้วยว่าในฤดูกาลที่เรือกำปั่นจะต้องเร่งออกจากท่าบิบบังคับเข้ามานั้น พ่อค้า ย่อมพอใจที่จะยอมขายราคาทุนมาก ๆ และซื้อสินค้าขึ้นระวางใหม่ในราคาแพงอึดใจ ก็กว่าที่จะรออยู่ในกรุงเทพฯ จนกว่าจะถึงฤดูกาลที่จะออกเรือได้ในปีหน้า โดยปราศ - จากความหวังว่าคนจะทำการค้าขายได้ดีไปกว่านี้³

กล่าวได้ว่า นโยบายผูกขาดโดยพระคลังสินค้าประสบผลตามความมุ่งหมายมาก แม้ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

² Sir Thomas Stamford Raffles; (ed.) The Mission To Siam and Hue the Capital of Cochin-China In the Year 1821-1822, pp. 256.

อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "จีนรวมกรมพิทักษ์วรรณกรรมคันรัตนโกสินทร์," หน้า 151.

คส์สำเนา)

³ ชิมอง เคอ ลาจูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 503.

จะมีเหตุการณ์ "แต่ราษฎรก็บังคับเอาไว้เสียเป็นอันมาก" ซึ่งพวกฮอลันดาก็รับซื้อ (หนังสือ - ผู้เขียน) เอาอย่างลับ ๆ (เพราะได้ราคาสูงกว่าของหลวง)¹ ก็ตาม ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้เอง ที่บทบาทของพระคลังสินค้าในแง่ผูกขาดการค้าเพิ่มมากขึ้น โดยสินค้าส่งออกจะถูกขายให้กับพระคลังสินค้าก่อน และพระคลังสินค้าก็จะขายในราคาแพงให้กับชาวต่างชาติ² ครอฟอร์ดบันทึกว่า การผูกขาดการค้าของรัฐทำรายได้ให้แผ่นดินมากกว่ารายได้ของอื่น³

ผลประโยชน์ของการค้าตกอยู่กับพระคลังสินค้าของพระมหากษัตริย์ ส่วนหนึ่งแบ่งปันให้ขุนนางและข้าราชการในกรมพระคลังสินค้า อย่างไรก็ตามบางสมัยโดยเฉพาะสมัยอยุธยาตอนปลาย พระมหากษัตริย์ก็ไม่อาจควบคุมรายได้เหล่านี้ได้ทั่วถึง ผลประโยชน์ก็อาจตกอยู่กับเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ การค้าตกอยู่ในมือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422.

² George Vinal Smith, The Dutch East India Company in The Kingdom of Ayutthaya 1604-1694, (Ph.D. Thesis, Northern Illinois University, 1974), p.121. อ้างใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "กบฏไพร่สมัยอยุธยา กับแนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารียะ-พระมาลัย" วารสารธรรมศาสตร์, 9 (กรกฎาคม-กันยายน, 2522), หน้า 71.

³ พระยาอนุนานราชชน, ตำนานสุลตากร, หน้า 19.

ของพระยาโกษาธิบดี และวังหน้า พระอนุชา (ต่อมาคือพระเจ้าบรมโกศ)¹ นอกจากนี้ การค้าบางส่วนยังเป็นของเจ้านายบางพระองค์ ที่กระทำพร้อมกับสำเภาหลวง เช่น สมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น เจ้าพระยาพระคลัง และพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี พระยาจุฬาราชมนตรี ทำการค้าขายควบ โดยอยู่ในความดูแลของพระคลังสินค้า² ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้านายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็ แดงสำเภาไปค้าขาย³

ข) ลักษณะ/การ เปลี่ยนแปลงของการค้าระหว่างประเทศ
และ

อยุธยาอาจจะไม่ใช่และไม่อยู่ในเส้นทางการค้าของโลก เพราะเป็นเมืองหลบ

¹ดู การขยายตัวของการค้ากับจีนในช่วงอยุธยาตอนปลาย และการเติบโตของ สถาบันขุนนางในช่วงดังกล่าวใน สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการ เมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524, หน้า 5-6. และ 15-23. อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นช่วงตอน หนึ่งของพัฒนาการภายใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มิได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง "ระบบ เศรษฐกิจอยุธยา" ในระดับโครงสร้าง.

²พรณี อวนสกุล, "ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา," วารสารธรรม- ศาสตร์. หน้า, 35.

³สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 251.

เข้ามาในอ่าวไทยแต่ก็เป็นเมืองท่าที่สำคัญในระดับท้องถิ่น และเป็นพี่ร่วมของสินค้าจีน ญี่ปุ่น เมื่อผู้รังชาติตะวันตกพบว่าอยุธยา มีสินค้าที่ตนต้องการหลายประเภท เช่น ข้าว หนังสัตว์ พริกไทย ฝาง จึงเข้ามาติดต่อกับราชทูต โดยเจตนาสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สมเด็จพระเอกาทศรถ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าพาณิชย์รุ่งเรืองมาก และราชสำนักก็มั่งคั่งมาก ในฐานะศูนย์กลางการค้า กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ มีความหมายในด้านการค้า คือ

1.) เป็นผู้ค้าปลีก หรือสินค้าที่เรียกเก็บได้จากราษฎรในอาณาจักร หรือเป็นที่รวมขนถ่ายสินค้า (Entrepot) เช่น ฝาง หนังสัตว์ ไม้จันทร์ สินค้าเหล่านี้ รัฐเรียกเก็บจากประชาชนในรูปส่วย ภาษีอากรเป็นสินค้าพื้นเมืองที่ทำรายได้ให้กับรัฐโดยไม่ต้องลงทุน เว้นแต่เรียกซื้อเพิ่มเติมจากราษฎร และเนื่องจากพระคลังสินค้าผูกขาดการค้า จึงสามารถกำหนดราคา และหากำไรหลายเท่าตัว เช่น เกล็ดสินเขาวราคาปกติบาทละ 5 บาท แต่พระคลังสินค้าจำหน่ายให้พ่อค้าต่างประเทศบาทละ 17 บาท ฝางซื้อมาราคา 2 สลึง ขาย 6 สลึง หมายซื้อมาบาทละ 6 สลึง ขายออก 1 ตำลึง (4 บาท) เป็นต้น¹

2.) เป็นตัวกลางค้าขายสินค้าของชนชาติหนึ่งให้กับอีกชนชาติหนึ่ง สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อยุธยาเป็นศูนย์กลางรับสินค้าเบนชอยน์และสักจากพม่า ะมดเข็จจาก เชียงใหม่ และเมืองท่าฝั่งตะวันออกของอาณาจักรอยุธยา ก็เป็นตัวกลางการค้าระหว่าง จามปากับมะธากา² แต่ที่สำคัญคือการเป็นตัวกลางการค้าในระดับประเทศ คือ รับซื้อสินค้าจากอินเดีย จีน ญี่ปุ่น เพื่อขายทอดต่อให้กับชาวตะวันตก หรือรับซื้อสินค้าจาก

¹วิชา วิชาการศึกษา, เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2507), หน้า 89 และ 75.

²นิธิ เอียงศรีวงศ์, "การค้าต่างประเทศของอยุธยา" หน้า 1, (อักษำเนา)

ชาวตะวันตก ขายหอคอิให้ จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น (เมืองจีนและญี่ปุ่น ไม่นิยมคิกค้อค้าขาย กับชาวตะวันตกโดยตรง ทั้งนี้เป็นเพราะไม่ไวใจในการควบคุมเมืองมะริดและตะนาวศรี ยังทำให้ไทยได้เปรียบในแง่ตั้ง อพยขยาและตะนาวศรี เป็นศูนย์กลางซื้อขายสินค้าระหว่าง ประเทศด้านตะวันตก เช่น อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ กับประเทศด้านตะวันออก เช่น กัมพูชา พม่า ทังเกีย จีน พิลิปินส์ (ในพุทธศตวรรษที่ 22 โจรสลักแถบมหา-สมุทรอินเดียและฝั่งทะเลตะวันออกที่ถูกขังกฤษปรามปราม ทำให้พ่อค้าเดินเรือได้สะดวก) ในฐานะคนกลางพระคลังสินค้าจะได้อำไรที่ค่อนข้างมาก เช่น ทองแดงจากญี่ปุ่นซื้อมาใน ราคาหีบละ 15 เหรียญ ขายให้ฝรั่งหีบละ 20 เหรียญ¹ ไหมดิบจากเมืองนำเกีย รับซื้อ ในราคา 100 เหรียญ แกขายในราคา 300 เหรียญ² สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีเรือสำเภา ไทยที่ไปค้ากับญวนไต้และกัมพูชา ปีละ 20-50 ลำ³ เป็นการค้าในระบบส่งผ่าน คือนำ เอาสินค้าที่ผลิตในประเทศจีนและสินค้าไทยบางอย่าง เช่น เหล็กกล้า กระจกเหล็ก ยาสูบ ผืน ไปซื้อสินค้าพื้นเมืองกลับมาประกอบค้าย รวง กระจวาน หนังสัตว์ เขาสัตว์ งาช้าง⁴ ฯลฯ

นอกจากการค้าต่างประเทศของราชอาณาจักรไทยมีต่อประเทศเพื่อนบ้านรอบ ๆ ราชอาณาจักรและดินแดนโพ้นทะเลหลายแห่ง ยังมีการค้าที่กระทำโดยเมืองท่าทางใต้ของ

¹"จดหมายเหตุภาคหลวงฝรั่งเศษสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 481.

²หลวงสันฐานวิทยาสิทธิ, จดหมายเหตุเคอชัวส์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 151.

³Henry Burney, The Burney Papers, Vol 11, p. 82.

⁴วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์-ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 48.

ราชอาณาจักร แต่ทำในนามของราชธานี หรือสัมพันธ์กับราชธานี เช่น มีเรือจากมะริค
 ณะนาวศรี ไปค้าขายกับชาวฝั่งโขงพมณฑล เป็นต้น มีเรือจากเมืองตรังชนช้าง ขึ้นไป
 ขายกับฝั่งโขงพมณฑล นำผ้าขาวกลับมา¹ มีเรือจากนครศรีธรรมราช จันทบุรี ไปค้าที่เมือง
 จีนโดยตรง² มีเรือจากนครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี ค้ากับป็นัง สิงคโปร์ และมี
 เรือเล็กจากสงขลาเมืองท่าในรัฐมลายู เดินทางมากรุงเทพฯ นำรังนก ทองคำพล ก็บุก
 ทวาย ฑูลาม เครื่องนุ่งห่มแบบมลายู มาซื้อข้าว น้ำมัน น้ำตาล เกลือ เหล็ก
 เสาเหล็ก ครั่ง กายาน ออกไป³

ในบรรดาชาติต่าง ๆ ที่ติดต่อกับการค้าขายกับกรุงเทพฯ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตน-
 โกสินทร์ตอนต้น ชาติที่มีความสำคัญต่อกรุงเทพฯ มากที่สุดคือ จีน 4 รองลงมาคือ อินเดีย
 ประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว สมุทรมลายู เขมร จามปา สำหรับชาวตะวันตกมีความ
 สำคัญในแง่ นำ อาวุธมาขาย และกระตุ้นให้เกิดปริมาณการค้ามากขึ้น อย่างไรก็ตาม
 บางครั้งชาติตะวันตกก็เข้ามาทำหน้าที่เป็น "ตัวกลาง" ระหว่างอยุธยา กับดินแดนใกล้เคียง
 ที่เคยทำการค้ากับไทยอยู่แล้ว เช่น ญี่ปุ่น มะละกา ทำให้ชาวตะวันตกไม่ค่อยมีความ
 สำคัญหรือเป็นปัจจัยชี้ขาดการค้าระหว่างประเทศของไทยในช่วงเวลานั้น

รายการสินค้าออกของกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ช่วงตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย
 เป็นของป่า และเป็นผลิตภัณฑ์ในรูปวัตถุดิบ มีเพียงข้าวเท่านั้นที่ถือได้ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่ก่อให้เกิด
 แรงงานผลิตอย่างชัดเจน และเริ่มกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ตั้งแต่ครั้งหลังของ
 พุทธศตวรรษที่ 22⁵ (ถึงจะโต้แย้งต่อไป) รายการสินค้าออกดังกล่าว เป็นบทบาทการค้า
 ทางประเทศที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายในอย่างเด่นชัด คือ สินค้าออกของรัฐเป็นสินค้า

¹ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175 (พ.ศ. 2356)

เลขที่ 18.

² วราภรณ์ ทินานนท์, การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 47,

³ Henry Burney, The Burney Papers, Vol 11, p. 82.

⁴ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 113.

⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 58.

ที่เรียกเก็บจากรายการตามกลไกของการช่วยและการภาษีอากร สินค้าเหล่านี้มีมูลค่าค่า (เกินระหว่างบรรทุกสูง) และต้องค้าครั้งละจำนวนมาก ๆ สินค้าจำนวนมากเหล่านี้ถูก จำเลียงมาจากทุกส่วนของราชอาณาจักร โดยกลไกต่างของรัฐช่วย วิธีการต่าง ๆ 5 วิธี คือ¹

1. ภาษีนา หรือทางข้าว ถูกรวบรวมจากชาวนาโดยผู้ปกครองท้องถิ่นและจังหวัดสมุทรศรีอยุธยา
2. พระมหากษัตริย์ และมุลนาย ใ้รับไม้ป่า สินค้าส่งออกชนิดต่าง ๆ โดยแรงงานไพร่ในบังคับของพระองค์และของมุลนาย ตามลำดับ
3. มีเจ้าหน้าที่ หรือพนักงาน หรือพ่อค้า ที่ทำการค้าขายต่างพระองค์กระจาย ไปสู่ส่วนต่างๆ ของราชอาณาจักร โดยทำการบังคับซื้อสินค้าส่งออกเหล่านี้จากบรรดาไพร่ คือ ฝาง ไม้กฤษณา ก่ายาน น้ำมันยาง ไม้ซีกเงา ช้าง งาช้าง และบางครั้งก็มี พ่อค้าลาวนำก่ายาน น้ำมันยาง ไม้ซีกเงา ทองคำมาขายให้กับตัวแทนค้าต่างแทนพระองค์ ซึ่งประจำอยู่ที่พิษณุโลก หรืออยุธยา
4. ใ้รับสินค้าต่าง ๆ ในรูปของบรรณาการ เช่น เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช จะต้องส่งคิบุกเป็นบรรณาการใ้พระมหากษัตริย์
5. การขยายตัวของพ่อค้าที่ไม่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก แต่ทำการรับซื้อสินค้า ที่พระองค์สั่งสินค้าผูกขาดมาขายพระองค์สินค้า เช่น ซื้อหนังสัตว์ ข้าว คราม น้ำมัน-มะพร้าว ไม้ป่า เภระมาศ พ่อค้าเหล่านี้มิใช่ชาวไทย คงจะเห็นได้ว่า ในพุทธศตวรรษ ที่ 22 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้รับซื้อสินค้าที่บริษัทผูกขาดจากพ่อค้าชาวญี่ปุ่น ชาวมุสลิม (เปอร์เซีย, อินเดีย และมาเลย์) ชาวจีน ชาวมอญ ชาวโปรตุเกส สินค้า เหล่านี้ มุลนายส่งไพร่ของตนไปรับซื้อในชนบท (แสดงว่าไพร่ทำการค้าเหมือนกันแต่กระทำ ในนามหรือแทนเจ้านายของตน-ผู้เขียน) และขนกลับมาสู่กรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นมุลนาย จะนำสินค้าดังกล่าวขายต่อใ้กับพ่อค้าชาวต่างประเทศ

¹

George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand,

การเคลื่อนย้ายทรัพยากรจากชนบทสู่เมืองทั้งการคาคะเนตังกล่าวอธิบายความสำคัญของการค้าต่างประเทศในแง่สัมพันธ์กับการโยกย้ายอำนาจสู่ส่วนกลาง คือ สถาปนาพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังอธิบายความมั่งคั่งของราชสำนัก และเสถียรภาพทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นการการค้าต่างประเทศจึงมีผลต่อการเมืองภายใน ในแง่ทำให้พระมหากษัตริย์พยายามรวมศูนย์อำนาจรัฐสู่ส่วนกลางอย่างเข้มงวดขึ้นเพื่อประสิทธิภาพในการเก็บส่วยและปริมาณส่วย ตลอดจนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจแบบเงินตราเช่นกัน ดังปรากฏหลักฐานสมัยการค้าต่างประเทศรุ่งเรืองคือสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถและสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการเก็บค่าราชการเป็น "เงินตรา"¹ ผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศที่ตกอยู่กับสถาปนาพระมหากษัตริย์ พิษะบรมวงศานุวงศ์ และบรรดาขุนนาง ตลอดจนรายการสินค้าเข้าของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือย (Luxury Goods) เครื่องประดับ เช่น เพชร พลอย (Precious Minerals) และอาวุธ² ซึ่งให้เห็นว่า บรรดาไพร่หรือราษฎรทั่วไป ไม่ได้รับผลกระทบจากการค้าต่างประเทศเหล่านี้เลย กล่าวได้ว่าชนชั้นนำได้ปกครองสถานะที่ได้เปรียบ และผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศไว้เพียงกลุ่มเดียว ทำให้ระบบเศรษฐกิจอยุธยาดำรงอยู่โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างเป็นระยะเวลาอันยาวนาน นอกจากนี้ การเปิดโอกาสให้ "ชาวต่างชาติ" เข้ามามีส่วนในการค้าต่างประเทศ และเปิดโอกาส "ชาวไทยพื้นเมือง" ในการเข้าร่วมการค้าต่างประเทศ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง ซึ่งไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและไม่ได้ก่อให้เกิดชนชั้นกลางจากภายในในระบบจอร์จ สมิธ กล่าวไว้ว่า พ่อค้าต่างประเทศในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ประกอบด้วยชาวจีน มุสลิม ญี่ปุ่น ดัตช์ โปรตุเกส ชาวไทย

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สังคม—เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น : ฐานปัทม์และเม็ดเงินค้าขององค์เจดีย์," หน้า 4. (อัครสำเนาะ) และชิมอง เกอ ฮาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 41 th-

² George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth Century Thailand, p. 113.

แม้ว่าจะมีชาวไทยร่วมอยู่ในขบวนการดังกล่าวก็เป็นส่วนน้อย และเป็นชาวไทยระดับ "พระบรมวงศานุวงศ์" และ "ขุนนาง" ซึ่งก็ถูกจำกัดบทบาทและขอบเขตโดยจารีตของระบบการเมือง ดูเหมือนว่า ผลประโยชน์จากการเป็นพ่อค้า การทำการค้า อันเป็นเหตุผลที่ครั้งหนึ่งทำให้เกิดอำนาจการเมือง เกิดการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็น "ความลับ" ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ยึดกุมไว้ตลอดเวลา ในช่วงของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ฉะนั้นทางเลือกของการแบ่งปันผลประโยชน์การค้าให้กับชาวจีน ชาวตะวันตก (แม้กระทั่งให้ต่างชาติมาค้าขาย การค้าทาสเป็นต้น) ซึ่งเป็นชนชั้นที่ไร้เสถียรภาพในสังคมไทย (ทราบที่ยังไม่เห็นมารับวัฒนธรรมไทย แปลงสัญชาติเป็นไทย) จึงเป็นทางเลือกตลอดกาลของ "พระมหากษัตริย์" ในระบบเศรษฐกิจอยุธยาอย่างเด่นชัด ชาวต่างประเทศเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในการค้า ในฐานะ "กลไกของรัฐ" แม้กระทั่ง ^{กรมการต่างประเทศ} บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา¹ (ฮอลันดาจ่ายค่าฤชาเป็นเงิน 5,000 ฟลอริน สำหรับสิทธิผูกขาดซื้อหนังสือทาส ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง)² หรือบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส³ ก็ไม่พ้นการเป็นบุคคลากรของรัฐ หรือ "กลไกของรัฐ" ไปโดยปริยาย เนื่องจากการ

¹ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฮอลันดาได้รับสิทธิในการผูกขาดซื้อขายหนังวัว หนังควาย (แต่ฝ่ายไทยสามารถซื้อหนังควายในราคาหุ้น จำนวน 7,000 หรือ 10,000 ปืน หากแต่งสำเภาไปค้าที่ญี่ปุ่น) สิทธิในการทجارةพาโทษชาวฮอลันดาเองด้วยกฎหมายฮอลันดา ซึ่งก็คือสิทธิทางการค้า ต่อมาฮอลันดาได้สิทธิผูกขาดค้าไม้ กล้าผัก (ไม้กฤษณา) และรังนก, สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย, หน้า 200.

² ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงอินโดจีน, พิมพ์ครั้งที่ 1 (ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518) หน้า 304.

³ พ.ศ. 2228 บริษัทฝรั่งเศสผูกขาดค้าทาสในเมืองถลางและพริกไทย

บุรุษชาติทั้งมวลของชาวตะวันตก และชาวจีนเป็นการบุรุษชาติที่สัมพันธ์ และเป็นส่วนหนึ่ง
ของรัฐในแง่การรบบทบาทการเคลื่อนย้ายทรัพยากรสู่ส่วนกลาง (ซึ่งก็คือ เป้าหมายของ
"ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ภายใต้การปกครองแบบทเวะ-พุทธราช) ไม่ใช่เป็นการบุรุษชาติ
โดยตัวมันเอง และไม่มีสิทธิในการกำหนดแนวทางอื่น ๆ ทางเศรษฐกิจแยกไปจากเจตน์
จำนงดังกล่าว โดยนัยนี้ การบุรุษชาติของบริษัทยินเคียตะวันออกของฮอลันดา ฝรั่งเศส
หรือชาวจีน จึงไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เช่นกัน

การส่งชาวออกเป็นจำนวนมากสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย¹ ถือเป็นแนวโน้ม

โดยบริษัทจะทองทำบัญชีขึ้นต่อพระคสังอินคำแจ้งจำนวนพริกไทยที่ซื้อไว้ โดยพระคสังอินคำ
ชกพริกไทยไว้ 10% ของจำนวนดังกล่าวไว้ใช้ในราชการ หากไม่พอชกไว้ 20% ก็ได้
หากรัฐต้องการสินค้าดังกล่าวเพื่อส่งไปขายที่จีน ญี่ปุ่น บริษัทจะทองขายสินค้านั้นให้รัฐ
ตามราคาทุน ต่อมาห้าสัญญาเมื่อ พ.ศ. 2230 เพิ่มการบุรุษชาติที่บุกที่บางพลี, พระยา
อนุมานราชชน, ตำนานศุลกากร, หน้า 15-17.

¹ การที่กรุงศรีอยุธยาสามารถส่งชาวออกได้มากในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย
คงเนื่องมาจากมีการขยายเนื้อที่ทำนาสู่ดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือดินดอนสามเหลี่ยม
ปากแม่น้ำใหม่คือ บริเวณปากเกร็ด รังสิต นนทบุรี บางกอก ดังปรากฏว่าสมัยพระเจ้า
สายน้ำผึ้ง มีความพยายามบุกเบิกที่ดิน "บางเคุย" ตอนใต้ของอยุธยาเหนือกรุงเทพ -
ปัจจุบัน แต่ดินยังคงเค็มอยู่ ภูเขาวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 110. แต่สมัย
กรุงศรีอยุธยาตอนปลายซึ่งห่างจากสมัยพระเจ้าสายน้ำผึ้ง (หากจุดศักราช 406 ในบันทึก
เป็นความจริง) ประมาณ 650 ปี บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่สามารถเพาะ
ปลูก ทำนาได้แล้ว เพราะปรากฏหลักฐานว่า สมัยกรุงศรีอยุธยามีการขุดคลองในแถบ
ดังกล่าวมากมาย (ดูรายละเอียดจากหัวข้อ "การขุดคลอง" หน้า 52-53 ในงานชิ้นนี้)
นอกจากนั้น ฉาลูแบร์ยังระบุว่า บริเวณน้ำท่วมไม่ถึงตามหัวเมืองต่าง ๆ มีการปลูกข้าว
นาดำ ซึ่งเป็นการปลูกข้าวที่คงใช้พันธุ์ข้าวคนละชนิดกับข้าวนาหวาน เทคนิคการเพาะ
ปลูกซับซ้อนกว่า พิถีพิถันกว่านาหวาน คือ ต้องเพาะกล้า เตรียมมาเพื่อปักดำเป็นต้น

ใหม่ของการค้าระหว่างประเทศของไทย เนื่องจากข้าว เป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตด้วยแรงงาน จำนวนของสินค้าออกของไทยที่เป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตด้วยแรงงานเพิ่มเติมมากขึ้นและเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น สมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สินค้าออกที่ไปจีนมี ผางใหญ่ ลูกกระวาน ปลาช่อน เนื้อ-เพรชบุรี เปลือกประโลง หวายตะคา หนังกะบือ หนังกวาง หมาก สมอ พังงา คีบูก ไม้ค่า งาช้าง เป็นของป่าเพียงไม้ผาง หวายตะคา เปลือกประโลง หนังกวาง งาช้าง¹ สินค้าอื่น ๆ ต้องผ่านกระบวนการการผลิตด้วยแรงงานทั้งสิ้น² สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสินค้าออกที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตด้วยแรงงานเพิ่มขึ้น เช่น คีบูก ตะกั่ว ไม้พะยุง จันทร์ ชะมด ข้าว หมาก ปลาเค็ม น้ำตาล พริกไทย³ กระวาน ก้านพลู รังนก ครั่ง ไม้แดง สมอ ทางเรือ ไม้กระตาน

แสดงว่า อย่างช้าที่สุด พ.ศ. 2230 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการนำพันธุ์ข้าว นาคำที่ให้ผลผลิตมากกว่านาหวานเข้ามาแล้ว และมีการขยายพื้นที่การทำนา ตลอดจนเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนามบางประการ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่น่าจะเป็นไปได้คือ สมัยอยุธยาตอนปลาย ชาวจีนจำนวนมากขึ้นคองเดินทางสู่ชนบทไร่นา ทำการซื้อข้าวจากชาวนาแล้วลำเลียงสู่ส่วนกลาง อย่างไรก็ตาม จุดหมายเหตุผลสมบูรณ์ว่า เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตของชาวนายังไม่ได้รับการพัฒนา คือ เช่น ไร่โค กระบือเทียมคันไถ ทำข้าวด้วยครกไม้กระเดื่อง หรือชักในเครื่องมือทำด้วยไม้ ไม่มีการปรับปรุงที่ดิน ไร่แคไถและหวาน เมื่อปกตก กุ ชิมอง เกอ อาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 84-85 และ 78-79.

¹ คุ นิชิ เอียวสรวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมพิธีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์," หน้า 72-75.

² คุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

³ ชาวจีนแต่จิวซึ่งอพยพเข้าประเทศไทยเมื่อสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความชำนาญในการปลูกพริกไทย และคงริเริ่มการปลูกพริกไทยเพื่อส่งออกไปขายยังจีน แหล่ง

ประทุ เรือสำเภา เกลือ ยาสูบ¹ น้ำมัน เครื่องปั้นดินเผา²

การขยายตัวของสินค้าในกระบวนการผลิตด้วยแรงงานในฐานะสินค้าเพื่อส่งออก เช่น ข้าว พริกไทย สมัยอยุธยาตอนปลาย มีส่วนกระทบต่อชีวิตของบุคคลในสังคม (ที่ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องหรือได้ผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศโดยตรง เช่น เจ้านาย ขุนนาง) อยู่บ้าง คือผลักดันให้ราษฎรส่วนหนึ่งซึ่งอยู่ในกระบวนการผลิตดังกล่าว เริ่มผลิตเพื่อตลาดบ้าง³ คือสามารถขาย ข้าว พริกไทย ได้เป็นเงินตราและรัฐก็พร้อมที่จะให้ไพร่ เสียค่าเกณฑ์แรงงาน ในรูปเงินตราหรือเสียค่าทางข้าวในรูปเงินตรา (สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ) แม้แต่ของป่าบางอย่าง เช่น ฝาง งาช้างก็อาจขายเป็นเงินตราได้ สมัยอยุธยาตอนปลาย เศรษฐกิจแบบเงินตรา เริ่มเกิดขึ้นบ้างแล้ว แต่เงินตราที่หมุนเวียนในตลาดยังคงจำกัดมาก และเงินส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ที่ท้องพระคลัง หลวง ขุนนาง เศรษฐี เป็นต้น การแลกเปลี่ยนสินค้าจำนวนมากโดยเฉพาะในชนบทยังทำกันในระบบแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้า สภาพเช่นนี้ทำให้สินค้าราคาถูกลง และผู้คุมเงินตราสามารถ

ที่ชาวจีนไปตั้งถิ่นฐานปลูกพริกไทยมากที่สุด คือ เมืองจันทบุรี ในพ.ศ. 2366 ชาวจีนผลิตพริกไทยได้ถึง 60,000 หาบ กุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 109. (อักษรสำเนา)

¹การผลิตยาสูบของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปลูกมากที่เมืองจันทบุรี และบางปลาสร้อย สามารถผลิตยาสูบได้เพียงพอต่อการบริโภคภายใน และส่งขายกับพม่า ญวนได้ ก่อนหน้านั้นสมัยพระนารายณ์มหาราช ยาสูบภายในไม่เพียงพอ มีการนำเข้ามาจากมนิลาและจีน และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังนำเข้าจากชวา กุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 109 (อักษรสำเนา)

²กุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 79. (อักษรสำเนา)

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 127-138. และกุ สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)" หน้า 8-26. อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่า ผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นพัฒนาการภายใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" คือ มิได้เปลี่ยนไปจาก "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" โดยพื้นฐาน.

กตราคาสินค้าได้ โดยลักษณะนี้ ไม่เชื่ออำนวยความสะดวกการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบทุนนิยม

การค้ากับต่างประเทศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีความสำคัญต่อรัฐในฐานะแหล่งที่มาแห่งรายได้จำนวนมหาศาล แต่ความจำเป็นของรายจ่ายต่าง ๆ ในการสร้างวัง วัด และกิจการต่าง ๆ เพื่อให้กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของราชอาณาจักรอย่างยิ่งใหญ่โอฬาร และเต็มภาคภูมิก็เป็นรายจ่ายในจำนวนมหาศาลที่รองรับอยู่ ซึ่งแม้ว่ารัฐจะพยายามเก็บส่วยสาอากร และทำการค้าต่างประเทศก็ยังไม่สามารถได้คลุ้ยกับรายจ่ายเหล่านั้นได้ มีหลักฐานว่าสมัยรัชกาลที่ 2 การค้าสำเภาของหลวงก็ยังให้กำไรแก่รัฐบาลไม่เพียงพอ ต้องจ่ายวัสดุแทนเงินเบี้ยหวัดในบางปี และปรากฏว่าต้องยืมเงินจากกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งค้าสำเภาและได้กำไรมาก¹ และก่อนหน้านั้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ก็เคยเอาผ้าลายทองคำบางสะพาน และทองคำจีน แจกจ่ายข้าราชการแทนเบี้ยหวัด²

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พระมหากษัตริย์หาประโยชน์จากการค้ากับต่างประเทศ โดยผูกขาดสินค้า และทำการค้าสำเภาเอง การแสวงหาผลประโยชน์กระทำต่อการค้ารายได้จากการเป็นพ่อค้าในระบบส่งผ่านก็ค่อนข้างสูง สมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายชาวตะวันตกเริ่มเข้ามา รายได้จากการเป็นพ่อค้าส่งผ่านก็ถูกลดลง แต่เพิ่มปริมาณของจำนวนเรือ ระวังเรือที่ค้า และลูกค้า เท่ากับว่าสินค้าที่ส่งออกมีปริมาณมากขึ้น และที่สำคัญคือ สินค้าที่ต้องการแรงงานคนในกระบวนการผลิตเริ่มเข้ามามีบทบาทคือ พริกไทย และข้าว ซึ่งเป็นสินค้าราคาถูก กินระวังมาก การควบคุมและการแสวงหาผลประโยชน์ของพระมหากษัตริย์ก็เน้นหนักที่การผูกขาดสินค้า หลังจากนั้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

¹ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411, "ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดาในพระบวรราชวัง" (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504) หน้า 12-13.

²ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, "ประกาศว่าด้วยออกเบี้ยหวัดเป็นทองทศทองพิศ ทองพิศคังคแทนเงิน" (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504) หน้า 204.

เรือสินค้า ของกษัตริย์ไทยตรงก็ลดน้อยลง แต่ปล่อยให้เจ้านายขุนนางชาวจีน คำสำเภา มากขึ้น¹

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าต่างประเทศคึกคักขึ้น ห้างในแง่ของการเพิ่มปริมาณ ของการค้า ความหลากหลายของสินค้า และการเปลี่ยนประเภทของสินค้าไปสู่ประเภทที่ ต้องอาศัยแรงงานในกระบวนการผลิตมากขึ้น² แต่การค้าสินค้าสวยและการผูกขาดสินค้าบาง อย่างก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ คือมีการผูกขาดสินค้าบางประเภทเช่น - ครั่ง ไม้ฝาง งาช้าง พริกไทย กระจวาน รง ไม้กฤษณา น้ำรัก ติบูก รังนก (และผูกขาดสินค้าซาเข้าคือ ปืน ดินปืน) แต่ก่อนมันบังคับซื้อในจำนวนจำกัด นอกเหนือจากนั้นอาจค้ากันเองได้³ เช่น พ.ศ. 2366 ชาวจีนปลูกพริกไทยได้ 60,000 ไร่ แต่พระคลังของกษัตริย์ผูกขาด บังคับ ซื้อ 40,000 ไร่⁴ มีสินค้าส่งออกหลายประเภท เช่น ติบูก หมาก ฝ้าย หนึ่งสัตว์ กุ้งแห้ง เนื้อแห้ง ปลาช่อนแห้ง ที่พ่อค้าสามารถส่งออกได้โดยไม่อยู่ในฐานะสินค้าผูกขาด โดยรัฐ แต่รัฐบาลประโยชน์โดยการเก็บภาษีอากรสินค้าเหล่านี้⁵

รัฐบาลสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่เน้นการผูกขาดสินค้าเข้าเพื่อทำกำไรเหมือน รัฐสมัยอยุธยา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า สินค้าเข้ามีมากมายเกินกว่าบุคคลากรของ ราชการ จะดำเนินการได้ และบทบาทของกษัตริย์ ในฐานะพ่อค้าระบบส่งผ่านก็ลดลง อาจมีสินค้า

¹ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์," หน้า 82-83.

²เรื่องเดียวกัน.

³เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดยไพโรจน์ เกษแมนกิจ, หน้า 122.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

⁵ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์," หน้า 86-87.

เพียงบางส่วนที่ส่งผ่านไปยังกัมพูชา ลานนา ลาว แต่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่ เป็นสินค้า
 ที่นำเข้ามาใช้ภายใน¹ การควบคุมการค้าและการแสวงหาผลประโยชน์ของรัฐ จึงเปลี่ยน
 มาเป็นการเน้นการภาษีอากร ซึ่งสามารถควบคุมการผลิตสินค้า และปริมาณสินค้าได้ด้วย
 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากการเก็บส่วยผลผลิต เช่น ข้าว ก็ม
 ด้รัฐยังมีรายได้จากการภาษีอากรถึง 2 ล้านกว่าบาท คิดเป็น 2 ใน 5 ของรายได้ทั้งหมด
 ของรัฐบาล² สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับ
 อังกฤษ พ.ศ. 2369 บทบาทการผูกขาดของพระคลังสินค้าก็ลดลงเหลือเพียงการควบคุมอาว
 ขุน ปิ่น เป็นต้น ซึ่งจะลดลงโดยพระองค์ทรงมีเจตนาให้การค้าคล่องตัวขึ้นหรือเป็นผลมา
 จากการผลิตสนธิสัญญาบังคับก็ตามแต่ นโยบายการภาษีอากรได้รับการพัฒนาต่อเนื่องอย่าง
 เค้นขัน มีการเพิ่มเติมภาษีใหม่ ๆ ถึง 38 ประเภท ภาษีเหล่านี้ เป็นภาษีที่ปล่อยให้ชาวจีน
 ขุนนาง เจ้านายรับไปผูกขาด โดยส่งเงินให้รัฐเป็นจำนวนที่แน่นอนทุกปี ผู้ที่รับผูกขาดเก็บ
 ภาษีนี้มักเป็นพ่อ/เกี้ยวของกับการค้าทางทะเลไปในตัว³ ทั้งนี้รายได้ของรัฐก็ยังคงแน่นอน
 และมากมายเป็นจำนวนมหาศาลเช่นกัน เมื่อคิดว่า รัฐสามารถเก็บภาษีอากรจากสินค้าและ
 การผลิตสินค้าส่งออกได้ในรูปภาษีอากร และยังสามารถเก็บภาษีนำเข้า ส่งออกหรือจังกอบ
 ได้อีกด้วย ถ้าการผูกขาดการค้าหมายถึง ความสามารถในการแสวงหาผลประโยชน์ทาง
 การค้าได้ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้โดยไร้อุปสรรคใด ๆ ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่แตกหน่อออก
 ในช่วงนี้ ย่อมให้ความหมายของการผูกขาดการค้าโดยพระมหากษัตริย์ เช่นกัน เพียงแต่
 เปลี่ยนกลไกจากพระคลังสินค้าเป็นกลไกการภาษีอากร เพราะการภาษีอากร "ได้เงินมาใช้
 ในราชการแผ่นดินแน่นอนดีกว่ากำไรค้าสำเภา"⁴ แม้ว่าจะมีข้อแตกต่างบ้างว่า ในสมัยรัตน-
 โกสินทร์ตอนต้น ลักษณะของการแสวงหาผลประโยชน์จากการเก็บภาษีสินค้าที่ผลิตขึ้นเพื่อส่งออก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

² John Crawford, Journal of An Embassy to the Courts of Siam and Cochin-China, p. 388.

³ พระยาอนุমানราชชน, ตำนานสกุลกากร, หน้า 18.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

เช่น น้ำตาล และจากการค้ากับต่างประเทศของเอกชนเป็นรายได้ที่มากกว่าการค้าสำเภากลางหรือการผูกขาดสินค้าโดยรัฐ¹

ภาษีอากรที่เกิดขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ อากรบ่อนเบี้ยเงิน อากรหวย ภาษีเบ็ดเสร็จลงสำเนา ภาษีของท้องห้าม 6 อย่าง ภาษีพริกไทย 2 อย่าง เรียกจากผู้ซื้ออย่าง 1 เรียกจากชาวไร่อย่าง 1 ภาษีไม้ฝาง ภาษีไม้แดง เรียกจากผู้ซื้อลงเรือ ภาษีไม้แดง 10 ลกเรียกจากผู้ขาย ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันตาง ๆ ภาษีกระทะ ภาษีเกลือ ภาษีไค้ชั้น ภาษีหิน ภาษีจาก ภาษีกระแจะ ภาษีไม้ไผ่ ป่า ภาษีไม้รวก ภาษีกอ ไม้สีสุก ภาษีไม้ค้ำพูล ภาษีไม้กง กระตาน จงกุก สมอ พังงาน ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาสูบ ภาษีปลา ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้ง ปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำอ้อย ภาษีสำรวจ ภาษีเตาตาล ภาษีจันฮับ ไร่ เทียนไซ เนื้อ ขนมตาง ๆ ภาษีปูน ภาษีเกวียนตาง เรือจ้างทางโยง โดยยกเลิกภาษีฟองตุน ภาษีก่าน้ำ² "ได้เงินในสอยทะนุบำรุงแผ่นดิน แจกเบี้ยหวัดข้าราชการก็มากขึ้นกว่าแต่ก่อน"³ ความสำเร็จของนโยบายเก็บภาษีจากสินค้าเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นการควบคุมการค้ากับต่างประเทศได้ แต่เป็นการควบคุมการค้าภายในด้วยจึงทำให้ไม่ประสบปัญหาเก็บส่วยภาษีอากรไม่พอจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการ เช่นสมัยรัชกาลที่ 2

ช. นครชั้นผู้ปกครอง

ผลของภารกิจของพระมหากษัตริย์หังค่านการ เมืองการปกครองและเศรษฐกิจ ดังกล่าว ทำให้เกิดชนชั้นที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายคือเป็นชนชั้นที่รองรับการพระราชทานพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในเชิงปฏิบัติ มีดังนี้

¹ Lysa Hong, "The Evolution of The Thai Economy in The Early Bangkok Period and Its Historiographic" (Ph.D. Thesis, University of Sidney, 1981), p. 87-92.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, 2:183.

³ เรื่องเดียวกัน.

๑. พระบรมวงศานุวงศ์

กรมของเจ้านายบางส่วนไม่ได้เป็นกรมที่บริหารราชการ แต่ตั้งขึ้นเพื่อรวบรวมกำลังคนเพราะพระมหากษัตริย์จะพระราชทานข้าราชการและไพร่แก่เจ้านายที่ทรงกรมด้วย ซึ่งอาจมีพระราชประสงค์ในแง่มอบหมายคนจำนวนหนึ่งให้เจ้านายปกครอง แทนการให้ไปครองเมืองตามขนบธรรมเนียมสมัยอยุธยาตอนต้น การทรงกรมให้เจ้านายที่ไม่ได้บริหารราชการ เป็นการยกย่องโดยให้ตำแหน่ง เกียรติยศ ความมั่งคั่ง อย่างไรก็ตามการทรงกรมเจ้านายบางตำแหน่งก็มีความหมายในแง่การบริหารราชการด้วย เช่น การทรงกรมพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชมีหน้าที่เป็นแม่ทัพด้วยในยามสงคราม¹

พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านาย เป็นมูลนายโดยกำเนิด เช่น พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอของพระมหากษัตริย์ แม้เจ้านายเหล่านี้จะไม่ได้รับราชการ แต่มีสิทธิและผลประโยชน์ต่าง ๆ ตลอดจนชีวิตหากไม่ถูกปลดจากการเป็นเจ้านาย เช่น สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงศักดินา 20,000 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงศักดินา 15,000 ถ้าได้ทรงกรมจะมีศักดินาเป็นนา 50,000 และ 40,000 ตามลำดับ และถ้าได้เฉลิมพระราชมลเทียรที่มหาอุปราชดำรงศักดินา 100,000 ส่วนพระอนุชาถือศักดินา 7,000 พระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอถือศักดินา 6,000 ถ้าได้ทรงกรมศักดินาจะเพิ่มเป็น 15,000 ส่วนพระเจ้าหลานเธอ นานา 4,000 ถ้าได้ทรงกรมศักดินาเป็น 11,000 หม่อมเจ้า นานา 1,500 และหม่อมราชวงศ์นา 500² นอกจากนี้เจ้านายชั้นต่าง ๆ ยังมีเครื่องยศและพานะลดหลั่นกันตามความสำคัญ³ เช่น การเริ่มระบบวังหน้าซึ่งคาดว่าเริ่มในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเข้าประทับที่วัง "จันทร์เกษม" หรือวังหน้า⁴ และได้รับการปฏิบัติต่อมา

¹ม.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิทธิสุข และพรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 117-118.

²"พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง, (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภาฯ, 2515).

³เล่มเดียวกัน, หน้า 71.

⁴"เรื่องกรุงเก่า," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63, หน้า 127.

เป็นการเน้นให้เห็นพระราโชบายที่จะนำพระบรมวงศานุวงศ์มากระจุกตัวที่ราชธานีเพื่อให้ปัญหา
การแบ่งพระบารมีคลี่คลายลงไป อีกทั้งเป็นการคานอำนาจของขุนนาง ซึ่งนับวันก็จะมีบทบาท
มากขึ้นในฐานะผู้แข่งบารมี โดยเฉพาะตำแหน่ง สมุทกลาโหม สมุหนายก เป็นต้น ความ
สำเร็จข้อนี้เห็นปรากฏเด่นชัดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่ง "กำกับ
ราชการ" อันเป็นตำแหน่งสูงกว่าศรีกรมทาสเนาบดี และเนาบดี เช่น สมัยรัชกาลที่ 2
มีกรมหลวงพิทักษ์มนตรีสำเร็จราชการ กรมขุนอิศราบุรีจักษ์ กำกับราชการมหาดไทย กรม-
หมื่นศักดิ์พลเสด็จกำกับราชการกลาโหม กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับราชการกรมท่า เป็นต้น
ในขณะที่เวทีกันขุนนางขณะนั้นก็มีอำนาจมากเช่นกัน เช่นบทบาทของตระกูลขุนนาค ในขณะที่
ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต่างสำเภาและหาผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศ เจ้านายสามในสี่พระองค์ของ
ผู้กำกับราชการข้างต้นก็ล้วนแต่เคยทำการค้าต่างประเทศมาทั้งสิ้น¹ กรมหลวงอิศรสุนทร
(คือรัชกาลที่ 2 ต่อมา) ก็อาศัยระวางเรือของพระราชมิกาจักรสินค้าส่วนพระองค์ไปขายที่จีน
และซื้อสินค้าเงินกลับมา² สมัยรัชกาลที่ 2 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ค้าสำเภา จนได้
กำไรมากพอที่จะให้พระเจ้าแผ่นดินยินยอมไปจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการ³ และกรมพระราชวังบวร-
สถานมงคลสมัยรัชกาลที่ 3 หรือกรมหมื่นศักดิ์พลเสด็จ ซึ่งเป็นพระญาติกับพระยานครศรีธรรม-
ราช (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ทรงคอสำเภาค้าขายเองมากมาย⁴ นอกจากนี้
เจ้านายยังมีบทบาทในด้านการเป็น "เจ้าภาษี" อีกด้วย เช่น ในกรณีภาษีน้ำตาลในต้น
รัชกาลที่ 3 ซึ่งเจ้าภาษีประมูลกับหลวงไว้ว่าจะส่งเงินให้ปีละ 30,000 บาท ซึ่งเป็นจำนวน

¹ หม่อมเจ้าประภากรบวรวิสุทธิวงศ์, "เทศนาพระราชประวัติรัชกาลที่ 2," ใน
เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ, (พระนคร: กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ
2481), หน้า 49-50.

² บรรเจิก อินทุจันทร์ยัง ผู้รวบรวม, พงศาวดารกระซิบ (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารัน,
2521), หน้า 119.

³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 2408-2411, "ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ย
หวัดพระโอรสธิดาในพระบวรราชวัง," หน้า 12-13.

⁴ กุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 97.

เงินที่น้อยมากเมื่อเทียบกับการผลิตน้ำตาลตามความเป็นจริง คนจีนที่เป็นเจ้าภาษีได้รับแต่งตั้งเป็นขุนพิทักษ์ และมีสัญญาว่าจะต้องชชน้ำตาลให้พระมหากษัตริย์ กรมพระราชบวรสถานมงคล/และขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีกจำนวนหนึ่งในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาด เพื่อจะได้นำไปค้าสำเภาคำโรงามแก่ขุนพิทักษ์ก็เป็นเพียงทุนเชิดของเจ้าภาษีจริง ซึ่งได้แก่ กรมหมื่นสุนทรภักษ์ พระยาศรีพิทักษ์และเจ้าพระยาพระคลัง บุคคลทั้งสามนี้ คือผู้ได้รับผลประโยชน์จากการประมูลภาษีครั้งนี้ กล่าวได้ว่านโยบายคานอำนาจพระบรมวงศานุวงศ์กับขุนนางของพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประสบผลสำเร็จมาก โดยการเน้นการจัดสรรและเฉลี่ยผลประโยชน์ให้มูลนาย 2 กลุ่มพอพระทัยและพอใจ อีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสให้เจ้านายแสดงความสามารถได้เต็มที่

2. ขุนชั้นขุนนาง

จุดเริ่มต้นของขุนนางในระยะก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็คือ "เจ้าเมือง" หรือขุนนางระดับเมือง ระดับท้องถิ่น ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วก่อนหน้าที่อำนาจรัฐจากศูนย์กลางหรือกรุงศรีอยุธยาจะแผ่ขยายไปถึง เสมือนหนึ่งว่า อำนาจรัฐจากส่วนกลางนำตำแหน่งฐานันดรศักดิ์ที่อยู่ศักดิ์สิทธิ์ไปครอบงำให้กับผู้นำในระดับเมืองและท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบรมไตรโลกนาถ อำนาจของ "เจ้าเมือง" ก็เริ่มลดลง และถูกแทนที่ด้วย "เจ้าเมือง" ที่ส่งมาจากราชธานี

การก่อกำเนิดของขุนชั้นขุนนางในระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ได้รับการกล่าวถึงในลักษณะสัมพันธ์กับความจำเป็นของการเก็บส่วยสาอากรจากราษฎร เพื่อเป็นรายได้ที่พระเจ้าแผ่นดินจะมอบให้แก่ขุนนางซึ่ง "พระเจ้าแผ่นดินผู้รับปกครองต้องเลือกศักดิ์เอาหมู่ประชุมชนนั้นเป็นเสวกให้ทำการแทนพระองค์ตามราโชบาย"² ฉะนั้นขุนนางจึงเป็นมูลนายโดยตำแหน่ง เป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานศักดินา สิทธิ อำนาจหน้าที่ และผลประโยชน์ให้ โดยขุนนางจะต้องปฏิบัติหน้าที่ทอนแทน เช่น ควบคุมกำดังคน ปฏิบัติภารกิจตามพระบรมราชโองการ ขุนนางคือผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 30 ขึ้นไป มีสายการบังคับบัญชาขึ้นต่อขุนนางที่สูงกว่า ตามลำดับชั้น ขุนนางแบ่งออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ ๆ คือ

¹Henry Burney, The Burney Papers, Vol 2. pp. 101-102.

²พระยาภาสกรวงศ์, "เรื่องสวน," สัตตนิชรร นัยมต่าง ๆ ภาค 1-6, หน้า 178.

1. ขุนนางระดับสูง คือ ผู้ที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ไท่แก่ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (เจ้านายที่ทรงกรมแล้ว) สมุหนายก สมุหพระกลาโหม จตุสดมภ์ทั้ง 4 เจ้ากรม ปลัดกรม และข้าราชการฝ่ายในบางตำแหน่ง ทำหน้าที่ฝ่ายบริหารบังคับบัญชากรมกองต่าง ๆ หรือเป็นข้าราชการสำนักเช่นพระพี่เลี้ยง มหาดเล็ก ขุนนางระดับสูงนี้ได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ต้องผ่านการเห็นชอบของเจ้านายหรือขุนนาง ซึ่งเป็นผู้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์¹

ขุนนางระดับสูง มีสิทธิพิเศษหลายประการ เช่น มีสิทธิเข้าเฝ้า สิทธิได้รับพระราชทานบำเหน็จและบำนาญ (หมายถึง สิ่งของ เงินทอง ผู้คนที่ได้รับพระราชทานตอบแทนความดีความชอบเป็นครั้งคราว และสิ่งของ เงิน ทอง ผู้คนที่ได้รับพระราชทานตอบแทนเนื่องจากทำงานดีมาเป็นเวลานานตามลำดับ) เวลาที่มีความสามารถแต่งตั้งนายไปว่าความแก่ต่างแทนใ้² ลูกของขุนนางระดับสูงได้รับการยกเว้นจากการถูกสีกเป็นไพร่แม้กระทั่งบุตรชาย หญิง ที่เกิดจากขุนนางระดับสูงมีภรรยาอยู่ก็ไม่ต้องถูกสีกเป็นไพร่

ผู้มีศักดิ์ต่ำกว่า 400 ขึ้นไปถึงนา 1,000, 10,000 กัตติ เอาลูกหลานพี่น้องไพร่ฟ้าจำมานเป็นเมียเกิดลูกชายหญิงมากน้อยเท่าใดก็ดี อย่าป็นเอาลูกผู้มีศักดิ์มาเป็นไพร่เลย³ นอกจากนี้ยังสามารถแต่งตั้งขุนหมื่นมาช่วยราชการได้ แต่จะต้องรวมกันรับผิดชอบกับขุนหมื่นที่ตนแต่งตั้ง⁴

2. ขุนนางระดับล่าง หมายถึงขุนนางที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 จนถึง 30

¹ ภู อัญชลี สุสัยพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524), หน้า 58.

² "พระไอยการลักษณะตราสาร," กฎหมายตราสามดวง, 2:171.

³ เล่มเดียวกัน, "พระไอยการบานแผนก," หน้า 13.

⁴ "พระไอยการอาชาหลวง," กฎหมายตราสามดวง, 4:91.

มุลนายระดับสูงเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางระดับล่าง โดยกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงรับ
 หมายขุนนางเหล่านี้จึงขึ้นโดยตรงกับมุลนายระดับสูง มีฐานะหน้าที่เป็นผู้ควบคุมไพร่¹

การเพิ่มพูนอำนาจของสถาบันขุนนางสัมพันธ์กับรายได้ที่ขุนนางได้รับในฐานะ "ผู้รับใช้
 พระมหากษัตริย์" โดยพื้นฐาน การแบ่งขุนนางเป็นชั้นต่าง ๆ และให้ขึ้นต่อกันตามลำดับชั้น
 ลดหลั่นกันไปซึ่งหมายถึงขอบเขตในการแสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ที่ไล่คดหลั่นกันไปตาม
 ลำดับชั้นด้วย คือข้าราชการตำแหน่งใญ่ย่อมได้รับค่าตอบแทนธรรมเนียมหรือส่วยและส่วนลคใน
 หน้าที่ตำแหน่งนั้นเป็นผลประโยชน์² หากจะขยายให้กว้างขึ้นก็คือ ได้รับแรงงานไพร่ไว้ใช้สอย
 มากน้อยตามศักดินาของตน ได้รับของกำนัลจากไพร่ ได้รับการยกเว้นอากรค่านา ได้รับ
 เงินส่วนแบ่งจากค่าธรรมเนียมเช่นค่าธรรมเนียม ค่ำปรับไหมและภาษีอากร ภาษีย่านค่าน
 ภาษีเรือพาณิชย์³ (อย่างไรก็ตามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมื่อเริ่มมีการผูกขาดภาษี รัฐได้
 ลดอำนาจเจ้าเมืองลงอีกโดยการแต่งตั้งเจ้าภาษีนายอากรจากส่วนกลางไปเก็บภาษีอากร
 ตามหัวเมือง)⁴ ได้รับเงิน

¹ อัญชลี สุสาย์วัฒน์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 61-62.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรานูปาท, "ตำนานภาษี
 อากรบางอย่าง," ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, 2:155

³ กุ ชิมอง เกอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร,
 1:349-350, 361 และ 368-372. และกุ "ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชครั้ง
 รัชกาลที่ 2," รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, หน้า 96-155. เช่น "ออกพระแสนสุนทร
 สงครามครอบส่วยนา 1200... และครั้งหัวเมืองเอาช่วยมาผูก ได้รับพระราชทานค้ำหัว
 จำนวน 1 ชั่ง เอา 2 คำลึง 2 บาท ไพร่ประณีตเป็นคนไซ้เหล่านี้" (หน้า 121), และ
 "หลวงเพชรกำแพงสงครามรัตนบุรี หลวงพั่ง นา 1200... ได้เรียกอากรในที่ได้รับ
 พระราชทานค้ำค่านับดูชา ภาษีส่วยตั้งค่านไซ้ ลองน้ำพั่ง" (หน้า 128). เป็นต้น

⁴ พระยาอนุমানราชชน, ตำนานสุลากร, หน้า 54.

← เมียหัวของพระราชทานตอบแทนข้าราชการที่รับราชการในส่วนพระองค์ เป็นท่านองบัวเต็ง ยศตราไม้แน่นอนขึ้นลงได้ตามพระราชธรรมาศัย¹ ได้รับค่าเช่ามาจากไพร่ที่เช่ามาของคนท่าไค² และยังพยายามหารายได้จากการเบียดบังเงินภาษีอากรของรัฐ นอกจากนี้ยังได้รับผลประโยชน์ที่อาจนับว่าไคเป็นครั้งคราวตามความจงรักภักดีในการปฏิบัติหน้าที่ เช่นสามารถหาคนจรมาสังกัดไพร่ให้รัฐได้ 10 คน พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้ขุนนาง 1 คน³ และการชักชวนให้ราษฎรทำกิน⁴ การตรวจสอบขุนนางด้วยกัน⁵

ส่วนขุนนางระดับสูงโดยเฉพาะขุนนางที่อยู่ในกรมพระคลัง สามารถหาผลประโยชน์ที่เป็น "กำไร" และการ "เบียดบังพระราชทรัพย์" ในการค้าสำเภาเอง และการค้าสำเภาหลวงตามลำดับ ความมั่งคั่งของขุนนางในชั้นนี้ เป็นพื้นฐานของอำนาจของขุนนางที่ขยายตัวในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีหลักฐานที่ระบุว่าขุนนางตำแหน่งพระคลังร่วมมือกับชาวจีนในการค้าสำเภาโดยเฉพาะการค้าข้าว

... เจ้าพระยาพระคลังได้คิดอุบายหาผู้หญิงจีนเข้าไปไว้ในพระราชวังเพื่อให้อุบัติรับใช้พระมเหสีและเจ้านายผู้หญิง ส่วนราชการฝ่ายหน้านั้น ตำแหน่งใดที่เป็นตำแหน่งสำคัญ ๆ เจ้าพระยาพระคลังก็ตั้งให้พวกจีนเข้ารับตำแหน่งนั้น ๆ และตำแหน่งหน้าที่ที่เกี่ยวข้องการค้าขาย เจ้าพระยาพระคลังก็ตั้งให้พวกจีนเป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้นในเวลาที่มีการค้าขายในเมืองไทยจึงตกอยู่ในมือพวกจีนทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าพวกไทย มอญ แขนก มลายู แขนกมัว ไม่นพอใจอย่างยิ่งในการที่ไทยลำเอียงเขาข้างจีนเช่นนี้ ก็ไม่กล้าลุกจากค้ำคานอย่างใด

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง" สัทธรรมนิยามต่าง ๆ , 2 : 155.

² นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ชนมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 59.

³ กฎหมายตราสามดวง, "พระราชกำหนดเกณฑ์ มาตรา 48," 5 : 144.

⁴ กฎหมายตราสามดวง, "พระโองการกระบอกศึก," 4 : 154.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

เพราะทราบอยู่ว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงฟังเสียงพวกจีนโดยเจ้าพระยาพระคลังเป็น
สาย...¹

การครอบครองความมั่งคั่ง และการใช้ตำแหน่งหน้าที่ในการแสวงหาผลประโยชน์
ทางเศรษฐกิจ เป็นที่มาของการขยายอำนาจทางการเมืองอย่างค่อนข้างแน่นอน ดังมีการระบุ
ว่าในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีการฆ่าฟัน ประหารชีวิตขุนนางเป็นอันมาก ทั้งเพื่อการทำ
ลายกลุ่มผลประโยชน์ และทำลายความมั่งคั่งของขุนนางอันจะมีผลต่อเสถียรภาพสถาบันพระ-
มหากษัตริย์²

ยังมีเหตุการณ์อีกเหตุการณ์หนึ่งซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นการขยายตัวของฐานะของขุนนาง
ชาวจีน เจ้าภาษีที่ได้รับศักดินา 400 ทัณฑ์ที่เข้ามาจับใช้พระมหากษัตริย์ก็ถือ กรณีชาวจีนเจ้า
ภาษี 2 คน เสนอเงินปีละ 370 ฐั่ง (29,600 บาท) เพื่อประมูลและขอตั้งอากรบ่อนเบี้ย
ในแขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการ ซึ่งอยู่ไกลส่วนบางข้างอัน
เป็นที่ซึ่งรัฐสามารถเรียกเก็บอากรสวนอย่างมาก การขอประมูลครั้งนี้เป็นไปทั้ง ๆ ที่ทราบ
ว่าเขตดังกล่าวเป็นเขตต้องห้ามสำหรับการตั้งบ่อนเบี้ย แต่ก็ยังมีการฝ่าฝืนพระราชประสงค์
ดังนั้นจึงให้ลงทนาย และวิปราชษาควบคุมการรยา³

¹ประชุมพงศาวดาร ภาค 37, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504),
หน้า 26.

²สมัยขุนหลวงสรศักดิ์ มีขุนนางและเจ้านายถูกประหารชีวิตหลายคน. ดู พระราช
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ ระจักรพรรดิพงศ์ (จาก) เล่ม 2. (พระนคร : องค์การ
ค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 492. และ "เรื่องกรุงเก่า", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63,
หน้า 17-18.

³"พระราชกำหนดเกณฑ์มาตรา 42," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 115-

ความมั่งคั่งและการเติบโตของสถาบันขุนนาง¹ ช่วยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเกิดขึ้นและถูกขจัดตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาล ข้อเท็จจริงก็คือ การค้าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายขยายตัวมาก และบุคคลที่มีบทบาทก็คือขุนนางชาวจีน ดังปรากฏในจดหมายเหตุไทว่า พ.ศ. 2277 สมัยพระเจ้าบรมโกศ "จีนเป็นกบฏเข้าปล้นพระราชวัง"² หากไม่มีการเสียกรุงครั้งที่ 2 ที่ทำลายทรัพย์สินสมบัติ ผู้คนครั้งยิ่งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2310 บทบาทของขุนนางชาวจีนใน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

¹ดู สายชล วรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)", หน้า 5-7. และ 15-23.

²ประชุมพงศาวดาร ภาค 8, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 113. และ ดู "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 253-254.

แง่การยึดกุมการค้า ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจคงไม่ถูกชะงักงัน และอาจเติบโตมีบทบาทต่อไปมากกว่าที่เราพิจารณาว่าช่วงเวลานั้น เศรษฐกิจอยุธยาไม่มีการเปลี่ยนแปลงในชั้นระบบ อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ก็พยายามควบคุมความมั่งคั่งของขุนนางอยู่แล้ว คือ เมื่อขุนนางสิ้นชีวิต ทรัพย์สินสิ่งของพระราชทานก็จะกลับคืนไปเป็นของหลวง ลูกหลานขุนนางจะได้รับมรดกบ้าง ก็สุกแต่แท้จะโปรดเกล้า¹ แม้กระนั้น ส่วนหนึ่งของกระบวนการตั้งสมความมั่งคั่งของสถาบันขุนนางสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ยังดำรงอยู่จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพะบทบาทของตระกูลขุนนาง และตระกูลเจ้าพระยาจักรี (ราชวงศ์จักรี) แต่ในช่วงเวลานี้การค้าของขุนนางเช่นพระยาพระคลัง (ทุน) สมัยรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) สมัยรัชกาลที่ 2 ก็ถูกถ่วงดุลย์โดยสถาบันพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอย่างมากเช่นกัน ดังปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งขุนนางยศ "เจ้าพระยา" ในรัชกาลพระองค์เพียง 3 ท่าน คือ เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) เจ้าพระยาพระคลัง (ทน) และเจ้าพระยาพลเทพ (บุนนาค)²

3. พระสงฆ์ หรือ บรรพชิต

ทัศนะหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กล่าวว่า ในเขตอิทธิพลอินเดีย พุทธศาสนากลับมีอิทธิพลเพราะได้ ปรับให้เข้าหรือรวมกับลัทธิพราหมณ์ในราชสำนัก กลายเป็นว่าพระสงฆ์และพราหมณ์สนับสนุนอำนาจ บทบาทซึ่งกันและกัน หรืออีกนัยหนึ่งได้กลายเป็นกลุ่มผู้นำในราชสำนักคอยห้อมล้อมองค์เทวณัติ ซึ่งเปรียบตัวเองเป็นเทพเจ้าในศาสนาฮินดูอ้างเป็นอวตารของพระพุทธรูปบ้าง ทั้งพราหมณ์และพุทธในเขตอิทธิพลอินเดีย ต่างก็เป็นศาสนา

¹ วิโคลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ชนมชาติและการเมืองว่าด้วยราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 129.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 362.

ของราชสำนัก หรือควรเปรียบไว้ว่าศาสนจักรที่เข้าไปพิวพันกับอำนาจทางการเมือง
อย่างมาก¹

พระสงฆ์หรือบรรพชิต เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีฐานะใกล้เคียงกับมูลนาย คือไม่
ต้องถูกเกณฑ์เป็นไพร่ ถือศักดินามากน้อยตามความรู้ ได้แก่ ภิกษุ สามเณร พราหมณ์ ตาปะ
ขาว ซึ่งถือศักดินาคั้งแต่ 100 ถึง 2,400 คือ สามเณรชุกรมเสมอนา 300 สามเณรที่มี
ไค้ชุกรมเสมอนา 200 ภิกษุชุกรมเสมอนา 600 ภิกษุมีไค้ชุกรมเสมอนา 400 พระ
ครูชุกรมเสมอนา 2,400 พระครูมีไค้ชุกรมนา 1,000 พราหมณ์รูปศาสร์เสมอนา
400 พราหมณ์มเสมอนา 200 ตาปะขาวชุกรมเสมอนา 200 ตาปะขาวมีไค้ชุกรม
เสมอนา 100² พระสงฆ์เหล่านี้อาจจัดอยู่ในกลุ่มมูลนาย ได้รับผลประโยชน์จากเลกวัค
ที่ขึ้นสังกัด อันประกอบด้วยข้าพระ (คือคนที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศ หรือมีผู้อื่น
อุทิศถวายให้พระอารามและคณะสงฆ์) กับโยมสงฆ์ (หมายถึง ญาติโยมของบรรพชิตที่สอม
พระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญ ได้รับยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน)³ ที่พระมหากษัตริย์หรือ
ผู้อื่นอุทิศให้คณะสงฆ์หรืออารามในรูปกัลปนาแรงงานและที่ดิน ความเป็นมูลนายของพระ
สงฆ์รูปหนึ่ง ๆ คงอยู่ตราบเท่าที่ยังถือเพศบรรพชิต หากลาสิกขาบเมื่อใด ก็ต้องถูกจัด
ขึ้น ทะเบียนเป็นไพร่ตามกรมกองต่าง ๆ และจะถูกเกณฑ์ราชการหลังจากสึกแล้ว 1 ปี⁴

¹จอห์น แม็คคีน, แอริ เจ. เบ็นคา เขียน, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่, ชินจิตต์ อ่ำไพพรรณ และภรณ์ กาญจนันท์วิจิ เขียน, หน้า 37.

² "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน," กฎหมายตราสามดวง, 1 : 315.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ (พระนคร : องค์
การคำคุณสภา, 2504), 7 : 164.

⁴ "พระไอยการบานฉนแณก," กฎหมายตราสามดวง, 2 : 26

มีหลักฐานระบุว่า พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมพระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้ว¹ ทั้งนี้เพราะบทบาทของพระสงฆ์ในทางเศรษฐกิจและการเมืองในประวัติศาสตร์ของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ การลงโทษต่ออาชญาที่สันคลอนเสถียรภาพพระมหากษัตริย์จึงเป็นไปโดยรุนแรง เช่น การลงโทษฆราวาส เช่น การประหารชีวิตพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว (ตำแหน่งเจ้าคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสี) ซึ่งให้ฤกษ์พระศรีศิลป์กอกบฏสมัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ² และการฆ่าฟันพระสงฆ์ในวัดที่เตรียมการลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช³

บทบาทของพระสงฆ์ที่สัมพันธ์กับการเมืองในแง่ "บวก" คือ การร่วมกับพระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองในการสร้างมั่งงั่งพุทธศาสนาซึ่งสามารถค้าชู้เสถียรภาพของพระมหากษัตริย์ได้ทางอ้อม⁴ เป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ถึงปรากฏชัดเงินในคำกรามของสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้ว (เจ้าคณะฝ่ายคามวาสี) ที่ขุสขอยกเว้นการลงโทษขุนนางที่ละทิ้งหน้าที่คราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระมหาอุปราช ก็ทรงโปรดให้เป็นไปตามที่ขุสขอนั้น โดยให้ขุนนางที่ต้อโทษไปตีเมืองทวาย ตะนาวศรี เป็นการแก้ตัว⁵ นอกจากนี้บทบาทของพระสงฆ์ในแง่เป็น "ฐานอำนาจ" ของมุนายระดับสูง

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สังคม-เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น: ฐานปัทม์และแม่น้ำลำปางขององค์เจดีย์," หน้า 8-9. (อักษธานา)

² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 1 : 162.

³ สมศรี เอี่ยมขรรคม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับปรับปรุง, หน้า 37- 38.

⁴ "พ.ศ. 1917 สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าและพระมหาเถรธรรมาธิญาณ แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุฝ่ายบูรพทิศ..." ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, หน้า 444.

⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 1 : 279- 281.

ก็มองเห็นโคหักเจนเช่นกัน เช่น สมัยพระเพทราชา ก่อนหน้าที่พระเพทราชาจะได้ครองราชย์ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์ที่ไม่พอใจเสนาบดีผู้หนึ่งเขียนยุบ่าพุทธศาสนา ทำให้พระสงฆ์เข้ามาอยู่ฝ่ายพระเพทราชา การเข้ามาอยู่ฝ่ายพระเพทราชานี้ ใต้นำเอาฐานของประชาชนคิดท้าววย เนื่องเพราะพระสงฆ์ก็มีศักดินา เลก ข้าพระ โยมสิ่งข้อยู่ในสังกคเช่นกันแผนการยื้อแย่งพระราชนาจาจรประสมผลสำเร็จในที่สุด¹

หลังจากการขึ้นครองอำนาจของพระเพทราชา ปรากฏว่า "พระมอญผู้ซึ่งอุทิศตนเป็นที่เลี้ยงของสมเด็จพระนารายณ์ได้พยายามปลุกปั่นให้เกิดการกบฏ"² บทบาทของพระสงฆ์ในแง่การเมืองเช่นนี้ ชี้ให้เห็นว่า สถาบันสงฆ์เป็นตัวแทนที่สำคัญตัวการหนึ่งในการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกบฏหลายครั้ง เช่นผู้นำในกบฏอาณัติเชียร กบฏธรรมเถียร และกบฏบุญกว้างล้วนแต่อยู่และเคยอยู่ใน เพศบรรพชิตทั้งสิ้น

กระทั่งสมัยพระเจ้าตากสินและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทบาทของพระสงฆ์ในแง่การเมืองก็ยังดำรงอยู่ เช่น สมัยพระเจ้าตากสิน มีพระสงฆ์ปฏิบัติตนให้เป็นที่ยึดมั่นของประชาชนและส่งเสริมปลุกปั่นให้เกิดการกบฏ และเมื่อพระเถระผู้ใหญ่รูปใดถูกกล่าวหา การทิสัจจนคดีด้วยวิธีกรรมแต่โบราณ คือ "ลุยไฟ" ก็ยังถูกนำมาใช้³

กฎพระสงฆ์ที่ประกาศใช้ เมื่อ พ.ศ. 2344 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชี้ให้เห็นความพยายามของฝ่ายอาณาจักร ที่จะเข้าไปควบคุมศาสนา-จักรให้เกิดซาดและเป็นระบบระเบียบยิ่งขึ้น โดยก่อนหน้านั้น คือ พ.ศ. 2326 ได้เกิดกบฏเงรใหญ่ โดยสามเงรบางรูปคิกกบฏแอบซ่อนในพระราชฐานคักทำร้ายพระมหากษัตริย์ (แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ของเจ้าพระยา

¹สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับบูรณะ, หน้า 75-80.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

ทิพากรวงศ์ ระบุว่ากบฏบัพพิทเป็นกบฏที่คักทำร้ายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และมีการจับกุมข้าราชการในวัดหลายคนในฐานะผู้รู้เห็นกับการกบฏ¹ อย่างไรก็ตาม กฎพระสงฆ์ดังกล่าวเน้นการควบคุมสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี ซึ่งเป็นฝ่ายที่สัมพันธ์กับแนวคิด "พระศรีอาริย์" คือ ลอแหลมต่อฝ่ายอำนาจรัฐ เช่น

...ละให้เที่ยวไปโดยอำเภอใจแก่รูปหนึ่งสองรูปสามรูปไปตั้งชุมนุมอยู่ท่ามาร ยารักษาศีลภาวะนา ทำกิริยาในคนเสื่อมใส่นับถือ สำแดงความรู้วิชาอวคิทธิ ฤทธิ เป็นอุทริมนุชกรรมเป็นกลโกหก ทั้งตัววาญมีบุญวาพบุญวิไลคมีวิชามาแต่ ถ้าแต่เขา คิดจะเอาทวงเพื่อน จึงเอาราชสมบัติ ทำให้แผ่นดินและพระศาสนาจุลาจล¹

จากสถานภาพและบทบาทของพระสงฆ์ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ดัง กล่าว แชรเวสให้ทัศนะต่อ "พระสงฆ์" และ "วัด" ในแง่สัมพันธ์กับลักษณะเศรษฐกิจ ของราษฎรอย่างค่อนข้างแจ่มชัดว่า

...และข้าพเจ้าได้เคยประสพด้วยความประหลาดใจอยู่มួយ ๆ ว่า เหตุใดพวกเขา จึงดำรงชีพกันอยู่โดยควยสิ่งเล็กน้อยเพียงเท่านั้น เมื่อคำนึงถึงความมั่งคั่งมหาศาลอันเห็นได้จกวัควาอารามที่มีจำนวนนับไม่ถ้วนความกสิกรรมจกอุบายไทยทานุ เป็นอันมากเพื่อบำรุงเลี้ยงพระสงฆ์ของคเจาการ เคารูปสักกกระพระสงฆ์อย่างเครง ครัด และอิทธิพิเศษนานาประการที่พวกเขาอุบายให้เหนือกว่าสามัญชนคนธรรมดา แสดงว่าพวกเขามีศรัทธาประสาทะในศาสนาอย่างแนบแน่น²

4. ชนชั้นกึ่ง

ก) ชาวจีน

ชาวจีนเข้ามาค้าขายกับไทยนานมาแล้ว ตามเส้นทางตะวันตก (Western Ocean หรือ Hai-Yang) ซึ่งครอบคลุมบริเวณอันนัม กัมพูชา ไทย และคาบ

¹"กฎพระสงฆ์ข้อ 3," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 177-178.

²นิโคลาส แชรเวส, ประวัติศาสตร์ชนรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ พ. โกมลบุตร, หน้า 58-59.

สมุทรลายุ¹ เมืองท่าของไทย คือ ปัตตานี นครศรีธรรมราช สงขลา ไซยา จันทบุรี อยุธยา ชนบุรี และรัตนโกสินทร์

ชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในอยุธยา และบางกอก ชาวจีนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย แต่ก็มีส่วนที่เป็นนักแสดง ช่าง ชุนนาง²

ชาวจีนที่เข้ามาค้าขายส่วนหนึ่งจะเข้าไปรับราชการและมีที่ทำงานในกรมกองที่เกี่ยวข้องกับการค้า เช่น กรมท่า มีหลักฐานระบุว่า พ.ศ. 1947 และ 1954 บุคคลในคณะจากอยุธยาไปยังราชสำนักของกรุงโคลนหนึ่งเป็นชาวจีน ชื่อ Tseng Shou-Hsien พ.ศ. 2020 มีชาวจีน ชื่อ Hsich Wen-Ping เป็นข้าราชการระดับสูงของไทยได้เป็นทูตของอยุธยาไปจีน เดินทางไปค้าขายที่จีน แต่เกิดอุบัติเหตุ³ และใน "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุตำแหน่งนาพลเรือน" สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุตำแหน่งนายเรือลูกเรือสำเภาค้าขายภาษาจีนทั้งสิ้น แสดงว่า ชาวจีนคงได้เข้ามารับราชการในเรือสำเภาทลวงตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว โดยมีศักดิ์นาเช่นเดียวกับขุนนางไทยทั่วไป เช่น จันจู่ นายสำเภานา 400 คันหน กูทาง ล้าคำ บาดูชัยใหญ่ในสำเภานใหญ่ นา 200 ในสำเภานเล็ก นา 100 บั้นจู่ ซ่อมแปลงสำเภานา 80 ไท่กั้ง นา 80 ซินเตงเถา อาบั้น จงกว่า เก็กชัย อากั้ง นา 50 เป็นต้น⁴ การใช้ชาวจีนรับราชการกรมท่าช่วย ทำให้การค้าระหว่างประเทศคล่องตัวขึ้น เช่น การเดินเรือสำเภา สามารถอาศัยคนจีนทำการค้ากับญี่ปุ่นได้ อิทธิพลของคนจีนในราชการพระคลังสินค้ายิ่งมากขึ้นในช่วงอยุธยา

¹Sarasin Viraphol, Thibute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853 (New York: Harvard University Press, 1977), p.7.

²William G. Skinner, Chinese Society in Thailand: An Analytical History (Ithaca: Cornell University Press, 1957), pp. 13-14.

³อ้างอิงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "สังคม-เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น: งานปัทม์และเมื่อกำแพงขององค์เจดีย์," หน้า 13. (อักษิณา)

⁴"พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน." กฎหมายตราสามดวง, 1 : 235.

ตอนปลาย โดยใช้วิธีให้สินบน ปรนเปรอขุนนางผู้ใหญ่ และลักลอบค้าข้าว กล่าวได้ว่าการ ใช้นุศลฉากรชาวจีนในการเดินเรือการค้าเป็นการปิดกั้นไม่ให้ชาวไทยมีโอกาสฝึกทักษะในค้า การเดินเรือ การทำการค้า ในระยะต่อมาจึงปรากฏว่าชาวจีนได้เข้ามายึดกุมการค้าต่าง- ประเทศ ผู้กษัตริย์เป็นเจ้าภานายอากร และแม้แต่การค้าระกำท้องถิ่น ก็อยู่ในการ ยึดกุมของพ่อค้าเร่ชาวจีน จำนวนของชาวจีนในสมัยกรุงศรีอยุธยาเฉพาะที่อยู่ในแถบคลองสวน พลุกราวป้องกันค่ายพระนครเมื่อราว พ.ศ. 2310 มีถึง 6,000 คน¹

สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงส่งเสริมและชักชวนชาวจีนเข้ามาใน ประเทศไทยโดยได้รับสิทธิพิเศษหลายประการ เช่น มีสิทธิประกอบอาชีพค้าขายโดยไม่ถูก เกณฑ์ราชการ สามารถเดินทางไปไต่หัวราชอาณาจักรโดยอิสระ นโยบายสนับสนุนชาวจีน อพยพเข้ามายังคงอยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น² กระทั่งมีหลักฐานระบุว่า เรือสำเภากลางสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ไปค้ากับจีนนั้น ขากลับบางลำบรรทุกชาวจีนกลับมาถึงเพียงละ 1,200 คน³ ต่อมามีการเรียกเก็บภาษีจากชาวจีนที่อยู่นอกระบบไพร่ เรียกว่า เงินค่าผูกปี โดยเรียกเก็บ 3 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 1 บาท 2 สลึงต่อคน⁴ ซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับไพร่หรือไพร่ส่วย และยังมีน้อยกว่าอัตราที่หาส่วยเสียส่วย คนจีนนอกระบบไพร่จึงได้เปรียบ และสามารถขยิบตาทางการค้า สามารถสะสมทุน

เราอาจแบ่งชาวจีนที่เข้ามาในไทยช่วงสมัยดังกล่าวได้ว่า มี 2 กลุ่ม ๆ แรกเป็น กลุ่มผู้มีฐานะดี แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มย่อยแรกได้แก่ ชาวจีนที่เข้ามา มีบทบาทในการค้าต่างประเทศ การเดินเรือ การค้าขาย และผู้ที่ได้รับการเลือกเป็น "เจ้า

¹ สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับบูรณะ, หน้า 191.

² William G. Skinner, Chinese Society Thailand: An Analytical History, pp. 99-100.

³ วรทนต์ ทินานนท์, "การค้าสำเภากลางของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 41.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากร บางอย่าง," ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ 2 : 156.

ภานี" อารชนิกต่าง ๆ กลุ่มย่อยนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสถาบันขุนนางไทยโดยปริยาย มีศักดินาของแต่ละคนตามตำแหน่ง เช่น เป็นเจ้าภานีนายอากร มีศักดินา 400 ซึ่งถือเป็นขุนนางระดับสูง กลุ่มย่อยกลุ่มที่สอง คือ เอกชนชาวจีนที่มีฐานะดีและทำการค้าต่างประเทศ ครอฟอร์ดระบุว่า สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีเอกชนชาวจีนค้าสำเภาและกล่าวว่ามีชาวเรือที่ทำการค้าต่างประเทศในกรุงเทพฯ 9,000-11,000 คน¹ แน่นนอนว่าในจำนวนดังกล่าวจะต้องเป็นชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ ชาวจีนฐานะดีบางส่วนก็เป็นเจ้าของอุตสาหกรรมย่อยต่าง ๆ เช่น โรงงานทำน้ำตาลทราย (จากอ้อย) โรงต้มกลั่นสุรา โรงสี โรงเลื่อย เป็นต้น

ชาวจีนกลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่มีฐานะปานกลาง และฐานะต่ำคือ เป็นกรรมกรส่วนที่มีฐานะปานกลาง มักทำการค้าภายในเนื่องจากได้รับสิทธิค้าขายหรือเดินทางทั่วพระพระราชอาณาจักรชาวจีนกลุ่มนี้ เป็นตัวกลางหรือพ่อค้าคนกลาง ที่ป้อนสินค้า ข้าว ผ้าเกลือ วัสดุเมือง เช่น กระจก กงเตง และบริเวณที่ราษฎรไม่ได้ทำนาเอง และยังรวบรวมผลผลิตจากชนบทเช่น งาช้าง กล้วยา หรือสินค้าอื่น ๆ ที่สามารถนำมาขายในเมือง และส่งออกได้ ในขณะเดียวกันก็นำสิ่งที่ชาวชนบทไม่มี เช่น ถ้วยชาม ผ้าไปจำหน่าย ส่วนกลุ่มที่ฐานะต่ำก็มักเป็นกรรมกรรับจ้าง เช่น สมัยรัชกาลที่ 3 มีการว่าจ้างกรรมกรจีนขุดลอกคูคลอง และกรรมกรจีนส่วนหนึ่งก็ทำงานในช่วงงานที่อ้อย โรงต้มกลั่นสุรา โรงสี โรงเลื่อย และบางส่วนก็เป็นชาวนา ชาวดวน ชาวประมง เช่น สมัยกรุงศรีอยุธยา มีชาวจีนเพาะปลูกพลู และทำฟาร์มสุกร สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีชาวจีนปลูกพริกไทย ยาสูบ ที่จันทบุรี

บทบาทของชาวจีน เป็นบทบาทของชาวต่างชาติที่มามีอิทธิพลต่อ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" อย่างยาวนานและสืบเนื่องกันไม่ขาดสาย นอกจากความขยันหมั่นเพียร อดทน อิศระในการเดินทาง และการรู้จักให้สินบน รู้จักอิงระบบข้าราชการแล้ว ชาวจีนยังรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและชีวิตแบบไทย ๆ เช่น การทำบุญในพุทธศาสนาการ

¹ John Crawford, Journal of An Embassy to The Courts of Siam and Cochin-China, p.415.

สร้างวัดของบรรดา "เจ้าลาว" ต่าง ๆ เป็นคัน ทำให้ชาวจีนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามายึดกุม เศรษฐกิจระดับดงนอก และระดับภายใน ในฐานะพ่อค้าคนกลางอย่างเด่นชัด พฤติกรรม เช่นนี้แสดงว่า พระมหากษัตริย์มีนโยบายที่จะกีดกันมิให้ชาวพื้นเมืองหรือชาวไทยขึ้นมาทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง โดยยืนยันที่จะให้ราษฎรไทยอยู่ภายใต้ พหุชนาการของไพร่และทาส ข้อนี้เองเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจอยุธยา ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

ชาวต่างชาตินี้ และ
ข) ชาวตะวันตก

การจัดตั้งกองทหารอาสาต่างชาติ เป็นพระราโชบายอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงศรีอยุธยาตั้งปรากฏในพระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองระมุศักกินาของกองอาสาผู้เป็น กองอาสาจามและกรมฝรั่งแม่นปืน¹ กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งทั้งนี้²

สถานภาพของชาวต่างชาติที่เข้ามาในราชอาณาจักรคือ "แขกพราหมณ์ยวนประเทศ ฝรั่งอังกฤษ จีนจาม วิสันคานวามลาญกวยชอมพร่ารามัญ เข้ามาสู่โพธิสมภาร"³ การเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารหมายความว่า เป็นผู้ที่จะต้องกระทำตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์

ชาวต่างชาติส่วนหนึ่งถูกนำมาใช้ในแก่งกองทหารอาสา แต่อีกส่วนหนึ่งก็ถูกนำมาใช้ในตำแหน่งขุนนางการปกครอง โดยเฉพาะตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ การผูก ในส่วนของบทบาททางค่านกองทหารอาสา มักเป็นบทบาทที่ไม่ยั่งยืน ขึ้นกับนโยบาย และทัศนคติของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ทำให้กองทหารอาสา ค้างอยู่และถูกปราบปรามจนกระทั่งเสื่อมสลายไปเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 ตรงกับข้ามบทบาทของชาวต่างชาติที่เข้ามาเป็นขุนนางฝ่ายการค้าต่างประเทศ และการผูกมักได้รับการอุปถัมภ์

¹"พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง," กฎหมายตราสามดวง, 1: 301-307.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 299.

³"พระโอยการอาชาหลวง," กฎหมายตราสามดวง, 4: 38.

และสืบทอด ๆ มา แต่มีกรณียกเว้นเช่นกัน เช่น กรณีเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ผูกพระเพทราชาประหารชีวิต กังเช่น ตระกูลเจกอะหมัก ชาวเปอร์เซียซึ่งเป็นสมุหนายกสมัยพระเจ้าทรงธรรม ได้สืบทอดขุนนาง คือตระกูลขุนนาง มากระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตระกูลชาวจีนของพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีตระกูลพรหมณ์ และตระกูลมอญ เป็นต้น นโยบายนำชาวต่างชาติมารับใช้พระเจ้าแผ่นดินยังคงปรากฏอยู่ กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น หลวงอภัยพานิชเป็นชาวโปรตุเกส ชื่อ คาลอส มานูเอล ซิลเวรา และหลวงภักดี ชาวจีนที่ทำการค้าทางทะเล เป็นต้น

บทบาทของกองอาสาชาวต่างชาติครั้งแรกปรากฏในสมัยพระไชยราชาธิราช เมื่อครั้งรบกับพม่าครั้งที่เชียงใหม่ ศึกมังกองทหารอาสาชาวโปรตุเกสร่วมกองทัพ¹ ต่อมา สมัยสมเด็จพระนเรศวรมีกองทหารอาสาญวณ และกองอาสาจามเข้าร่วมรบด้วย บันทึกประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรแปงได้กล่าวถึงบทบาทของทหารอาสาชาวต่างชาติค่อนข้างมาก เช่น สมัยพระเอกาทศรถ มีขุนนางคนหนึ่งนำชาวญวณ 280 คน วางแผนยึดราชบัลลังก์² พระเจ้าทรงธรรมได้ขึ้นครองราชย์โดยความช่วยเหลือของชาวโปรตุเกส จึงพระราชทานเมืองท่ามะตะมะแก่กษัตริย์โปรตุเกส³ มีขุนนางนำชาวญวณ 500-600 คน มาต่อต้านพระองค์ พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาคือพระอาทิตย์วงศ์ จึงสั่งฆ่าชาวญวณจำนวนมาก และหันไปสนิทสนมกับพวกฮอลันดา⁴ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยได้รับความช่วยเหลือจากพวกโปรตุเกส และทหารยุโรปจำนวน 1,000คน⁵ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีชาวมาเลย์ได้รับตำแหน่งพระคลัง⁶ มีชาวอังกฤษเป็นขุนนางไทยไปปกครองมะริดตะนาวศรี

¹สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรแปง, หน้า 3-5.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

มีกองอาสาฝรั่งเศสรักษาป้อมบางกอก มะริด สมัยพระเพทราชา มีการปราบปรามทหาร
ฝรั่งเศส ข่าพันชาวกังเกีย ชาวอาร์เมเนียน ชาวโปรตุเกส แม้จะจากมะนิลา พวกโคชิน
จีน¹ เป็นต้น สมัยพระเจ้าท้ายสระก็มีกองทัพมาเลย เป็นต้น² แม้กระทั่งกรุงศรีอยุธยา
ก่อนเสียกรุงแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 ก็มีพวกชาวโปรตุเกส ชาวยุโรปอื่น ๆ รวมทั้งชาว
จีนร่วมกองทัพป้องกันกรุงด้วย³ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นช่วงเวลาคับขันที่
ทุกคนไม่ว่าเป็นชนชาติใดก็ต้องต่อสู้ป้องกันพระนคร

การปล่อยให้ชาวต่างชาติเข้ามาบริหารราชการเป็นขุนนางไทย สร้างความมั่งคั่งให้
กับชาวต่างชาติมีใช้น้อย โดยเฉพาะผู้ที่ดำรงตำแหน่งในกรมพระคลัง เช่น เจ้าพระยา
วิไชยเณรมีหุ้นอยู่ในบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเป็นจำนวนเงิน 300,000 ฟรังก์
หรือ 2,590 ชั่ง⁴ และ

... "การดำเนินชีวิตอย่างหรูหราของพ่อค้าคนค้าขายจะเป็นการถูกประชาชนที่อยู่ในสภาพ
ยากจน ซึ่งทำให้เป็นที่น่าคิดว่าเขาปล้นความร่ำรวยมาจากบุคคลเหล่านั้น ผลผลิตจาก
ทุกถิ่นจะมีปรากฏในบ้านของเขา และมีทาสรับใช้ถึง 400 คน ซึ่งพร้อมเสมอที่จะรับ
ใช้เขา ปฏิบัติตามความต้องการของแขกของเขา และเพิ่มความมีหน้ามีตาแก่เขายิ่ง
ขึ้น ด้วยความหลงผิดอย่างมากมายเขาใช้จ่ายมากกว่า 100,000 คราวน์ เพื่อซื้อ
ของกำนัลในระยะเวลา 3 ปี"⁵

ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติที่มีความสามารถมารับ
ราชการ แต่การดำรงอยู่ของชาวต่างชาติในระยะยาวก็ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของชาวต่างชาติ
นั้นด้วย ว่าได้ปรับตัวเองให้มายอมรับนับถือพุทธศาสนา วัฒนธรรมไทยหรือไม่และเพียงใด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120-121.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191-192.

⁴ มงพันซ์ สุภัทรพันธุ์, "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องของพระคลัง
สินค้า," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประถมศึกษา, พ.ศ.
2511,) หน้า 225.

⁵ สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์สยามสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับบูรณะ, หน้า 101.

มีฉะนั้นความหวาดระแวงของพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ต่อบุคคลผู้นั้นย่อมบังเกิดขึ้นและ การกำจัดออกนอกระบบก็ติดตามมา กล่าวได้ว่าชาวต่างชาติเหล่านี้ในระยะสั้น ๆ เป็นชนๆ ชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพและไม่ว่าชาวต่างชาติใด ๆ ก็ตาม บทบาททางเศรษฐกิจในการเป็น "กลไกของรัฐ" เพื่อช่วยให้การเคลื่อนย้ายทรัพยากรจากชนบทสู่เมือง จากต่างประเทศ สู่ราชสำนัก เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดเจน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย